

1

2

3

4

5

6

7

8

సంఖ్య

శ్రీ సదాశివబ్రహ్మేష్టస్వామి విరచిత

శ్రీ వ్యాసశ్రమముల సంగ్రహము

మహాభాగ, బ్రహ్మసూత్ర, తత్త్వసూత్ర, విశేషాద్భుతము

యోగ సూత్రా క రా స్వాధ్యాయ సహితము

వ్యాఖ్యానము :

శ్రీ మహాభాగ మలయాళ సద్గురుస్వామ్యులవారి అనువాదము

శివచరణము

మొదటి సంపుటి : 1000 ప్రతులు

శ్రీ వేదవ్యాసముద్రాక్షరశాల, చిన్నపల్లి

దీనిని

ప్రచురించు

పు. సం. 1-8-0.

వలయువారు కింది చిరునామము ప్రాసించి పంపించుటకును :-

శ్రీ వ్యాసాశ్రమము (ప్రస్తుత), యోగపేట, (చిన్నపల్లి)

100

100

100

100

100

100

100

100

[illegible]

61	కృష్ణానందము	284
168	కృష్ణానందము	54
183	కృష్ణానందము	215
193	కృష్ణానందము	191
245	కృష్ణానందము	271
182	కృష్ణానందము	269
209	కృష్ణానందము	
129	కృష్ణానందము	235
194	కృష్ణానందము	248
93	కృష్ణానందము	106
171	కృష్ణానందము	228
81	కృష్ణానందము	236
82	కృష్ణానందము	
226	కృష్ణానందము	

(iii)

తల్లిని జేవు ప్రత్యయం	278	తల్లిగం పురుషప్రత్యయం	21
తల్లిని సంస్కృతం	69	తల్లిని దాని మేక	41
తల్లిని సంస్కృతం	36	తల్లి దాని మేకయం	244
తల్లిని సంస్కృతం	154	తల్లిని మేకయం	33
తల్లిని సంస్కృతం	283	తల్లి ప్రత్యయం తానత	149
తల్లిని సంస్కృతం	981	తల్లిని మేకయం	57
తల్లిని సంస్కృతం	141	తల్లిని మేకయం	16
తల్లిని సంస్కృతం	144	తల్లిని మేకయం	158
తల్లిని సంస్కృతం	36	తల్లిని మేకయం	96
తల్లిని సంస్కృతం	200	తల్లిని మేకయం	93
తల్లిని సంస్కృతం	246	తల్లిని మేకయం	274
తల్లిని సంస్కృతం	213	తల్లిని మేకయం	7
తల్లిని సంస్కృతం	134	తల్లిని మేకయం	277
తల్లిని సంస్కృతం	217	తల్లిని మేకయం	282
తల్లిని సంస్కృతం		తల్లిని మేకయం	151

③

సమాజాధిపతి తపస్వీ భవతి
 సమాధిభావనాః
 సమాధిపిపిత్తక
 సమాజచయోజనం
 సర్వాభివృద్ధి
 సుఖానుభవం
 మాత్మవిషయత్వం
 సోపానం నిరపక్వం
 సామ్యపదుంభితే
 శిరసుమాసనం
 మాతస్యరూపమాత్మ

265	శ్రీనివాసకృష్ణ	59
74	నర్మపద్యవిద్య	51
131	నర్మనాటకము	80
207	నర్మనాటకములముద్రా	148
162	నర్మనాటకము	95
79	నర్మనాటకము	180
68	నర్మనాటకము	
184	నర్మనాటకము	279
222	నర్మనాటకము	197
131	నర్మనాటకము	252
210	నర్మనాటకము	88

శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యుని విష్ణుభాగ్యం నమః
ఓం నమో భగవతే వేమహస్యస్వామి, శ్రీపరమాత్మభాగ్య నమః

భూమిక

- శ్లో॥ శ్రీపరంజయస్కాంతం హ్యస్యం తత్త్వవిదాం గురం ।
యోగసూత్రకృతం భాష్యప్రణేశానం చ సంస్కృతమ్ ॥
- శ్లో॥ పరమయోగిమనోముచ్చిన్నులైనది త్రివిధానములు ।
సగుణనిర్గుణతత్త్వమనామయం గురుసాక్షాత్కరింగమాం భజే ॥
- శ్లో॥ నిజగురుగుమతివేష్టశ్శుభేతిహిహానకాంతయః ।
నిజతత్త్వనిర్వలచౌరే హ్రూతం మహిమైగాతివేష్టాయ ॥
- శ్లో॥ యత్యగ్రపాపాతమాసాద్య సమర్థోఽభిభావయాత్ ।
నమోఽస్త్యత్యై గురవే మలయాభమూర్తిరే ॥

వైద్యరహములు

(1) పూర్వమీమాంస, (2) ఉత్తరమీమాంస, (3) వ్యాసము, (4) బ్రహ్మసము, (5) పాంథ్యము, (6) యోగము ఇవి ఐదో వైద్యములు. ఆయుర్వేదముగా వేదము, అర్హము అను అర్థములు గ్రహించవలసి వున్నవి. ఈ వైద్యములు ఆయుర్వేదము దర్శించుటలో నడుమములుగనున్నవి. ఈ వైద్యములు వేదమున దర్శించుననుచు దర్శించబడాలము. మఱియు నివి అత్యంత శ్రద్ధతో నుండి భూమిములలో మున్నవి. అర్హము మన చిమ్మము నిష్కంఠముగా గామముల విధమున, వేదములు వైద్యములలో పరబ్రహ్మస్వరూపము నిష్కంఠముగా ననబడుచున్నది. పరిమళితైత్తిత్తమును బాగుగా ప్రతిపాదించి తమపాఠములను నలుపుననున్నది నిది ఐదో వైద్యములని వచింపబడుచున్నది. ఈ యాతీంద్రియో క నడుమమునకుని యోగదర్శనమనును.

ఈ యోగదర్శనమును రచించిన మహాభ్యులు శ్రీ పరంబరీమహర్షి ఆచార్యో నతారమని సర్వశాస్త్రజ్ఞులును తెల్పుచున్నారు. హిందూగోష్ఠి యోగస్య వక్తా నాన్యః

పురాతనము. అను యాజ్ఞవల్క్యస్య యైవేద్యమునేతన, “అథ యోగానుశాసనమ్” అను పతంజలిమహర్షి మూర్తియు లేకను, మఱియు యోగశాస్త్రమును హిందూగ్రంథము రచించెననియు, దానినే నులభావవోధ్యజ్ఞ యోగద్యుపాసమున శ్రీ పతంజలిమహర్షి సర్వగ్రహముగ దలిపెననియు నెఱుంగవలయును.

అశాని మామూబంధమునుండి విడివడి నిరహంసందరూపము క్తిని సర్వదా వాంఛించు ఆత్మస్వరూపులగు మునుకుక్షువులారా! “శ్శివసంపేగా నానూసన్నః” అను పతంజలిమహర్షి మూర్తానుసారము, పృథ్వీధృవాప్యధిలోపాయములుగల యోగులలో శ్రీఘనమాధిలాభముకొరకు యెడతగని ఇచ్ఛాప్రాబల్యముగలవారిలగు సమాధిలాభము శ్రీఘముగా నగును. కాన మామూసూరివ్యవహారో పక్షిపోక్షి, ప్రమాదము జేందక, సుస్థిర యై రాగ్యమును సంపాదించుడు, సంపాదించుడు. బ్రహ్మకంఠచూర్ణము లభించును మఱియు నీ యోగదర్శనము చేతారోహిత్యము గలగునగున నాధిపతి మున్ను పుష్కలము ములలోనికి తిన్నగా జారిపోక పగమలశ్శ్యుచుండు సుస్థిగముగ నుండువిధమున బోధించి నదో ఆ విషయమును మనము నిరస్తము జూపకముంచుకొనవలయును.

అంతాను అందరినీ కలిపి వేరొకటిగా చేసి
అంతాను అందరినీ కలిపి వేరొకటిగా చేసి

[illegible][illegible]

ಶ್ರೀ ಶಿವರಾಜ್ ಮಠ, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೋಟೆ, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೋಟೆ, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೋಟೆ

అనుబంధం 1

అది ప్రతిపాదించుచున్నది. ఈతర తోగకాప్రయము లనేకములుగలవు. శ్రీ భగవద్గీతా
కాప్రయమున్న ప్రతి ఆధ్యాత్మమున తోగముగా గ్రహించినది. అట్లు భూతాదులము
లను తోగము నుద్దేశించి బహుళముగా ప్రతిపాదించుచున్నది ఈ ప్రయము సకల
కాప్రయములలోను తోగస్వరూపమును బహుళముగా తోగముగా మనోవిద్యలతి, మనో
వైశ్యలము అను సాధారణముల స్థలము నీర్థించుచున్నది. దీనిమున వ్యర్థమునకును
కున్న చిత్తవర్ధి, చిత్త నిశ్చలభావము గలుగవు. మఱియు నీతోగము నుద్దేశించి నీవ
ప్రహృత్కృతు తోగమును విశేషార్థమును నుపనిషత్తులు దలుపుచున్నవి. ఈ యర్థమునే

యోగముయొక్క పగమకాష్ఠముచే నేదానియు బలమునున్నది. ఈ యర్థమునంతయు గుర్తెరింగి యథార్థతత్వస్థాపనము చేయవలయును. శ్రీ పరింజలిమహర్షి యోగ తత్వమునుగూర్చి యీ ప్రకరణము మూడవ అధ్యాయము: “యోగిన్ శ్రీవృత్తినిహోధః” యోగమనగా చిత్తవృత్తులను నిరోధించుట. వృత్తులన్నియు నిహోధోపాయముచే నిరుద్ధములై పూర్తిగా నాశమయింపగా ఆత్మనిరావరణమై ప్రపంచమునున్నది. ఈ విషయమును “తదా ద్రష్టుస్సర్వరూపే ఆవస్థానం” అను మూడవ సూత్రముచే స్పష్టపరచి యున్నారు. ఈ రెండు సూత్రములచేతనే యోగస్వరూపమును యోగి ఫలితమును శ్రీ పరింజలిమహర్షి తెలిపియున్నారు. దీర్ఘముగా యోగించిన శ్రీ పరింజలిమహర్షి తెలిపిన యోగతత్వము సకలలోపనివృత్తులమొక్కతయే, సకలయోగకాన్త్రములయొక్కయు సారాసారమైయున్నది. పరింజలి యోగినిష్ఠునియు ప్రవర్తించిన తరువాతనే పరింజలి యోగకాన్త్రములు దాని నాధారముగ నై కొని యనేకములుగా ప్రవర్తనజనవియు “చరియ పరేను. వృత్తులువినా చిత్తమనునచి మఱియొకటిలేదు. వృత్తులు నశించునప్పుడు చిత్తము గూడ లయమొందుచున్నది. అప్పుడు ఆత్మనిరావరణమై స్వయంప్రకాశమానమై యుండును

చిత్తము నాత్మలో ప్రేక్ష్యమగుటచే యోగమున యోగిని భక్తులు తెలుపుదున్నారు. ఇంకను యోగమునగా యుక్తముని అర్థము. అందున యోగమున ఉపాయము, సాధనము మొదలగు నదములచే చప్పబడుచున్నది. దీనినిబట్టిమే శ్రీ భగవద్గీతా కాస్త్రము పరమాత్మ తత్త్వజ్ఞానమునకై పదుననిమిష యోగములతో (సాధనలతో) గూడినదని వచించుచున్నారు. ఆ ప్రకారముగ నే మఱిగొన్ని కేళలుంటున్నవనియు దలియవలెను. పైన దలిపిన ప్రకారముగ యోగవిషయమును విచారించితిమి.

ఇక యోగవిషయమున “యోగము చేత ముక్తి గలుగుదున్నది” అను అంశమును గూర్చి తెలిసికొందము.

శ్లో॥ అసాధ్యః కస్యచిక్లోగః కస్యచిజ్ఞాననిర్భయః ।

ప్రకారా వ్యో పురా దేవో జగద్ పరమేశ్వరః ॥

తా॥ ఒకానొకనికి యోగమసాధ్యముగ నుండును; మఱియొకనికి జ్ఞానము సాధ్యముగ నుండును. కావున పరమేశ్వరుడు పూర్వమే రెండు మార్గముల నుపదేశించెను. ఈ ప్రకారము యోగవాసిష్ఠము దలుపుచున్నది.

యందెట్లు మనస్సును నిశ్చలముగఁజేసి లభ్యమొనరించునను యోగమును కలించును? కావున యోగమునకుఁ బ్రత్యక్షరూపజ్ఞానముచక్కయై యున్నది. అట్లే ఎట్లు మనస్సును నిశ్చలముగను నిర్మలముగను ప్రసక్తిగఁజేసి గమ్యమును అభ్యస్యరూపమును జరియించు? కాబట్టి జ్ఞానమునకు యోగమువసరమై యున్నది. ఈ ప్రకారము యోగజ్ఞానములు రెండును భరస్పరము సమృద్ధింబిననై యున్నవి. యోగమునేది జ్ఞానము సిద్ధింపదు. జ్ఞానము లేక యోగసిద్ధియు గలుగదు. ఇంకిను విభాజించిన యోగజ్ఞానములు రెండును పర్యవసానమున నొకేయర్థమును గలుపును సేవిరూపమునై యున్నవి.

“వృత్తిహీనం మనః కృత్వా తేనోజ్ఞం పరిచాత్మని ।

ఏకీకృత్య విముఃస్యేతి యోగోఽయం సుఖ్య ఉచ్యతే ॥

ఈ ప్రమాణము జీవబ్రహ్మైక్యమే యోగమని లెలుపుచున్నది. జీవుని పరిచాత్మ నుగాఁ జరియఁజుయే జ్ఞానమగును. కావున యోగజ్ఞానములు రెండు సేవిరూపమునై యున్నవి.

గతిలో గూరునుండి భార్యన మొనరించుటకు లేక పోయినా భర్తను పూజించుచు కడలి వారు. తల్లిగారు పిలిచి అక్కయి పట్టి ఉడిగిది తినుచు పాత్రలను పోవుచుండిరి. వీరికి బాల్యకాలములోనే వివాహములు లోపముగ నున్నవి.

ఇటుండ నొక దినమున ఒక కుటుంబము ఆయిదచినియు, తన యింటికి వచ్చుననియు తెలిసి శ్రీ సదాశివుని దిల్లిగారు మహాసంతోషముతో పిండివంటలను తేయుచు భోజనకాల ముగియి మిగిలిన భోజనమును తలంచి యీ శుభ వార్తను తెలిపెను. శ్రీ సదాశివుని బ్రహ్మరిగాను నివసించుచు బొంగుగా నాలోచించుకొని, భార్య యింటికి రానున్నదని వినినప్పుడే భోజనకాలముగిది మిగిలెను గదా? ఇక యింటికి వచ్చిన ఏగతి సంభవించునో యని తలంచి యొక భోక్తమును వ్రాసి ప్రకృతిబంధమునకు లోబడగూడదని మహావిరక్తుడై యువరితోను నచ్చొక్కి భూవాగ్జమునకు శ్రీ పరమశివేశ్వర స్వాములవారి దగ్గఱజేరి వేదాంతశ్రవణము చేయుటందెను. అచ్చట తన అత్యురువుకడ శ్రీమంతులు, పండితులు శ్రవణము చేయువాని. వారికమాత్రము వైరాగ్యము పూర్తిగా లేక భోగాసక్తి మెండుగా నుండెను. దీనిని గాంచి విమర్శనాశీలుడును వైరాగ్య పరి

పూర్ణుడువని శ్రీ సతాశివుడు, దేవతామండలమున ప్రాకృతినారాధ్యమగుటా ఆదిపద్య
 బడే శ్రీగురుజీవుని ప్రశస్తిచేయుచున్నాడు. శ్రీగురుజీవుడు, సవాశివా!
 నీ జన్మము మావసుమధునివలన కలిగినది. ఇంద్రుని కుమారుని శ్రీ సతాశివుని ప్రవాక్తవము
 జీవితమంతయు మానియై మహామోక్షము చేక్షించినట్లున్నాడై మహామోక్షమును
 రించుచుండెను. అటులు మోక్షార్థము శివమూర్తి ప్రవేశించి, ప్రవాక్తవములను పుట్టి మహా
 లుకు మహాగ్రంథముల రచించెను. ఇందు మోక్షమును భరించినను నాశయించిన
 భక్తులను విద్యావంతులుగను, జ్ఞానపరపూర్ణులుగ నెందరినో గామిం చేసెను గాథలు
 పెక్కులుగలవు. అణిమహర్షిసీద్ధులు గలిగియు, మహర్షియై యామహాశ్రమము సలవి
 రించెను. ఈ మహానీయాశ్రమము యా యోగిని పయికి తోసిగొనుధానిమను భాష్య
 మును విరచించెను. తాను యోగీశ్వరుడగుచున్న యోగిని మోక్షములకు యుక్తాశ్రమము నధి
 కమును దలిపెను.

ఇక యోగదర్శనకర్తయగు శ్రీ పశంపతిమహర్షి జీవితమును దలియుదము.
 ముందొకానొక సమయమున మహేశ్వరునిచే నియుక్తుడై సమాప్తములుగల అతి

శేషుండు భూమియందవతరించుచున్న చక్రప్రస్థాపమును అపహరించిరిను, నోడ్యువోగమునా నోకాశముమంగు పుత్రునిగొనినై మూర్ఖునిగాచూచుచు యుక్తముమంచి యోచాభిమచుచున్న గోటికాయను పేరుగల తపస్వినిని (కాశినురాలిని) గాంచెను. తనవద్దగము గోటికాతపస్వినియొక్క నిరుపమా శేషోద్విశయముచే నాక్రమ్యహరితుండై యాచి శేషుండు పూతచరితయగు నాతాపసురాలని తన పునిగా భావించి మూర్ఖునిగా నర్హుని మిచ్చు సమయమున నామె అంజలిని ప్రవేశించెను. తనువారత ఆచూయన్వహ్యము మూర్ఖు భగవంతునకు నొసంగనో అప్పుడే తాను నాపసార్పిణిని గణించి జలుమునో గూడ క్రింద పడెను. వెంటనే ఆతాపసురాలు శేషపుంజముతో నొప్పును చూలమూర్ఖునిపత ప్రకాశించుచున్న యబ్బాలునినొంది నారెక్కఁకు పూర్వజన్మ మర్మతనుంకాయుచి శేష ముచే నావిర్భవించిన నాతనయుం డితడేయని భావించి అంజలియిండు పడినందున పతం జలియని పవిత్ర నామధేయమును నాబూలునకు చేసెను. తనువారత శేషోద్విశయగు నా పతంజలి చిరకాలము పరమేశ్వరునిసూర్చి తపమునరించి మూర్ఖునిత్వముండై వ్యాకరణ భాష్యమును విరచించెను. ఆ పతంజలిమూర్ఖుడే పద్మకాస్త్రము ముదలగు చివ్యగంధ

ములను లోలో దళితులకు కలుగజేయుచున్నట్లును, లోలోనున్న శ్రీ పరివర్తమునకును మహా శక్తియు లోలోనే భూలోక్కులకుల ముక్తియును కలుగజేయుచున్నట్లును భగవానువనియు చెలియవలెను.

ఈ యోగవిద్యయును వాచాన శ్రీ సర్గును విశ్వకర్మశాస్త్రములనాదు శ్రీ నాగార్జునులయుండు తపములకులను కలయుచున్నట్లుగా మునుకుల శాస్త్రమును వదిలివిన సాధకులను పూర్తిగా సాధించి ఋషిత్వమును బడసిరి. అందుచేతనే సాధకులను యోగ దర్శనమును పరింపజేయుదు వనారణ్య శ్రీ శ్రీయును, చూమలశ్రీమారు స్వస్వరూపస్థితియు మర్థిగమగువటుల సాధకుల సన్నిధిని విస్మయముగా నాదించుచు వస్తున్నవలయు చుందురు. మఱియు నీ మహాత్ములు వీణావోధిగణులై తుప్పకవేదాంతాల గ్రంథములను స్వయముగా రచించి యోగవాసీష్ఠుని మహాగ్రంథములను వాగధినిరింపజేసి లోక్కుమున జ్ఞానప్రబోధము కేయుదున్నారు. ఈ మహానీయాత్ముని శ్రీ శ్రీచంద్రులు సర్వత్ర ప్యాపించియున్నవనుటయు, ననేక జనులు శ్రీ సర్గును దేవునికృపచే సంసారబంధమునుండి విముక్తు లగుటయు సుప్రసిద్ధము.

ఇట్లుండగా వ్యాసమునకు భూమి పోయిన ముఖ్యవిషయము భూమి యను పీఠమునది, యోగ దర్శన వ్యాఖ్యానముల నున్నవి ముఖ్యమునది. ఇది మహాత్మ్యమును గ్రహించిన మహానీయాత్మ్యములగుటచే శ్రీ సర్వగుణావళి, భూమియొక్క స్వరూపులైన వైరాగ్యభావమహాత్మ్యము సర్వదాతావళి స్థించి నిర్దిష్టమై యుండునాత్మ్యమై యున్నది. సద్భావములవారించి ప్రాయబడిన యోగసూత్రమును యోగసిద్ధిపర భాష్యము సారాంశగరించిన సాక్షాపీఠించితి. కావున శ్రీ సర్వగుణావళి భూమియొక్క పరమయోగసూత్రమును యోగసూత్రముననుసరించి, యోగసూత్రముననుసరించును అర్థవ్యాఖ్యానమును ప్రసంగించవలసివచ్చెను. సా ప్రభుత్వమును మంత్రము లేదు. ఈ యోగసూత్రమును భాష్యముననుసరించుట శ్రీసద్భావముననుసరించుట మహాభాగ్యము. ఇది యోగసూత్రముగాక మహా ప్రజ్ఞానంతములుగానె ఆ భాష్యము లేవల గురవగానూ మై తార్కికపద్ధతి ననుసరించి సంక్షిప్తములగుమాత్రము | గావ్యామగునగుల యున్నది. దాని నంతయు శ్రీ సర్వగుణావళి కృపాశీషయముచే యథార్థమై తెలుసున యోగసూత్రముగా స్వాదమును వ్రాసి నాడెను. మఱియు నీ భాష్యము ముముక్షుజనులను చాలా యుపయోగకారిగా నున్నది. నూత్రార్థములు సంక్షిప్తములుగ ప్రతిపాదించదగిన విషయమునను

ప్రేమ

శ్రీ సుధాభ్యుదయము

శ్రీ పరమహంసాచార్యభ్యుదయము

శ్రీ పాతంజల యోగ సుధాకరము

యోగ సుధాస్వాదు సహితము

ప్రార్థన

శ్లో॥ యోగేన చిత్తస్య పదేన వాచాం
మలం శరీరస్య చ వైద్యకేన ।
యోఽపాకరోత్తం ప్రసరం మునీనాం
పతంజలిం ప్రాంజలిరానతోఽస్మి ।

కా శ్రీ పాశురముల యోగసుధాగరము విశ్వకామము విశ్వకామము
 రచించి శరణులొందుము, పదకావ్యములు శ్రీ పాశురములు మహాభాష్యములు నిగదించి
 కావ్యములు, యోగకావ్యములు విన్నంది విన్నంది మహాభాష్యములు పాశురములు, అట్టి
 మహాభాష్యములు పదకావ్యములు విన్నంది విన్నంది మహాభాష్యములు పాశురములు, అట్టి
 అవగాహనలు శ్రీ పాశురములు విన్నంది విన్నంది మహాభాష్యములు పాశురములు, అట్టి
 పాశురములు యోగకావ్యములు విన్నంది విన్నంది మహాభాష్యములు పాశురములు, అట్టి
 మహాభాష్యములు రచించెను. మహాభాష్యములు విన్నంది విన్నంది మహాభాష్యములు పాశురములు, అట్టి
 మహాభాష్యములు రచించెను. శ్రీ పాశురములు విన్నంది విన్నంది మహాభాష్యములు పాశురములు, అట్టి
 యావ్యాసములు రచించెను. అందులకునే అనునాం ప్రవరణం అను విషయము మహాభాష్యములు
 పాశురములు విన్నంది.

ద్వితీయ ప్రార్థన

శ్లో॥ శ్రీమత్పంచరతే స్తవ్య పదకావ్యములను విందితము ।
 నందే యేన మహాకాయనాచాం శుద్ధిరకార్యమా ॥

తా॥ ఏమనిభంగిపురి చే ముక్తములైన ప్రాణము లనబడు మనస్సు
వాక్కు శరీరము వీటియుల్ల పుట్టి యుగంతు, (2) వాచాభాష్య, (3) బుద్ధి
కాప్రయముల ద్వారా చే నాచిక్షణ, అట్టి చక్రంబువాచాభి యుక్త స్తుతింపదగిన పద
ద్వంద్వమునుకూర్చి కేమి నమస్కరించుచున్నాము.

~~~~~

గ్రంథాంతము

1

నూ॥ అథ యోగానుశాసనమ్.

పదచ్ఛేదము॥ అథ -- యోగానుశాసనమ్.

అరము॥ యోగానుశాసనమ్ -- యోగం సమాధియైక్యం (యోగముయొక్క), అను
కాసనం -- అనుసరించినాసనము (వ్యాభిజ్ఞానము జేయుట), అథ -- ప్రారం
భించబడుచున్నది.

తా॥ ఇచ్చట 'అథాభిజ్ఞానం' మంత్రికమును మూర్చియొందున్నది. కనుక మంగళము
గూడ చేయుటచేయులాయెను. యోగశిబము 'యోగి సమాధి' అను ధాతువువలన కలిగినది.

కనుక యోగమునగా సమూహమున అభిషేకము. అట్టి యోగములన్నియు చక్రవర్తి ప్రాచీనమైన హిరణ్యగర్భునిచే జీతములైన యోగిశాస్త్రములనుండి సాధనములతోడను, ఫలము తోడను వ్యాఖ్యానమును జీతములన్నియు. ఈ ప్రకారము భగవంతుడను పరమహరి మామహారలకు ప్రత్యర్థిగలుగుటకు నీ శాస్త్రమున ముఖ్య ప్రతిపాద్యునియము యోగముని మునుపటి దానియందేది. అందుగా విశాఖా మూర్తిశామనికారకు ప్రతి పాదింపబడిన యోగమును రెనుభిషేక శాస్త్ర మూర్తినింబడుచున్నది అని అక్షరగ్రాహరము. యోగమునగా సమూహముని అర్థము తీర్చుచేసినది. కనుక నీ ముదిటిపాదమునకు యోగపాదమునియు, సమూహపాదమునియు పేర్చెను.

ఆ సమూధి రెండు విధములు: (1) సంత్రప్రజాత సమూధి, (2) ఆసంత్రప్రజాత సమూధి. సమూధియనగా చిత్తముయొక్క కర్మము. చిత్తము సంత్రప్రజ సమూగుణములతో గూడి యున్నందుచే అముదు ధూమికలతో గూడినదగుచున్నది. పంచధూమికలు — (1) ష్టిప్రము, (2) మూఢము, (3) విషిప్రము, (4) ఏకాగ్రము, (5) నిరుద్రము. వాటి స్వరూప నిరూపణము: (1) ష్టిప్రమున కక్షోగుణముచే కల్పాది విషయములయందు ప్రవేశ

పింఛబడునది, (2) మూఁదనన తమనకు స్వభావముగ నెట్ల ఆలస్యము మొదలగు వృత్తులతో గూడినది, (3) విశ్చిత్తమనగా తొలచేము కల సమానులములచే కూడుకొనిన సర్వగుణముచే అప్రకటనగు ధ్యానమందు ప్రవర్తించునది. ఇది విశ్చిత్తమనది. (4) ఏకాగ్రమనగా తొలచేముకూడ కల సమానులములు లేక శబల కుద సర్వగుణములచేత ఏకాగ్రతను పొందునది, (5) నిగుదమునగా పోల వృత్తులు కలించి సంపాదము మాత్రము మిగులునది. మొదలు విశ్చిత్తము, మూఁదము, విశ్చిత్తము ఈ మువ్విధములగు చిత్తభర్మమును వదలి మిగిలిన ఏకాగ్రము, నిగుదము అను ఈ రెండు చిత్తభర్మములలో ఏకాగ్రముచేత సర్వభాత సమాధియు, నిరుదముచే అసంప్రజ్ఞాత సమాధియు నీదింపమిచ్చువని తెలియవలయును. ఎంతవరకు గుణాదియ ముగియున్నో, అంతవరకు చిత్తమున వృత్తులు కలుగుమనే యుండును. కడపటిదిగు నిరుదమున వివృత్తులు లేకపోవుటచే గుణములు కూడ నుండవని తెలియదగినది. ఈ సమాధి ద్వయమును సూక్ష్మ యు తర్కత విభలముగా జెప్పెదరు.

సూ॥ యోగశ్చ తత్త్వ త్తనిరోధః.

2

నట యోగము - అట్లు అనుభవము.

అనియు దిగ్విజయము - దిగ్విజయము అనునది పృథ్వీదేవతయొక్క
విజృంభణమునకును, దిగ్విజయము - దిగ్విజయమునకును.

కాని అట్లుగానుండుచో దిగ్విజయము పృథ్వీదేవత యోగము,
పాల్లెలపృథ్వీ విజృంభణము - పృథ్వీదేవత యోగము అనునది యోగము,
కాని, అసంప్రదించు సమాధిల కంటికిని అపారమముగా సంపదనముగా. సంతోషముగా
సమాధిలో పాల్లెలను ముట్టుకొని. కాన సత్త్వము పృథ్వీదేవత విజృంభణము యోగము
అక్షయము సంతోషము సమాధిలో అన్వయించును. అప్పుడు అవ్యాధిగాను జాగ్రత్తమువచ్చును.
కాన రజస్వలములు పృథ్వీదేవత ముఖముగా. పృథ్వీదేవత పృథ్వీదేవత విజృంభణముగా
అసంప్రదించు సమాధియందు నీలక్షణములు కలుగును. కాన అపారమముగాను సంతోషముగా
విజృంభణము యోగము చేపట్టుకొనును. అప్పుడు పృథ్వీదేవత విజృంభణము విజృంభణము
యోగము అని సామాన్యముగాను. సమాధి పృథ్వీదేవతయందు విజృంభణముగా సంతోషముగా
చేసికొనవలయును. అవ్యాధియును అక్షయముగా ముగియవలయును ముగియవలయును
చోట సుందరమోక్షము యగును.

॥ ५३ ॥

1988 - 1989

[illegible]

తా॥ బుద్ధుని పుట్టిన దినమున విశాఖ నక్షత్రమున నిశాధింపబడగా
అత్యంత అపుష్కరితమున జన్మించెను. అతడు అత్యంత బుద్ధివంతుడు
అత్యంత కలిసికడకు పోవుచు నున్నాడు. పోలవరపు నది గుమ్మరమునకు అత్యంత
దూరమున నున్నాడు.

సకల వృక్షులు నశించిపోగా గానాని ఉన్నదిగాని దూరముగాగానే స్పటికమణి
పలె ఆత్మ తన స్వభావవాగు స్వరూపమందు నిలకడ గలిగియుండును. ఆత్మను స్వభావము
చైతన్యము మాత్రమే; వృక్షులుగావు. ఇంట్లోని సకల వృక్షుల నిరోధము జెప్పబడినది.
కాన నిర్భజనమాధి యనబడు ఆనందప్రభాత సమాధి నితని తెలిపిరి. ఇదియే నిరుదము.

సూ॥ వృత్తిసారూప్యమితరత్ర.

పద॥ వృత్తిసారూప్యం - ఇతిత్ర.

అర్థము॥ ఇతిత్ర - సమాధిగన్న భిన్నమున వ్యక్తతాపివశయంనకు, వృత్తిసారూప్యం -

వృత్తులయొక్క సమావసూర్యము (వృత్తులతో అభేదము) (అర్థమగుచున్నది.)

తా॥ సమాధియందు అర్థమొక్క - స్వరూపదీగి నిరావగతమైనది చెప్పి వ్యక్తతావసకాలమున వ్యవహారదశలో అర్థమొక్క - స్వరూపదీగిని దెలుపుచున్నది. అర్థవ్యక్తతావసకాలమునకు స్వరూపముమంది జూచుటలేదు. ఒకప్పుడు స్వరూపదీగియందుట మదియొకప్పుడు లేకుండుట అని జెప్పిన అభిదాత్య యథాగముగా నిరావగతముగా భాసించునది జెప్పుటకు సాధ్యముగాదు. అట్టివానిని నిరావగతతానము లుగలేదనియు తెలియవలయును. అర్థ యెప్పుడు నిర్వకారమైనది, సదా స్వరూపమునందే యుండున్నది. వృత్తి నిరోధము గలిగినపు డట్టి స్వయంప్రకాశమానర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఇతర వృత్తులతో నూడినపుడు, అర్థమిది అచోట ప్రతిఫలించినప్పుడు వృత్తులు అర్థ ప్రతిబింబము అభేదములని గ్రహించుటచే అపూర్ణాత్మకమిది జపాకునుముచే ర

మొనరినదినున్న స్వప్నములేనాటికి స్వప్నమును పొందునదివలె నగును. ఇందువలన ఆత్మ స్వరూపమునుండి కాదులేదు. ఇందుచేత 3, 4 మాత్రములలో చెప్పిన అర్థము సంగ్రహింపబడెను. ఇందుచేత పిరియెనది యేమనగా, పృథ్వియు లేనప్పుడు ఆత్మ తో స్వరూపమునందుంటుయ్యెను, సృష్టులందునప్పుడు ఆత్మతో కలియనునదియుంటుయ్యెను సందేహించుచున్నది. ఇంతయు చిత్తముయొక్క భగ్యములే. ఆత్మ యొప్పుడును నిర్వికారము, ఎప్పుడు నేరము గా నున్నది. ఈ ప్రకారము 'చిత్తం' అను పదము హ్యాఖ్యానము చేయబడెను.

సూ॥ వృత్తయః పంచతయః కిషా అక్లిష్టాః 5

పద॥ వృత్తయః - పంచతయః - కిషా - అక్లిష్టాః.

అర్థము॥ వృత్తయః = మనఃపరిణామములు, పంచతయః = అక్షులు మాత్రమే, (తా॥

అవి,) కిషా = కిషములనియు, అక్లిష్టాః = అక్లిష్టములనియు (చెప్పబడుచున్నవి.)

అవతారిక॥ ఇప్పుడు నిరోధింపబడిన వృత్తులను నిరూపించుచున్నాము.

యోగసూత్రాధికరణము

తా॥ ఈ సూత్రమున ప్రకృతి, అజ్ఞానములు మూలములు. వీరు వ్యక్తులు
 రేపని కాత్మకములు. (1) ప్రమాదము, (2) కష్టము, (3) క్షయము, (4) నిద్ర,
 (5) స్మృతి. ఇది పాదోపాధిపాదములు.

నూ॥ ప్రత్యక్షానుమాదాగమాః ప్రమాణాని.

పద॥ ప్రత్యక్షానుమాదాగమాః - ప్రమాణాని.

అర్థము॥ ప్రమాణాని = ప్రమాణములు, ప్రత్యక్షానుమాదాగమాః = (1) ప్రత్యక్షము,
 (2) అనుమానము, (3) అగమము.

తా॥ ప్రత్యక్షము, అనుమానము, అగమము అను యామాదే ప్రమాణములు అని
 భాషము. చిత్తవృత్తులందు ప్రకృతిబలము నకాపింపల నకాపానము జేయు చిత్తకర్త
 యుక్త- (ఆత్మకర్తయుక్త-) ప్రత్యక్షములు ప్రమాణములు. దానిని ప్రమాణ
 వగు వృత్తియే ప్రమాణము; ప్రమాణాన్వయే (అజ్ఞానమున) సాధనముగలది
 ప్రమాణ సామాన్యము. ఆ ప్రమాణములలో ప్రత్యక్షములద్వారా వస్తువులను
 నిర్ధారణజేయు చిత్తవృత్తి ప్రత్యక్షప్రమాణమును. అట్టి వస్తుకారక చిత్తవృత్తియందు

తిరమ్య శ్రీమం గా శ్రీమద్వేదం గా శ్రీమద్విద్యం గా శ్రీమద్విజయం గా శ్రీమద్విజయం గా శ్రీమద్విజయం
అనిమోక్షము చేర్చిన అనిమోక్షమునందు శ్రీమద్విజయం గా శ్రీమద్విజయం గా శ్రీమద్విజయం
అనియు వదింపవలయును. నిరర్థమునందు శ్రీమద్విజయం గా శ్రీమద్విజయం గా శ్రీమద్విజయం
జ్ఞానానుపాదో అనియు గ్రహించవలయును.

సూ॥ అథావప్రత్యయాల్లవా వృత్తిరీద్రా.

10

వదా అథావప్రత్యయాల్లవా - వృత్తి - నిగ్దా.

అర్థము॥ అథావప్రత్యయాల్లవా - అథావ - వృత్తి - నిగ్దా - అర్థమునందు, ప్రత్యయము -
కారణమునందు (నిమగ్నము), అలంబన - అధారముగా నిగ్దా, వృత్తి - వృత్తి,
నిద్రా - నిద్రా యజుబకునా.

తా॥ సమస్తమునా వాచ్యార్థమునందు నిగ్దా అనినందునందు అనిగ్దావృత్తి నిర్మిత
వస్తువులు తోచుటలేదు. అనిగ్దావృత్తి అనిగ్దావృత్తి అనిగ్దావృత్తి అనిగ్దావృత్తి అనిగ్దావృత్తి
తోచకుండుట అనుస్మరణమునందు గ్రహించవలయు నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా
శనిదిగ్దా ! తిరవృత్తియును నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా నిగ్దా

కొంచెముగూడ తెలియజేసింది. అనుష్ఠానము ఆమోగములతో మన్నించున నిద్రయు చిత్తవృత్తియే యగును.

నూ॥ అనుభూతవిషయోసంప్రమోషః స్మృతిః. 11

వద॥ అనుభూతవిషయోసంప్రమోషః స్మృతిః.

అరము॥ అనుభూతవిషయోసంప్రమోషః అనుభూతవిషయః అనుభవించుటవలన విషయములయొక్క, అసంప్రమోషః మరచనమునకు, స్మృతిః స్మృతియను చిత్తవృత్తియగును.

తా॥ ఇదివరకు అనుభవించుటవలన అనిశ్చయములను స్మరించుట స్మృతి యనబడును. అనుభవజన్యభావము స్మృతి. “వృత్తి యా పరచరిత్యః” అను సూత్రము “మొదలు జేసికొని “అనుభూత విషయః” అను నీ మాటలనుగణించి “యోగశ్చిత్తవృత్తినిగోధః” అను సూత్రములలోని వృత్తి పదమును గొల్పోని వృత్తులకు గా జేయిచి యని, వాటి భేదములను వివరించినది తెలియవలయును. ఇది విగ్రహించి ముందు “వేర్కొనబడిన వృత్తులన్నింటిని సరింపజేయవలయునని భావము. ఇదియే యోగము.

[illegible]

1000

[illegible]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ఆంధ్ర ప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ద్వారా ప్రారంభించిన
 'ఆంధ్ర ప్రదేశ్ ప్రభుత్వం' పథకం
 ప్రజలకు అనుకూలంగా ఉండేలా
 ప్రభుత్వం ప్రయత్నిస్తుంది.

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

1999

అధ్యక్షులు = ఆ సభకు, పదే - పదిహెంకలను, యశ్చ = చ
ఉత్తరము, అభ్యాసము = అభ్యాసము.

అవ॥ క్షయో! జపాదులయందు మర్మచిహ్నము అభ్యసమగుడుగదా! ఇది నిరర్థము
నందు అభ్యాసమనగా ఉద్దేశం గానిది వదిలించునున్నాడు.

తా॥ ఆ యభ్యాస పైరాగ్యములలో అభ్యాసమనగా మనస్సునుకల్గి- విశ్చ
లత్యమే నిరర్థమగును. సకల వృత్తులు కలిపి చిత్తవృత్తులయితో అనుష్ఠింపబడు
చూసనీకమగు నుత్పాదే అభ్యాసమగును. మనస్సు స్వభావముగా బాహ్యవిషయము
లందు ప్రవర్తించుచుండును. దాని నిష్క్రియములుగ నేను నిరర్థమయినను నినుము
శీంచు యుత్పాదే యభ్యాసమగును.

సూ॥ స తు దీర కాలనై రంతర్యసత్కారా నేవితో దృఢభూమిః. 14

పద॥ సః - తు - దీర కాలనై రంతర్యసత్కారా నేవితః - దృఢభూమిః.

అర్థము॥ సః తు = ఆ యభ్యాసమన్ననో, దీర్ఘ కాల = బహుకాలము చేతను, నై రంతర్య-

ఎడతెగటుండుటచేతను, సత్కార = ఆదరము చేతను, ఆ నేవితః = అనుష్ఠింప

బడినదై, దృఢభూమిః = నిరమేదమనగా నగుచున్నది.

అవ! ఓయీ! ఇప్పుడనుష్ఠించుచున్న యభ్యాసము సమాధ్యభ్యాసము. అది స్వయముగా దృఢముకాలేదు. అడెటుల ననాదిసంచిత ప్రబలసంస్కారములను నిరోధించును? అను సందేహముయొక్క నివారణము జేయుచున్నాడు.

తా॥ ఒకానొక మందయోగి కొలది దినములలో లేక కొన్ని మాసములలో సమాధి సిద్ధిని గోరుచున్నాడు. వాడెటువంటివాడనగా నాలుగు జేదములను నభ్యసించుటకు నొక బ్రహ్మచారి గురువుకడకు జనెను. ఏడు దినములు గడచెను. ఇంకను నా బ్రహ్మచారి కాలేదు అని యాలోచించు మూఢునివలె నాయోగియు నగును. ఇందువలన అనేక సంవత్సరముల పర్యంతము లేక జన్మలపర్యంతము దీరకాలము యోగము జేవింపవలయును. ఇందులకు భగవద్గీతాస్మృతి 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్థో యాతి పరాంగతిమ్' అనేక జన్మములకు సంసిద్ధుడై పరాంగతిని బొందుచున్నాడు. మరియు చిరకాల మభ్యాసము జేయుచుండినను, మధ్యమధ్య విడచి ఐడచి యభ్యాసము జేయుచుండిన నప్పుడప్పుడు గలుగు యోగసంస్కారములు తద్విరుద్ధవ్యవహార సంస్కారములచే నశించును. కనుక అభ్యాసము నెడలెగక జేయుచుండవలయును. మరియు నాదరముతో నద్దాని నాచరింప నలయును. అదరము లేకుండిన యోగిఁజ్ఞములగు లయ విశ్లేష కషాయాదులు సంభ-

యోగసుధాస్వాద సహితము

వించును. కావున సభ్యాసము దీరక కాలముతో నైరంతర్యముతో అదరముతో నాచరింపవలయు. ఆపృథ్వి నుసరిత గాంచును. దృఢభూమియనగా పెద్ద పెద్ద కొండలవంటి దుఃఖములు వచ్చిపడినను చలించకుండుట. అందులకు గీతాస్త్రుతి “యస్మిన్ శాంతిః సదా భవతి” గురుజాపి విచార్యతే” - గొప్ప దుఃఖము చేత గూడ ఆ యోగమందుండి

చలించుబడడు.

సూ॥ దృష్టానుశ్రవికవిషయవిత్పన్న్య పశీకారసంజ్ఞా వైరాగ్యమ్. 15

పుడ॥ దృష్టానుశ్రవికవిషయవిత్పన్న్య - పశీకారసంజ్ఞా - వైరాగ్యమ్.

అరము॥ దృష్టానుశ్రవికవిషయవిత్పన్న్య - దృష్ట = ఈ లోకమున జూడబడినవియు, అను
శ్రవిక = వివరించినవియు, విషయ = సర్వవిషయములయందు, విత్పన్న్య = అశలేనివానికి, పశీకారసంజ్ఞా = పశీకారము చేతుగల, వైరాగ్యం =

వైరాగ్యము (కలుగుచున్నది.)

అవ॥ వైరాగ్యము అపరము పరమని రెండు విధములు. అందులో నపరమై వైరాగ్యము - యతమానము, న్యతిరేకము, ఏకేంద్రియము, పశీకారము అను నాలు భేదముల

గలదగుచున్నది. ఇచ్చోట నాల్గవదియగు వశికారవై రాగ్యమును జేర్చుచు మిగత మూడింటిని నూచించుచున్నారు.

తా॥ ఈ లోకమునకు సంబంధించిన విషయములు ప్రకృందన వనితాదులు జేద ములో జెప్పబడిన స్వర్గాదులు వినబడునవి, పరలోకమునకు సంబంధించినవి. వీటియందు ఆస్తకియున్నను నీ లోకములో సారమేమిటి, ఆసారమేమిటి యను విషయమును గురు శాస్త్రములద్వారానే నెఱుంగవలయునను ప్రయత్నము, యతమానవై రాగ్యము. తన మనస్సున ముందున్న దోషములలో నభ్యాసవివేకముచేత నెన్ని పరిపక్వములైనవి, ఇక నెన్ని మిగిలియున్నవి అని విచారించుట వ్యతిరేకవై రాగ్యము. ఇహలోక పరలోక విషయ నుఖములయందు దుఃఖమును దెలిసికొని వాటిప్రవృత్తిని వదలి మనస్సునందు జౌత్సుక్య మాత్రము ఆళ గలిగియుండుట ఏకేంద్రియ వై రాగ్యము. ఏ విషయముల యందును సంస్కారరూప ఆళనుగూడ వదలియుండుట వశికారవై రాగ్యము. ఇదియే అచరవై రాగ్యము. అష్టాంగయోగములకు సాధకముగను, సంప్రజ్ఞాత సమాధికి అంత రంగముగను, అసంప్రజ్ఞాత సమాధికి బహిరంగముగను నున్నది.

సూ॥ తత్పరం పురుషఖ్యాతేః గుణవై తృప్త్యమ్ ॥

16

పద॥ తత్ - పరం - పురుషఖ్యాతేః - గుణవై తృప్త్యమ్.

అర్థము॥ పురుషఖ్యాతేః - ఆత్మసాక్షాత్కారమువలన, గుణవై తృప్త్యమ్ = త్రిగుణముల యందు ఆశలేకుండుట, (యత్ = యేదియో), తత్ = అది, పరం = పర

వై రాగ్యమగును.

అవ॥ అసంప్రజాత సమాధి క వర్తంగమగు పరవై రాగ్యమును నుడువుచున్నారు.

తా॥ సంప్రజాత సమాధ్యభ్యాస సామర్థ్యముచే మూడు గుణముల స్వరూపమైన ప్రధానముకంటె వ్యతిరీక్తుడగు పరమాత్మ పురుషుని సాక్షాత్కారమువలన పూర్తిగా త్రిగుణముల వ్యవహారమందును ఆసక్తి లేకుండుట గలుగును. అదియే పరవై రాగ్యము. ప్రకృతి కార్యములయందలి వై రాగ్యము ఆపరమా, ప్రకృతియందును వై రాగ్యము పరమనియు చెలియవలయు.

సూ॥ విత్తర్కవిచారానందాన్మితాస్వరూపానుగమాత్పంప్రజ్ఞాతః॥

పద॥ విత్తర్కవిచారానందాన్మితాస్వరూపానుగమాత్ - సంప్రజాతః.

అర్థము॥ విత్తర్కవిచారానందాస్మితా రూపానుగమాత్ - విత్తర్కవిచారానందాస్మితా

విత్తర్కము, విచారము, ఆనందము, అస్మిత వీటియొక్క, స్వరూపానుగమాత్ - స్వరూపముయొక్క అనుసరించుటవలన, సంప్రజాతః సంతప్రజాత సమాధి(అగును).

అవ॥ ఈ ప్రకార మభ్యాసవైరాగ్యముల నిరూపించి వాటిచే సాధ్యముగు సమాధిని జెప్పచున్నారు.

తా॥ “సమ్యక్ ప్రజ్ఞాయతే యేన భావ్యంవస్తు స సంప్రజాతః” - జేనిచే భావించు వస్తువు బాగుగా తెలియబడుచున్నదో, అదియే సంప్రజాతసమాధి. భావ్యవస్తువుల స్పష్టముగా గోచరింపజేయు భావనా విశేషమే సంప్రజాత సమాధియగును. ఆ సమాధి విత్తర్కాది భేదములచే, (1) సవిత్తర్కము, (2) సవిచారము, (3) సానందము, (4) సాస్మితము అని నాలుగు తెఱగులగుచున్నది. (1) సవిత్తర్కసమాధియనగా మూలము లగు పంచమహాభూతములను ఇంద్రియములను భావనాళ క్రిచే సాక్షాత్కరించుటయగును. మూలభావనయే విత్తర్కానుగత సంప్రజాత సమాధియగును. (2) సవిచార సమాధియనగా నూత్నములగు శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములను పంచతన్మాత్రలను అన్తరణమును భావనాపటిమచే గోచరము జేసికొనుటయగును. నూత్నవిషయక భావనయే విచారాను

గత సమాధి. (౩) సానందసమాధియనగా రజోగుణ తమోగుణములచే తొంచెము గూడు తొని సత్త్వగుణ ప్రధానమైయున్న బుద్ధిని భావనచే స్వరూపముతో నెఱుంగుటయుగును. బుద్ధ్యనుగతభావనయే సానందసమాధి. సత్త్వము సుఖప్రకాశరూపము గాన దీనికి సానంద సమాధియని పేరు పొడమెను. సాస్మితసమాధియనగా కేవల శుద్ధ సత్త్వగుణ ప్రధానమగు మహా తత్త్వమును భావనాపాటవముచే సాక్షాత్కరించుకొనుటయుగును. సూలకూత్మ విషయకములగు వితర్క-విచారములను సమాధి ద్వయము బుద్ధిచే గ్రాహ్యములు గనుక అవి గ్రాహ్య సంప్రజ్ఞాత సమాధులు. బుద్ధిగ్రహణరూపము గనుక సానందసమాధి గ్రహణసమాధి యగును. అస్మితము గ్రహించునది. మాత్స్యహంకారరూప మహా తత్త్వమును గోచరించు నది అహంకారము కావున నిది గ్రహిత గనుక గ్రహిత్యసమాధియగును. ఈ ప్రకారము గ్రాహ్యగ్రహణ గ్రహితలయందలి భావనోత్క్రారయే సంప్రజ్ఞాతసమాధి. గ్రాహ్యగ్రహణ గ్రహితల నాధారము జేసికొని యుండుటచే సాలన్యసమాధియనియు నిది జైష్ఠ్యబడుచున్నది. ఇది ఆపరవైరాగ్యముచే సాధించదగినది.

సూ॥ విరామప్రత్యయాభ్యాసపూర్వః సంస్కారశేషోఽన్యః ॥ 18

పద॥ విరామప్రత్యయాభ్యాసపూర్వః - సంస్కారశేషః - అన్యః.

అర్థము॥ విరామప్రత్యయాభ్యాసపూర్వః - విరామ = వృత్తులుపశమించుటకు, ప్రత్యయ = కారణమైన ప్రయత్నముయొక్క, ఆభ్యాసః = మరల మరల సంపాదించుట, పూర్వః = ముందుగా గల (అభ్యాసముచే గలిగిన), అన్యః = సంప్రజాత సమాధి కన్నను వేరగు, సంస్కారశేషః = సంస్కారము మాత్రము మిగిలినదిగా (వీడి యున్నదో, అది అసంప్రజ్ఞాతసమాధి).

అప॥ అపరవైరాగ్యముచే సాధ్యమగు సంప్రజ్ఞాతసమాధిని నిరూపించి పరవైరాగ్య సాధ్యమగు నసంప్రజ్ఞాతసమాధిని జెప్పుచున్నారు.

తా॥ సర్వదా సకలవృత్తు లుపశమింపజేయు ప్రయత్నమును మాటి మాటి కభ్యసించుచుండిన దానిచే నసంప్రజ్ఞాతసమాధి సిద్ధించును. ఇది సంప్రజ్ఞాతసమాధికన్న వేరుగా నున్నది. సకల వృత్తు లుపశమించిన తర్వాత చిత్తస్వరూపము గానుపించదు గనుక సంస్కార మాత్రము శేషమైయున్నది, అసంప్రజ్ఞాతసమాధియగును. సకల చిత్తవృత్తులు నిరుదములై చిత్తము మాత్రము సంస్కారరూపముగానుండియు నితరవస్తువుల గ్రహిం

చక పరబ్రహ్మ స్వరూపమై యుండుట యసంప్రజ్ఞాతసమాధియగును. ఇది సాలమ్మ సంప్రజ్ఞాతసమాధి సాధ్యమగు నిరాలమ్మ సమాధియగును.

సూ॥ భవప్రత్యయో విదేహప్రకృతిలయానామ్ ॥ 19

పద॥ భవప్రత్యయః - విదేహప్రకృతిలయానామ్.

అర్థము॥ భవప్రత్యయః - భవ = అవిద్యయను సంసారమే, ప్రత్యయః = హేతువుగా గలది సంసారమూలమగు, నసంప్రజ్ఞాతసమాధి, విదేహప్రకృతిలయానాం = విదేహాలకు, ప్రకృతిలయలులకును, (భవతి = కలుగుచున్నది.)

అవ॥ ఆ అసంప్రజ్ఞాతసమాధి భవప్రత్యయసమాధి, ఉపాయప్రత్యయసమాధి అని రెండు తెలింగులైయున్నది. భవప్రత్యయసమాధి ముక్తిని గోరువారిచే విడువదగినదని నుడువుచున్నారు.

తా॥ ఎవరు పంచభూతములయందు ఇంద్రియములయందును నాత్మభావనచే నాటి నుపాసించి దేహమును వదలుచున్నారో వారు విదేహులగుదురు. ఎవరు అవ్యక్తము భూవాను ఆహంకారము శబ్దాది పంచతన్మాత్రలు ఈ ధూపమయిన ప్రకృతులయందు

అత్యభావన జేయుచున్నాఁగో, దానియందే లయించుచున్నాఁగో, వాడు ప్రకృతి లయు లగుదురు. వికృతిరూప పదార్థములయందు దాత్యభావనజేయు విదేహులును, ప్రకృతియందు దాత్యభావనజేయు ప్రకృతిలయులును సంసారమూలముగు అఖిద్యారూప భవప్రత్యయ సమాధిని పొందుచున్నారు. వారిద్దఱు కట్టకడకు సంసారపాతరూప సమాధినే పొందు చున్నారు. నిద్రయందు లీనమగు చిత్తము తిరుగా లేచి సంసారమునందు పడు విధమున విదేహప్రకృతిలయుల చిత్తమున్ను భవప్రత్యయ సమాధితో (సంసారమూలావిద్యలో) పడి తిరుగా సంసారములోనే పడుచున్నది. వీరు వివేకజ్ఞానము లేనివారగుటచే సంసారమునే పొందుచున్నారని భావము.

సూ॥ శ్రద్ధావీర్యస్మృతిసమాధిప్రజ్ఞాపూర్వక ఇతరేషామ్ ॥ 20

పద॥ శ్రద్ధావీర్యస్మృతిసమాధిప్రజ్ఞాపూర్వకః - ఇతరేషామ్.

అర్థము॥ శ్రద్ధావీర్యస్మృతిసమాధిప్రజ్ఞాపూర్వకః = శ్రద్ధ, వీర్యము, స్మృతి, సమాధి, ప్రజ్ఞ ఇవియే ముందుగల (వీటిచే గలిగెడు) (ఉపాయప్రత్యయ సమాధి), ఇతరేషాం = విదేహప్రకృతిలయులకన్న భిన్నులగు ముక్తిని గోరు యోగులకు (భవతి = కలుగును.)

యోగసుధాస్వాద సహితము

27

అవ॥ ముముక్షువులచే నాచరింపదగిన ఉపాయప్రత్యయమును అసంప్రజాతసమాధిని

నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ శ్రద్ధావీర్యాద్యుపాయములచే నీ సమాధి గలుగును గాన దీనిని ఉపాయ ప్రత్యయాసంప్రజాతసమాధి యని యందురు. శ్రద్ధయనగా నాకీయోగమే పరమపురుషాధి సాధనమను దృఢ విశ్వాసము.

శ్లో॥ తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జానిభ్యోఽపి మఘోఽధికః ।
కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మాద్భ్యోగీ భవారునః ॥

తపోవంతులకంటెను, జానులకంటెను, కర్మిపులకంటెను యోగి యధికుడని సమ్మతము కావున ఓ యరుసా! నీవు యోగివికమ్ము. ఈ విధముగా యోగోత్కర్ష కారణములగు శ్రీభగవద్గీతాది స్మృతివాక్యముల వినుటచే శ్రద్ధ అధికమగును. శ్రద్ధ యధికము కాగా, వీర్యము ఉత్సాహము నేనన్నివిధములుగా యోగమును సంపాదించ బోవుచున్నాను అనునది గలుగును. ఇట్టి యుక్తుత్సాహముచే తాననుషింపదగిన యోగాంగములయొక్క స్మృతి గలుగుచున్నది. ఆ స్మృతిచే సమాధి బాగుగా ననుషింపబడుచున్నది. ఆ నిశ్చల సమాధిచే అధ్యాత్మప్రసాద పూర్వకముగా బుద్ధిభ్రాంతి గలుగుచున్నది.

ఈ ప్రకార మొకదానికొకటి క్రమముగా కారణమగుచున్నది. ఆ వత్తున సత్యస్వరూపమును భరించు ఋతంభరాప్రజ చే ఆసంప్రజాతసమాధి గలుగును. ఈ సమాధి విదేహాప్రకృతిలయ వ్యతిరిక్తులగు ఉత్తమయోగులకు గలుగును. ఇదియే ఉపాయప్రత్యక్షసమాధి.

సూ॥ తీవ్రసంవేగానామాసన్నః ॥ 21

పద॥ తీవ్రసంవేగానాం - ఆసన్నః.

అర్థము॥ తీవ్రసంవేగానాం = తీవ్రవైరాగ్యముగలవారికి, ఆసన్నః = (సమాధి లాభము) దగరగా యున్నది.

అవ॥ పరవైరాగ్య సాధ్యమగు నసంప్రజ్ఞాత సమాధిని నుడివి ఆవైరాగ్యమునందలి తరతమ భావముచేత సమాధి శైఘ్యతారతమ్యమును వచించుచుచున్నారు.

తా॥ సంవేగమనగా వైరాగ్యము. ఆవైరాగ్య భేదముచే యోగులు మూడు తెలింగులగుచున్నారు. (1) మృదువైరాగ్యము గలవారు, (2) మధ్యవైరాగ్యము గలవారు, (3) తీవ్రవైరాగ్యము గలవారు. ఈ తీవ్రవైరాగ్యము గలవారికి స్వల్పకాలములోనే సమాధిలాభము గలుగును.

సూ॥ మృదుమధ్యాదిమాత్రత్వాత్తతోఽపి విశేషః॥

22

పద॥ మృదుమధ్యాదిమాత్రత్వాత్ - తతః .. అపి - విశేషః.

అర్థము॥ మృదుమధ్యాదిమాత్రత్వాత్ = మృదుత్వ, మధ్యత్వ, అధిమాత్రత్వముల భేదము వలన, తతోఽపి = ఆ తీవ్రవైరాగ్యము గలవారియందును, విశేషః = సమాధి

లార్థ భేదము (కన్పట్టును.)

అవ॥ తీవ్రవైరాగ్యము గలవారియందును భేదమును వక్కాణించుచున్నారు.

తా॥ తీవ్రవైరాగ్యము: (1) మృదుతీవ్రము, (2) మధ్యతీవ్రము, (3) అధిమాత్ర తీవ్రము అని మూడు విధములై యున్నది. ఈ వైరాగ్యము యొకదానికన్న యొకటి తీవ్రముగా సమాధినిగిదిని గలుగజేయుచున్నవి. అత్యంతోక్తముమగు అధిమాత్ర వైరాగ్యము దృఢత్వమును జెందగా ససంప్రజ్ఞాతసమాధిలాభము మొందుగా గలుగుచున్నది. తర్వాత సమాధినుండియు లేచుటకు మనస్సు యశక్తమై నశించుచున్నది. అప్పుడు ప్రత్య గాత్ర (ఆత్మవస్తువు) స్వమహిమయగు స్వరూపమునందు నిర్విఘ్నముగా నిరంతర ముంటున్నది.

సూ॥ ఈశ్వరప్రణిధానాద్వా ॥

29

పద॥ ఈశ్వరప్రణిధానాత్ - వా.

అర్థము॥ ఈశ్వరప్రణిధానాత్ వా - ఈశ్వర = ఈశ్వరునియందలి, ప్రణిధానాత్ వా = భావనావిశేషమువలన (ధ్యానమువలన) గాని, (సమాధిలాభః ఆసన్నతమః భవతి = సమాధిలాభము శీఘ్రముగా గలుగుచున్నది.)

అన॥ మఱియొక యథాపాయముచేతను సమాధిలాభము శీఘ్రముగా సిద్ధించునని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ పరమగురువగు నీశ్వరునిధ్యానించుటవలనను భావింపుటవలనను సమాధి మిగుల శీఘ్రముగా సిద్ధించుచున్నది. భగవంతుడు బాగుగా నారాధించుట, ధ్యానించుట మొదలగు సాధనలచే న్నాపాసింపబడినవాడై ఈ నా భక్తునకు సమాధిసిద్ధి గలుగుగాక, యని సంసారాగ్నిలోనుండి తపించుచున్న పురుషుని యనుగ్రహించుచున్నాడు. ఓయీ! ఆత్మ పురుషుడు తామరాకువలె ప్రకృతి నంటక నిర్విఘ్నమున్నాడు. అట్టివాని కెటుల సంసారమున తపించుట సంభవింపును? వానిని షరమేశ్వరు డనుగ్రహించుచున్నాడను.

నదియు నేప్రకారము సమంజసమగుననినదానికి సమాధానము నుడువుచున్నారు. రజోగుణముచే సత్త్వము తపింపబడుచున్నది. బుద్ధి రూపముగా పరిణమించిన సత్త్వము తపింపబడుచుండగా దాని నాశ్రయించి యా బుద్ధి సత్త్వముతో నభేదముతోనున్న పురుషుడున్న తపింపబడుచున్నాడు. యథార్థముగా పురుషుడు గ్రహింపబడుటలేదు. ఇది యుపచారవాక్యము. ఇందులకు ప్రమాణము:

శ్లో॥ సత్త్వం తప్యం బుద్ధిభావేన వృత్తం భావా ర్థే వా రాజసాస్తాపకాస్తే ।
తస్యాభేదగ్రాహిణీ తామసీ యా వృత్తిస్తస్యాం తప్య ఇత్యుక్త ఆత్మా ॥

బుద్ధిరూపమున పొందిన సత్త్వము తప్య (తపనయోగ్య) మగుచున్నది. ఆ సత్త్వమును తపింపజేయునవి రాజసవృత్తులు. ఆ బుద్ధి సత్త్వముతో నభేదమును గ్రహించువృత్తి తామసవృత్తి యగును. దానియందు ఆత్మ తపింపబడుచున్నదని చెప్పబడినది. ఈ ప్రకారము తపింపబడుచున్న యాత్మ పురుషుని పరమేశ్వరుడు సళరీరుడై, తాకిక వైదిక సంప్రదాయముల నూచించువాడై యనుగ్రహించుచున్నాడనుటచే దోషములేదు.

సూ॥ కేళకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్ట పురుషవిలేష ఈశ్వరః॥24

కుడ॥ క్షేళకర్మవిపాకాశయోః - అపరామృష్యః - పురుషవిశేషః - ఈశ్వరః.
 అర్థము॥ క్షేళకర్మవిపాకాశయోః - క్షేళః - అవిద్యాది క్షేణములు, కర్మ - పుణ్య పాప
 మిశ్రకర్మలు, అమిశ్రకర్మలు, విపాక = ఫలమగు జాతి, అయఃస్సు, ఇంద్రియాది
 భోగాదులు, ఆశయోః = సంస్కారములు వీటిచేత, అపరామృష్యః = స్పృశింప
 బడని, పురుషవిశేషః - విలక్షణపురుషుడు, నిత్యము క్తుడు, ఈశ్వరః - ఈశ్వరుడు.
 అవ॥ ఆ ఈశ్వరుడెవడనిన జెప్పుచున్నాడు.

తా॥ క్షేణమును గలుగజేయు నవిద్యాదులు, పుణ్యకర్మలు, పాపకర్మలు, మిశ్ర
 కర్మలు, ప్రాప్త్యాత్వ దేవత్వాది జాతులు, జననమరణములు, దీర్ఘకాలము జీవించుట,
 ఇంద్రియ భోగాదులు, సుష్టిరములుగా నూత్నములుగానున్న సంస్కారములు ఇవి
 రేవియు లేనివాడు ఈశ్వరుడు. ఈ క్షేళకర్మాదులతో గూడినవాడు సంసారిజీవుడు.
 ము క్తుడయిననో వీటితో గూడినవాడు కాడు. పూర్వకాలమునందా సంస్కారము
 లున్నందువలన బదుడుడలె కనబడును. ఇందువలన పురుషవిశేషుడీశ్వరుడు నిత్యము క్తుడు.
 ఈ నిత్యము క్త ఈశ్వరునకు సార్వజ్ఞము విశ్వర్యము మొదలగునవి అనాదిసిద్ధప్రాకృత
 శుద్ధస్త్వచిత్త సమృద్ధమువలనని తీర్థియవలయు.

సూ॥ తత్ర నిరతిశయం సార్వజనీయమ్ ॥

25

పద॥ తత్ర - నిరతిశయం - సార్వజనీయమ్.

అర్థము॥ తత్ర = ఆ ఈశ్వరునియందు, సార్వజనీయమ్ - సార్వజ = సర్వజత్వమునకు, నీజం = కారణమగుజానము, నిరతిశయం = సర్వాతిశయమైనది. (ఎద్దానికన్న అధికమగు జానము మఱియొకటిలేదో, అది నిరతిశయజానము.)

అవ॥ ఈశ్వరునియందు ప్రమాణమును చెప్పుచున్నారు.

తా॥ ఈశ్వరుడని వచించుటకు సర్వాతిశయమైన సర్వజత్వమే కారణము. ఈశ్వరుడే సర్వజ్ఞుడు. ఆ సర్వజత్వమే ఈశ్వరత్వమునకు కారణము. ఈశ్వరుని సర్వజత్వమును విజ్ఞానము నిరతిశయమైనది, సర్వాతిశయమైనదని భావము. అట్టి జ్ఞానము మఱి యెవరియందును లేదు. జానము సాత్వికయము, నిరతిశయమని రెండు విధములు. సాత్వికయజ్ఞానమునగా నొక జ్ఞానముకన్న మఱియొక టెక్కువగా నుండుట, దానికన్న మఱియొకటి అధికముగా నుండుట. కృమికీటాది జానముకన్న పశుపక్ష్యాదుల జానము సాత్వికయము, వాటి జ్ఞానముకన్న మానవజ్ఞానపరిధికము. అంతకన్న దేవాదులయొక్క

జ్ఞాన మతిశయించినది. ఈ ప్రకారమున నాపొంపును, నిగతిశయజ్ఞానమన్నచో సర్వాతిశయమైనది. దానికన్న క్షేమతగుణము మఱియొకటిలేదు. ఇది ఈశ్వరునియందున్నది. ఇట్టి నిరతిశయ సర్వజ్ఞత్వజ్ఞానము ఈశ్వరగుణము.

సూ॥ పూర్వేషామపి గురుః కాలేనానవచ్ఛేదాత్ ॥ 26

పద॥ పూర్వేషాం - అపి - గురుః - కాలేన - అనవచ్ఛేదాత్.

అరము॥ పూర్వేషాం అపి ॥ ముందుపాఠలగు బ్రహ్మగులకునూడ, గురుః = గురువు (ఈశ్వరుడు), కాలేన = కాలముచే, అనవచ్ఛేదాత్ = పరిచ్ఛిన్నము కాకుండుటవలన (అనీకుడుగుటవలన)

అవ॥ ఓయీ! ఈశ్వరుడొకడేనా? లేక ఇతరులుకలరా? యనిన లేరు; ఒకడే యీశ్వరుడని చెప్పబున్నారు.

తా॥ సృష్టియొక్క మొదట నుత్పన్నులైన బ్రహ్మగులునూడ మానవాలు, ఋతువులు, సంవత్సరములు మొదలగువాటిరూపమైన కాలముచేత పరిచ్ఛిన్నులగుచున్నారు. అనగా కాలముచేత మింగబడుచున్నారు,

శ్లో॥ యే రమ్యాయే శుభాశాసనాః సుమేగుగురవోఽపి యే |

కాలేన వినిగీరాప్తే గరుడోదేవ పన్నగాః ||

ఎవరు రమణీయపంతులో సగాధారముగలవాడో, యేవరు శేషు పర్వతముకన్న గొప్పవారలో, వారిసందతిని కాలము గరుడ్యంతుడు పాములనువలె మ్రింగుచున్నది. కావున ఆ బ్రహ్మచారిగూడ భగవంతుడొకడే గురువు. ఈశ్వరుడు, బ్రహ్మదులుగూడ నశించువారని యర్థము. “జగ్దాళకాలశాలః = విజ్ఞానరూప భగవంతుడు కాలమునకుగూడ నాశకుడుగాయున్నాడు.” అని శ్రుతివాక్యము. కావున నీశ్వరుడు మహామహిమ సమృద్ధుడని తెలియవలయు.

సూ॥ తస్య వాచకః ప్రణవః ||

27

పద॥ తస్య - వాచకః - ప్రణవః.

అరము॥ తస్య = ఆ యీశ్వరునకు, ప్రణవః = ఓంకారము, వాచకః = నామధేయము
(బోధకము).

అన॥ ఈశ్వరునియొక్క నామధేయమును తెలుపుచున్నాడు.

తా॥ “ప్రకరేణ నూయతే స్తూయతే అనేనేతి ప్రణవః = ఉత్కర్షణ గా దీని చేత స్తోత్రము జేయబడుచున్నాడు”. ఈశ్వరునియొక్క యుక్తార్థము స్తోత్రము జేయు నది కనుక ప్రణవము. ఈ ఓంకారము ఈశ్వరునికి చేరు గానున్నది. బోధకము.

సూ॥ త్తజ్జప స్తదర్థావనమ్ ॥

28

పద॥ త్తజ్జపః - తదర్థభావనమ్.

అర్థము॥ త్తజ్జపః = ప్రణవముయొక్క బహు, తదర్థభావనం = ప్రణవార్థమును పర బ్రహ్మ భావనగణా (చేయబలము.)

తా॥ ప్రణవశపముతోగూడ మంత్రార్థమును పరబ్రహ్మమును భావింపవలయు.

సూ॥ తతః ప్రత్యక్షేతనాధిగమోఽప్యన్తరామాభావశ్చ ॥ 29

పద॥ తతః - ప్రత్యక్షేతనాధిగమః - అపి - అన్తరామాభావః - చ.

అర్థము॥ తతః = ఆ ఈశ్వరధ్యానమువలన, ప్రత్యక్షేతనాధిగమః - ప్రత్యక్షేతన = అన్తరాత్మయొక్క, అధిగమః అపి = ప్రాప్తియు, అన్తరామాభావశ్చ =

అ స్తరాయ = విఘ్నములయొక్క, అభావశ్చ = లేకుండుటయు (కలుగును.)

అప॥ ఈశ్వరుని నామధేయమును నునిగి గుశ్వరుని ప్రతిభాసమువలన గలుగు ఫలము నుడువుచున్నారు.

తా॥ ఓంకారజపమును దీర్ఘ కాల మొడతైగక గడునాదరముతో, అసంగచిదూప పరబ్రహ్మభావనాపురస్కరముగా నాచరింపుగా జపద్యధత్వ మేర్పడుచున్నది. తర్వాత ప్రణవజపవ్యాపారము స్వయముగా నిలిచిపోగా నాచకమగు ప్రణవశబ్దము లీనమగు చున్నది. తదుపరి ప్రణవారక్షగు అసంగచిదూప పరమేశ్వరుని గోచరింపజేయు వృత్తి సమూహరూప విశుద్ధభావన దీర్ఘ కాల నైరస్త్యాదరములతో నుద్యధముగా నేవింప బడగా, ఆ భావనాప్రసాదముచే (శుద్ధిచే) చిత్తము వృత్తి నిరోధమునకు గురియగు చున్నది. ఆ చిత్తము జడమగుటచే పరమాత్మను గ్రహింపనిదగుటవలన మనోఽతీతుడగు పరమేశ్వరునియందు విశ్రాంతి బడయజాలక తనకు ప్రభువగు నసంగచిద్రూపుడగు నస్తాత్మను స్మరింపజేసి తర్వాత అస్తాత్మయు మనస్సును దాటియన్నుండున పర బ్రహ్మమును విషయము జేయజాలక కటెలులేని అగ్నివలె స్వయముగా నుపశమించి

సంస్కారశేషమగుచున్నది. అందుచే ఆ స్తరాత్మ ప్రాప్తి గలుగును. అంతరముగానున్న చిత్తికి భాసమానమై స్వస్వరూపమునందు నిరవగము నిర్విఘ్నముగా నున్నది. సర్వ వృత్తులు పశశమించుటచే విఘ్నములుండవు. ఇదియే ఈశ్వరధ్యాన మహిమయొక్క ప్రయోజనము.

నూ॥ వ్యాధిస్యానసంశయప్రమాదాలస్యావిరతిభాన్తిదర్శనాలబ్ధి-
భూమికత్వానవస్థితత్వాని చిత్తవిక్షేపాన్తేనైవరాయాః॥ 90

పద॥ వ్యాధి, స్త్యాన, సంశయ, ప్రమాద, అలస్య, అగిరతి, భాన్తిదర్శన, అలబ్ధభూమి కత్వ, అనవస్థితత్వాని - చిత్తవిక్షేపాః - తే - ఆ సరాయాః.

అర్థము॥ వ్యాధి..... అనవస్థితత్వాని = 1. వ్యాధి, 2. స్త్యానము, 3. సంశయము, 4. ప్రమాదము, 5. అలస్యము, 6. అగిరతి, 7. భాన్తిదర్శనము, 8. అలబ్ధభూమి కత్వము, 9. అనవస్థితత్వము అనునవి, చిత్తవిక్షేపాః = చిత్తచాంచల్యమునకు కారణములయినవి, తే = ఆ తొమ్మిదియు, ఆ సరాయాః = యోగవిఘ్నములు.

అవ॥ యోగవిఘ్నములను నామతః నిరేకించుచున్నాడు.

యోగసుధాస్వాద సహితము

౩౧

తా॥ వాత పితృ శేష్మదోషములచే గలుగు జ్వరాదులు 1. వ్యాధియనబడును. చీత మేకార్యమందును ప్రవర్తింపని మందముగా నబడుగానుండుట 2. స్థానము. సమాధినిదించునా లేదా తినునది 3. సంశయము. యోగంగములగు అహింసా సత్యాది సాధనలను భావింపకుండుట 4. ప్రమాదము. మనోవాక్కాయములు బరువులగుటచే యోగమందు ప్రవర్తింపకుండుట 5. ఆలస్యము. విషయాభిలాషయే 6. అవిరతి. తాను ఆత్మస్వరూపుడయ్యి అనాత్మయని భ్రమించుట 7. శ్రాన్తిదర్శనము. ఏదేని యొక ప్రతిబంధమున్నందున సమాధిలాభమే గలుగకుండుట 8. అలభ్యమిత్యము. సమాధి లభించినను చిత్తము ఆ సమాధియగుదు సుస్థిరముగా లేకపోవుట 9. ఆననశితత్వము. ఈ తొమ్మిది యోగవిఘ్నములు చిత్తమును యోగమునుండి దూరము జేయునవి. కనుక నవి చిత్తవిక్షేపములగును. ఇవన్నియు నీశ్వరధ్యానమువలన తొలగును.

సూ॥ దుఃఖిదౌర్మనస్యాజ్జమేజయత్వత్వాసప్రశ్వాసా విక్షేపసహ -

భువః ॥

౩౧

పద॥ దుఃఖి, దౌర్మనస్య, అంగమేజయత్వ, శ్వాస, ప్రశ్వాసాః - విక్షేపసహభువః ॥

అర్థము॥ దుఃఖి..... ప్రశ్నాపాః - దుఃఖి - తాపత్రయముచే గలుగు దుఃఖిము, దౌర్మత్తసస్య = విషయాభిలాషాదులు సిద్ధించకపోవుటచే గలుగు చిత్తక్షోభము. అంగమేజయత్వ = సర్వాంగచలనము, శ్వాస = అపానవాయువు, ప్రశ్నాపాః = ప్రాణవాయువు ఇవి, విత్క్షేపసహభువః - చిత్తవిత్క్షేపముతోగూడ గలుగునవి.

అన॥ చిత్తవిత్క్షేపములే యోగనాశకములుగావు, మఱియు నుపద్రవకరములున్నవని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ వ్యాధివలన గలుగు దుఃఖిము ఆధ్యాత్మికాదిభేదముచే త్రివిధము. విషయాభిలాషచే తన కోరిక సిద్ధించకపోయిన కలుగు మనఃక్షోభము దౌర్మత్తసస్యమనబడును. యోగాంగసముల ననుష్ఠించునప్పుడు సర్వావయవములు సిరసులేక చలించుట అంగమేజయత్వమగును. అపానసాయువు శ్వాస యగును. ప్రాణసాయువు ప్రశ్వాస యగును. శ్వాస రేచకప్రాణాయామవిరోధియగును. ప్రశ్వాస పూరకప్రాణాయామ విరోధియగును. అటులగాక జాహ్యకుమ్భికవిరోధి శ్వాసయగును. అంగరకుమ్భిక విరోధి ప్రశ్వాసయగును. రేచకపూరకద్వయ కుమ్భికవిరోధి అంగమేజయత్వమగును.

“సోఽచ్చిసేన్నైవ నిశ్చస్యాన్నైవ గాత్రాణి చాలయేత్” లోపలివా యావును బయట పదలుట నిశ్చాసయగును. బయటనున్న వాయువును లోపలికి తీసుకొనుట ఉచ్ఛ్వాస యగును. ఈ ఉచ్ఛ్వాసనిశ్చాసములు శరీరచలనము కుప్పకొని మునందుండకూడదని తెలివిరి ఇందువలన నీ దుఃఖాదులన్నియు చిత్తవిత్తేపముతోగూడ సహజస్మగలవై యున్నవి.

సూ॥ తత్ప్రతిషేధారమేకత త్వాభ్యాసః ॥

32

పద॥ తత్ప్రతిషేధారం - ఏకతత్వాభ్యాసః ॥

అర్థము॥ తత్ప్రతిషేధారం - తత్ = చిత్తవిత్తేపములయొక్క, దుఃఖాద్యుపద్రవముల యొక్క, ప్రతిషేధారం = నాశముకొరకు, ఏకతత్వాభ్యాసః = ముఖ్య తత్త్వముగ నీశ్వరునియొక్క అభ్యాసము చేయవలయు.

అవ॥ ఈశ్వర ప్రణీధానమువలననే యోగవిఘ్నములన్నియు నశించునని మరల చెప్పుచున్నారు.

తా॥ వ్యాధ్యాది చిత్తవిత్తేపములు, దుఃఖాది ఉపద్రవములు ఈశ్వరధ్యానము ఫలననే నశించును. ఈశ్వరతత్త్వమును గోచరించు మనోవృత్తులకనుకూలముగు యత్నమే

అభ్యాసమగును. అది దీర్ఘకాల, నైరస్త్య, ఆదరములచే నేర్పింపబడినచో వ్యాధ్యాది సకల వాసనలు నశించుచున్నవి. ప్రమాణశ్లోకము: “వాసనాసంపరిత్యాగే యది యత్త్వం కరోష్యలం । తత్తే శిథిలతాం యాన్తి సర్వాధివ్యాధయః క్షణాత్” = సకలవాసనలను నశింపజేయుటకు ప్రయత్నించుచుండిన చాలును. అందుచే సర్వమనోవ్యధలు వ్యాధులు క్షణములలో నశించుచున్నవి.

సూ॥ మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్య -
విషయాణాం భావనాతత్త్వ త్ప్రసాదనమ్ ॥ 33

పద॥ మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం - సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్యవిషయాణాం - భావనాతః - చిత్తప్రసాదనమ్.

అర్థము॥ సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్యవిషయాణాం = సుఖము, దుఃఖము, పుణ్యము, పాపము వీనియొక్క విషయములలో, ((కమముగా) మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం = 1. మైత్రి, 2. కరుణ, 3. ముదిత, 4. ఉపేక్ష వీనియొక్క భావనాతః = భావించుటవలన, చిత్తప్రసాదనం = మనోనిర్మలత (గలుగును.)

అవ॥ ఇవ్వడు సంప్రజాతసమాధియనబడు చిత్తైకాగ్రమునకు ఉపాయములగు మైత్రీ కరుణాదులను “మైత్రీకరుణా” అనుమాత్రము మొదలుజేసికొని “యథాభిమత ధ్యానాద్వా” అను మాత్రము పరస్పరల యేడు మాత్రములచే స్వప్నపరమ చున్నారు.

తా॥ చిత్తమైతే రాగ, శ్లోష, పుణ్య, పాపములచేత కాలుష్యము నొందుచున్నది. ముక్తియోగ్యము కాకున్నదని తాత్పర్యము. ఆ చిత్తము స్వప్ననిద్రాదులలో తనచే ననుభూయమానమగు నుఖము నొందుచున్నది. సర్వదా చిత్తనైర్మల్యమున కుపాయము లను నుడువుచున్నారు. మనస్సు రాగద్వేషాదులచే అశుభమగుచున్నది. అందులో రాగ మనగా “సర్వం నుఖజాతం మే భూయాత్” = అందఱిచేత ననుభూయమాన మగు శేయే నుఖములున్నవో, ఆ నుఖములన్నియు నాకే యుండుగాక అని సర్వనుఖములను వాంఛించుట బుద్ధియొక్క పృథ్విశేషమగును. ఆ రాగధీవృత్తివిశేషము నుఖసమా చూమును సంపాదించి సామర్థ్యము లేకపోవుటచే మనస్సును అలకల్లోలమునుగా జేయును. ఎప్పుడు నుఖపాణాలయందు “సర్వేష్యేతే నుఖినః మదియాః” = ఈ నుఖి పంతులందరు మావారే, వారి నుఖినుండెయును నాదియే” అని మైత్రీని భావించునో,

అప్పుడు రాగమును చిత్తకాలాప్యహేతుభిర్యోగంబునను. ముఖ్యము చానితోపాటు
 ఆసూయా ఈర్ష్యాదులుగూడ నశించును. ఈ దోషములచే రహితముగు చిత్తము వర్ష
 ఋతువు లోయిన తర్వాత శరత్కాలమువలె ప్రసన్నమగుచున్నది. వెరులచే దుఃఖము
 ననుభవించుచున్నది. అప్పుడు “సర్వం దుఃఖం సర్వథా మే మాభూత్” యే దుఃఖము
 గూడ నా కెప్పుడును గలుగకుండుగాక” అను మనోవృత్తి జ్యేష్ఠమగును. వెరాగ్యాదు
 లున్నందున నావృత్తి నివాహింప శక్యమగును. ఆ ద్వేషము సర్వభా చిత్తమును
 దహించుచుండును. అందుచే నప్పుడు “స్వస్థేర్ధిరచరేణాం ప్రతికూలం దుఃఖం మాభూత్”
 (నేను దుఃఖము నిచ్చగింపనుగదా కావున) నాకునువలె ఇతరులకును దుఃఖము గలుగ
 కుండుగాక” అని దుఃఖపంతులముండు కరుణను భావించవలయును. అప్పుడు వెరుల
 యందును ద్వేషము నశించును. అంతమాత్రమేరాదు కారికన్న శేష సుఖపంతుడుగా
 నుండవలయునను గర్వముగూడ నశించును. ఆ దర్శనమును శ్రీకృష్ణ భగవంతుడు చెప్పి
 యున్నాడు, “శ్లో॥ ఆధ్యోక్తభిజపవానస్మి కోన్యోన్యైస్తి నిద్యతో మయానే నందతి
 కన్న గోపృపాదను, కులవంశుడను, నాతో సమానుడు నుతియొకడెవడు?” ద్వేష

దర్శనమును రెండు దోషములు నివృత్తములగుటచే అన్తఃకరణము వినిర్మలమగుచున్నది. మఱియుఁ బాణులందఱుగూడ స్వభావముగా పుణ్యము నాచరింపరు; పాపమునే నాచరింపరు. అ పుణ్యపాపములు రెండును పశ్చాత్తాపమును గలుగజేయుచున్నవి. పుణ్యాత్మలఁబడు ముదితను (అంతోషమును సంతృప్తిని సమృత్తమును) భావించవలయును. అందుచేత నానుగూడ పుణ్యమునఁగల ప్రమత్తుడై ప్రవర్తించును. పాపులయెడ నుపేక్షగా నుండవలయు. అందుచే నాతడును పాపము జేయవలయు. ఇందుచే పశ్చాత్తాపము లేకుండఁబడచి తనను పరిశుద్ధిని గాంచును. ఓయీ! పుణ్యప్రవృత్తి పునరన్వహేతువు గదా, అది యోగికి యుక్తమకాదుగదా యనిన, కామ్యపుణ్యకర్మలు పునరన్వహేతువులగును. యోగులను అశుక్లప్రప్ణపుణ్యమే వివక్షింపబడినది. అది జన్మహేతువు కాదు. ఇక విషయమును పతంజలియు “కర్మాశుక్లకర్మణం యోగినస్త్రివిధమితరేషాం” అను గూత్రముచే చెప్పియున్నాడు. ఈ ప్రకారము సుఖపురుషులయందు మైత్రిని, దూషింపఁబడక రుణాను, పుణ్యాత్మలపై ముత్తము, పాపిష్టులపై నుపేక్షను భావించుటచే ప్రకృతులుగా 1. రాగము, 2. ద్వేషము, 3. పుణ్యము, 4. పాపములు దోలగి సంస్కార రహితమై చిత్త మేకాగ్రతను పొందుచున్నది. ఇందులకు నూక్తిప్రమాణము:

“పౌరుషేణ ప్రయత్నేన బలాశ్చత్వభ్యః స సహం ।

శీతిం బద్ధ్వాశ్చ చేతై రి పథి నా సాదముస్యలప్సే ॥”

తా॥ పురుష ప్రయత్నముచే బలాశ్చైర్ముగా వాసనను దొలగొట్టి యేకాగ్ర

బుద్ధిగలవాడవె నచో తస్పృక ముక్తిని బడయుగలఘ్నం.

సూ॥ ప్రచ్ఛర్దనవిధారణాభ్యాం వా ప్రాణస్య ॥

34

పద॥ ప్రచ్ఛర్దనవిధారణాభ్యాం - వా - ప్రాణస్య.

అర్థము॥ ప్రాణస్య = ప్రాణసాయుభ్యయోగః, ప్రచ్ఛర్దనవిధారణాభ్యాం వా -

ప్రచ్ఛర్దన = రేచకప్రాణాయామః, విధారణాభ్యాం వా = కుమ్భికప్రాణాయామః, వీటిచేతనుగూడ మనస్సున కేకాగ్రత సిద్ధింపనును.

తా॥ రేచకమనగా హృదయా వర్తతమగు వాయువును బయటికి వదలుట. బయటనే ఆ వాయువును నిలుపుట భ్యాససంభక్తమగును. లోపలికి వాయువును పూరించుట పూరకమగును. పూరింపబడిన వాయువును లోపలనే నాపుట ఆంతరకుంభకమగును. వీటిచే వివరించుచున్నారు. శరీరా నర్తాగముననున్న ప్రాణవాయువును కుడిముక్కు

గుండా ముప్పుగిరెండు మాత్రలకాలము బయటచదలుట (కేచింతుట) ప్రచ్ఛరనమగును. శేచించిన తరువాత పదునారు స్వత్రలకాలము వాయువును ఎడమముక్కుద్వారా లోపల పూరించి ఆరువదినాలుగు మాత్రలకాలము లోపలనే నిలుపుట ఆంతరకుంభకమగును. ఇదియే విధారణమని చెప్పబడును. బయట ప్రాణనిరోధము బాహ్యకుమ్భకమగును. ఈ ప్రకారము ప్రాణాగ్రామము, శేఖక పూరక కుమ్భకములచే మూడువిధములగును. అప్రాణాయామత్రయముచే ప్రాణనిలనమడంగును. అందుచే చిత్తకాలుష్యములు దహింప బడును. ఇందులకు శ్రుతి:

“యథా పర్యతధాతూనాం దహ్యస్తే ధమతామలాః ।

తథేన్ద్రియక్యతా దోషా దహ్యస్తే ప్రాణనిగహితౌ ॥

తా॥ పాపాణాది విషధాతుపులెలుల అగ్నిత పములై పుటముచే చరిశుదము లగుచున్నవో అవ్విధమున ప్రాణనిలయమనాగ్నిచే సమస్త విషయదోషములు దగములగు చున్నవి. వసీష్ఠమహర్షియు నీ విషయమున యిట్లని జూపిరి.

శ్లో॥ యః ప్రాణపవనస్సన్ద్యతస్త్వేనస్స ఏవ హి ।

ప్రాణస్సనక్షయే యత్త్వః కర్తవ్యో ధీమతోచ్ఛక్తే ॥

తా॥ ప్రాణవాయువు కదలింప చిత్తము చలింపదు. కావున ప్రాణచలనము నాపుటకు బుద్ధిమంతుడు మిగుల ప్రయత్నము జేయవలయు. కాబట్టి మనః ప్రాణ వాయువుల స్పృశముకూడ నుండుటదలన ప్రాణనిగ్రహముచే మనస్సు నిగ్రహింపబడుచున్నది. ఓయీ! ప్రాణముతోగూడ మనస్సు యున్నదనుట యొక్కముగాదు. నిద్రలో ప్రాణముమాత్రమున్నది. మనస్సు జేష్ఠారహితమగుచున్నదిగదా యనిన అట్లులగాదు. నిద్రలో మనస్సేలేదు. ఓయీ “క్షీణే ప్రాణే నాసికాయోచ్ఛ్వసీత” ప్రాణవాయువు త్తయమనందగః శుశ్కుతో బయట వాయువును లోపలికి తీసికొనుము అను శ్రుతి విరుద్ధముగా జెప్పచున్నదనిన ప్రాణక్షయమనగా ప్రాణవాయువు తగుటయుని అర్థము. ప్రాణవాయువు తగగా మెల్లగా వడలుమని తాత్పర్యము. పర్వతము నెక్కువానికి గలుగు శ్వాసాధిక్యత కూర్చొనియున్నవానికి గలుగదు. ఆలాగున ప్రాణాయామ సామర్థ్యము గలవానికి శ్వాస మల్పమై ప్రవర్తింను. ఈ యభిప్రాయమునే శ్రుతి వాక్యము జెలుపుచున్నది. “భూత్వా తత్రాయతః ప్రాణః శనై శనై సముత్స్పజేత్”

(4)

యోగసుధాస్వాద సహితము

49

దీర మగు ప్రాణవాయవును ప్రాణాయామ పమయమున మెల్లమెల్లగా విడువవలయు.
కాబట్టి ప్రాణాయామాభ్యాసపాటవముచే ప్రాణనిరోధము గలుగగా చిత్తము సకలదోష
రహితమై ఏకాగ్రతాసానము నొందుచున్నది.

సూ॥ విషయవతీ వా ప్రవృత్తిరుత్పన్నా మనసః సిత్తినిబన్ధనీ ॥ ౧౮

పద॥ విషయవతీ - వా ... ప్రవృత్తిః - ఉత్పన్నా - మనసః - సిత్తినిబన్ధనీ.

అర్థము॥ విషయవతీ = సూక్ష్మ తన్మాత్రలగు గన్గసాని విషయములుగల, ప్రవృత్తిర్వా
గానమయినా, ఉత్పన్నాసతీ = ఉదయించినదై, మనసః = చిత్తముయొక్క,
సిత్తినిబన్ధనీ = ఏకాగ్రతాసితీకి కారణమగును.

సూ॥ సూలభూతక్షులకు సంబంధించిన శబ్దాది విషయజానములు తౌక్తికములగును.
సూక్ష్మతన్మాత్రలగు తన్మాత్రలని చెప్పబడు శబ్దస్పర్శాదులు దివ్యములని యోగశాస్త్రము
వచించుచున్నది. చిత్తమును 1. నాసాగమందును, 2. జిహ్వగమందును, 3. తాలువు
(దవడ) మందును, 4. జిహ్వమధ్యమందును, 5. జిహ్వమూలమునందును సంయమించుటచే

(నియమించుటచే) క్రమముగా విష్ణుమలగు 1. గన్ధము, 2. రసము, 3. రూపము, 4. స్పర్శము, 5. శబ్దము వీటిని సాక్షాత్కరించు జ్ఞానరూపములయిన చిత్తప్రపవృత్తులు మనస్సుయొక్క సైర్యకారణములగును. అందుచే చిత్తము అతి సూక్ష్మస్వరూపుడగు

ఈశ్వరునియందు స్థిరముగా నిలుచును.

సూ॥ విశోకా వా జ్యోతిష్వత్తి ॥

36

పద॥ విశోకా - వా - జ్యోతిష్వత్తి.

అరము॥ విశోకా = దుఃఖశూన్యమగు, జ్యోతిష్వత్తి వా = జ్యోతిని సందర్శించు (చిత్త

వృత్తిగూడ ఏకాగ్రతా పదమును గలిగించును.)

తా॥ ఎనిమిది దశములతోగూడిన హృదయకమలమును, లేచక ప్రాణాయామము చే నూర్చుముఖముగాజేసి నా హృదయపుండరీక మధ్యయందున్న సుషుమ్నా నాడియందు నూర్చుచుండ విద్యుత్తులయొక్క ప్రభవో సమానమగు తత్త్వమును చిత్తమున ధ్యానించుటవలన పరంజ్యోతిని సందర్శించు జ్యోతిష్వత్తియను మానసిక ప్రబోధముగలుగును. అది దుఃఖరహితమై ఆనందమయమైనది, అందుచేతను చిత్తమేకాగ్రతను పొందుచున్నది.

సూ॥ వీతరాగవిషయం వా చిత్తమ్ ॥

37

పద॥ వీతరాగవిషయం - వా - చిత్తం.

అరము॥ వీతరాగవిషయం - వీతరాగ - పోయినరాగముగల (వీర క్తమయిన) చిత్తము యొక్క, విషయం = విషయమైన, చిత్తం వా = చిత్తమున్న (వికాగ్ర్య సాధకమగుచున్నది.)

తా॥ పరమ వీర క్తమయిన కుకాదులయొక్క వీతరాగచిత్తమును (నిర్విషయక మనస్సును) ధ్యానించుటవలనను యోగుల చిత్తముగూడ పోయిన సకలరాగాది దోష ములు గలదై ఏకాగ్రతను పొందును.

సూ॥ స్వప్ననిద్రాజ్ఞానాలంబనం వా ॥

38

పద॥ స్వప్ననిద్రాజ్ఞానాలంబనం - వా.

అరము॥ స్వప్ననిద్రాజ్ఞానాలంబనం - స్వప్న = స్వప్నమునందలి, నిద్రా = సుషుప్తి యందలి, జ్ఞానం = జ్ఞానము (జ్ఞానవిషయమైన పస్య, జ్ఞానమున్న) అలంబనం. ఆధారముగాగల, వా = చిత్తముగూడ సైర్యమును పొందును.

తా॥ స్వప్నమున కాశ్మీయములయిన మనోహరవస్తువులయొక్క దర్శనము గలిగినచో అనగా దేవతాస్వరూపాదులు కానబడినచో ఆ దివ్యవస్తువుల ధ్యానమువలనను సుషుప్తియందలి నిర్విషయక సుఖమును సంస్కరించుటవలనను చిత్తము నిశ్చలమై విశ్రాంతి పొందును.

సూ॥ యథాభిమతధ్యానాద్వా ॥

39

పద॥ యథాభిమతధ్యానాత్ - వా.

అర్థము॥ యథాభిమతధ్యానాత్ వా - యథాభిమత = తనకిష్టముగు దైవముయొక్క ధ్యానాత్ వా = ధ్యానమువలనగాని, చిత్తమేకాగ్రపదము నొందును.

తా॥ అధికము చెప్పుశేలి? కాస్త్రములలో తన యిష్టదేవతాస్వరూప మేవిధముగా చెప్పబడియున్నదో, అవిధముగా నా స్వరూపమును ధ్యానించుటచేతను చిత్తముచలమై యేకాగ్రత నొందును.

సూ॥ పరమాణుపరమహత్వానోఽస్య వశీకారః ॥

40

యోగసుధాస్వాద సహితము

౪౩

పద॥ పరమాణుపరమహత్త్వో నః .. అస్య .. పశీకారః.

అర్థము॥ అస్య = ఈ యేకాగ్రతాచి త్తమునకు, పరమాణుపరమహత్త్వో నః = పరమాణు = సూక్ష్మత్తిసూక్ష్మమగు అణువు, పరమమహా త్త్వ = మహత్త్వదార్ఢ్యము లలో మహామహా త్త్వగు అణువు, అ నః = ఇవి యవధిగాగల, పశీకారః = అప్రతిఘాతము (అడ్డులేకుండా ప్రసరించుట) గలుగును.

అవ॥ చిత్తైకాగ్రత సిద్ధించిన విషయమున జాపకమును (చిహ్నమును) జాపుచున్నాడు. తా॥ ఏకాగ్రతను పొందిన చిత్తము అతిసూక్ష్మవస్తువునందుగాని, అతిసూల వస్తువునందుగాని యుంచబడినచో అప్పడీ చిత్తమునకు పరమాణువు అవధిగాగలదియే, పరమమహాత్మ అవధిగాగలదియైనగు పశీకారము (అడ్డులేకుండా ప్రసరించుట) గలుగును. మనస్సు సూక్ష్మవస్తువునందుంచబడినచో నా సూక్ష్మవస్తువునం దేముడులేక ప్రసరించును. సూలవస్తువునందు నిలుచబడిన ఆ సూలమునం దేప్రతిబంధములేక వర్తించి నిశ్చలతను గాంచును. ఇదియే చిత్తముయొక్క వికాగ్రము సిద్ధించినందుకు గురువు. సౌరాంశ మేమనగా నిట్టి నిశ్చలచిత్తయోగి పరమాణువు మొదలుకొని పరమమహాత్మగు నాకాశము

వరకుగల నూత్నవస్త్రములను స్థూలనన్నము అన్నిటిని పాక్షాత్కరించును. ఇది జాపకము.

సూ॥ క్షీణవృత్తేరభిజాతస్యైవ మధేర్గ్రహీతృగ్రహణగ్రాహ్యేషు

తత్త్వతదంజనతానమాపత్తిః ॥ 41

పద॥ క్షీణవృత్తే - అభిజాతస్య - ఇవ - మణేః - గ్రహీతృగ్రహణగ్రాహ్యేషు -
తత్త్వతదంజనతానమాపత్తిః.

అరము॥ క్షీణవృత్తే = నశించిన రజస్వమోగుణముల వృత్తులుగలది గనుకనే, అభిజాతస్య =
మిక్కిలి నిర్మలమైన చిత్తమునను, అభిజాతస్య = ఉత్తమజాతిగల (పరిశుద్ధమైన
తెలనైన) మణేరిన = రత్నమునకువలె, గ్రహీతృగ్రహణగ్రాహ్యేషు - గ్రహీతృ
రజస్వమోగుణములులేక, శుద్ధస్వచ్ఛ స్వరూపముగు మహత్త్వముగు జ్ఞాతయైన
పురుషునిజుందును, గ్రహణ = రజస్వమోగుణ రహితాహంకారమును అంత
కేన్ద్రియమందును, గ్రాహ్యేషు = భావించుటగిన స్థూలనూత్నవస్త్రములు,
వాటికి సంబంధించిన ఇంద్రియములు, శబ్దస్పర్శదులుగు తన్మాత్రలు, అనకరణము

యోగసుధాస్వాద సహితము

55

దీనియందును, తత్త్వతదంజనతాసమాపత్తిః - తత్త్వ - తత్త్వ = ఆ భావింపబడు గ్రహీతాది పదార్థములలో, స = ఉపర క్తమేయంటున్న చి త్తముయొక్క (లేవకద్రవ్యముచేత పూయుబడిన ఘటాదులవలె భావ్యవస్తు స్వరూపమును ధరించి యున్న చి త్తముయొక్క), తదంజనతా - తత్త్వ = ఆ భావ్యపదార్థములయొక్క, అంజనతా = స్వరూపము గలిగియుండుటయొక్క, సమాపత్తిః - సం ఆపత్తిః = బాగుగా పొందుట (సంప్రజ్ఞాత సమాధియగును.)

ఆవ॥ ఈ ప్రకారము చి త్తైకాగతకు నుపాయములను, ఆ మనస్సుయొక్క నిశ్చలత్వముచే సిద్ధించు ఫలమును చెప్పి చి త్తైకాగతయొక్క అభివృద్ధిదశయే స్వరూపము గాగల సవీజసమాధియనబడు సంప్రజ్ఞాత సమాధియొక్క స్వరూపమును దాని భావ్యవిషయములను చెప్పచున్నాడు.

తా॥ పరిశుద్ధమగు స్ఫటికమణి ఎఱ్ఱిని దాసానిపువ్వుయొక్క సంబంధముచే దాని నాశ్రయించి ఆ ఎఱ్ఱిని దాసానిపువ్వుయొక్క రంగునే ధరించి తన రూపమును వదలి యెఱ్ఱిగా నగుచున్నది. అటులనే రాజసతామస వృత్తిరహితమగు చి త్తము భావింపబడిన

వస్తువులతో వభేదమునోంది ఆ భావ్యవస్తువుల వాశ్రయించినది గనుకనే భావ్యమానవస్తు స్వరూపమునే పొందుచున్నది. నిష్కలమగు చిత్తమేదేది తనకు గోచరమగునో ఆ రూపమును బాగుగా ధరించును. ఇదియే సంప్రజాత సమాధి. ఘటము రంజక ద్రవ్యమగు నెఱ్ఱమట్టిచే నుపరకమైన (పూయబడిన)చో తన రూపమును వదలి యెఱ్ఱమట్టిరూపమును నెఱ్ఱపును ధరించుచున్నది. అటులనే ఉదస్థత్వముతోగూడిన చిత్తము, 1. గ్రాహ్యవస్తువులగు మూలనూత్కృతులయిన పంచభూతములు ఇంద్రియములు మొదలగువానిని భావించే శీని తదాకారమును పొందుచున్నది. తన రూపము వదలుచున్నది. 2. గ్రహణరూపముగు రజ సమన్యులయొక్క లేశముగల యహంకారమును అంతరేంద్రియమును భావించినచో అప్పుడును స్వరూపమునువదలి భావ్యాహంకారరూపము నొందుచున్నది. 3. గ్రహీత యగు మహత్త్వమునబడు పురుషుని ధ్యానించిన పురుషాకారము నొందుచున్నది. ఈలాగున నిర్మలిత మనస్సు భావసాపటిమచే భావ్యవస్త్వాకారమును స్వరూపమునువదలి ధరించుచున్నది. అట్టి చిత్తము గ్రాహ్యవస్త్వాకారమైనచో 1. గ్రాహ్యసమాధియనియు, గ్రహణవస్త్వాకారమైనచో 2. గ్రహణసమాధియనియు, గ్రహీత్రాకారమైనచో

3. గ్రహీతృసమాధియనియు చెప్పబడును. కావున సంప్రజాత సమాధి యిలాగున మూడు విధములుగా యున్నది.

సూ॥ తత్ర శబ్దారజానవికల్పైః సంకీర్ణా సవిత్తర్కా సమాప త్తిః॥42

పద॥ తత్ర - శబ్దారజానవికల్పైః - సంకీర్ణా - సవిత్తర్కా - సమాప త్తిః.

అర్థము॥ తత్ర = సవిత్తర్కాది చతుర్విధ సమాధులలో, శబ్దారజానవికల్పైః - శబ్దార

జానము = (1) శబ్దము, (2) అర్థము, (3) బానము ఈ మూడింటియుక్క,

వికల్పైః = అస్యమగు అభేదముయొక్క గ్రహణరూప భావనలతో (వికల్ప

వృత్తులతో), సంకీర్ణా = కూడినది, సవిత్తర్కా సమాప త్తిః = సవిత్తర్కా సంప్రజాత

సమాధియగును.

అవ॥ సామాన్యముగా సంప్రజాత సమాధి మగడించి యిప్పుడు నూలనూత్న పదార్థ సాక్షాత్కార రూపముగు గ్రాహ్య సంప్రజాతసమాధియొక్క 1. సవిత్తర్కా, 2. నిర్విత్తర్క, 3. సవిత్తర్క, 4. నిర్విత్తర్కములను నాలుగు సమాధులను మూడు మాత్రములచేత నిరూపింపబోవుచు, వానిలో సవిత్తర్కసమాధి స్వరూపము

దేఖింపరచుచున్నాడు.

తా॥ వికల్పవృత్తితో సమాధిఁబడెనవిత్తరక్త సమాధి యగును. వికల్పవృత్తి యనగా పదార్థములకు పరిస్పర్శల భేదమున్నచు, అభేదము నే గ్రహించుట. ఇది అసత్యజాపవిషయమగును. (1) గోళబద్ధము, (2) అసె యర్థముగ గోవు, (3) దాని జ్ఞానమున్న విభిన్నస్థలములలో నున్నవి. (1) గోళబద్ధము వాక్కుయందును, (2) దాని అర్థముగు అవు భూమియందును (3) దాని జ్ఞానము నీ నక్షరణమందును నున్నవి. ఇటుల విభాగముతో నున్న శబ్దారజానముల నొకటిగా గ్రహించుట వికల్పవృత్తితో సమానమగు సవిత్తరక్త సంప్రజాతసమాధి యగును. సారాంశము: “ఇహిం శుభూతం ఇదం తేజోభూతం శౌత్రికం పస్తు కదళికాండవత్ నిస్సారం ధూమ్రమాత్రం తక్ష్మతా మఖిదుఃఖమోహో వై రాగ్యేణ త్యజ్యాః ఇత్యాది” ఇది ఆకాశభూతము, ఇది అగ్నిభూతము, భూతసంబధి జగత్తు అరటికాండవలె సారములేనిది, భౌతికపదార్థములచే ముఖిదుఃఖమోహములు వైరాగ్యముచే విడువదగినవి ఇవి మొదలగు శబది ననాపూర్వక పదార్థముల సాక్షాత్కరించు భావనావిశేషము సవిత్తరక్తసమాధి యని చెప్పబడును. అనగా 1. శబదిరూపమునము, 2. దేవతారూప మనారము, 3. చిత్తధర్మ భావనారూపజ్ఞానము ఈ మూడు వేరుగా

నున్నను, అభేదముగా సాక్షాత్కరించుట వికల్పభావనారూప సవితర్కసమాధి
యనబడును.

సూ॥ స్మృతిపరిశుద్ధో స్వరూపశూన్యేవార్థమాత్రనిర్భాసా నిర్వితరా॥

పద॥ స్మృతిపరిశుద్ధో - స్వరూపశూన్య - ఇవ - అర్థమాత్రనిర్భాసా -
నిర్వితరా॥

అరము॥ స్మృతిపరిశుద్ధో సత్యైః - స్మృతి = శబదసంకేత (సంబంధము) యొక్క
స్మరణమనకు, పరిశుద్ధో సత్యైః = అభావము గలుగగా (అగ్రమువోటి శబ
దసంబంధముయొక్క స్మరణము లేకుండగా), స్వరూపశూన్యేవ - స్వరూప =
నేను తెలియుచున్నాను అగు భేదభావనచే, శూన్యేవ = రహితమైనదివలె
నున్నదై, అర్థమాత్రనిర్భాసా = పదార్థ మాత్రము మిగుల ప్రకాశించుట, నిర్వి
తరా॥ = నిర్వితర్కసమాధియగును.

తా॥ ముందు శబదచింతనాపూర్వక సమాధి చెప్పబడెను. ఇప్పుడట్టి శబదవృత్తిలేక
ధ్యేయవస్తువునుమాత్రము సాక్షాత్కరించు నిర్వితర్కసమాధిని చెప్పుచున్నారు. ఇది

శబ్దధర్మములు, ఇవి అర్థధర్మములు, ఇవి విజ్ఞానధర్మములు అని విభాగపూర్వక పదార్థజ్ఞానము గలవానికి శబ్దముతో పని చేడు. వాడు ప్రత్యక్షముగా ధ్యేయహస్తువును చూచుచున్నాడు. శబ్దపూర్వకముగా సభేదముతో తాను భావించిన వస్తువును సాక్షాత్కరించుట సవికల్పసమాధియగును. శబ్దముకన్న అర్థము వేరుగా నున్నదని తెలిసి అర్థము ధ్యేయవస్తువును మాత్రము సాక్షాత్కరించుట నిర్వికల్పసమాధియగును. శబ్దము, వస్తువును తెలియుట యను ఆరజ్ఞానము ఈ రెంటిచేత శబ్దార్థముల వేరుజేయక అభేదముతో గ్రహింపబడిన వికల్పార్థమునందు శబ్దసంబంధము ఆపశ్యకమైయున్నది. శబ్దార్థములు వేరుగా తెలియనివానికి వికల్పజ్ఞానమే గలుగును. కావున శబ్దార్థముల వేరుగా తెలిసిన వర్తమానోటి శబ్దసంబంధమును స్మరింప నవసరములేదు. ఇటుల కాగా వేను ఆ యర్థమును తెలియుచున్నాను అను భేదజ్ఞానరూప భావనయుగూడ మరవబడి కేవల అర్థము ధ్యేయవస్తువుమాత్రము నిలుగును. అప్పుడు ధ్యేయవస్తుభావన వికల్పవృత్తిరహితమై మిక్కిలి ప్రకాశించును. ఇదియే నిర్వికల్పసమాధి యని పరిపబడుచున్నది. ఇందున శబ్దముగాని, నేను తెలియుచున్నాను అను అర్థముకన్న వేరుగాయుండు భావముగాని

యుండవు. చి త్తముమాత్రము ధ్యేయాకార మై యుండును. ఇదియే నిర్వికల్పమనబడును. ఇచ్చట పు న్నముగాని, ధ్యానింపతగిన వస్తుజ్ఞానముగాని యుండవు. కేవలము మనార్తమే నిలుచును.

సూ॥ ఏతయైవ సవిచారా నిర్విచారా చ సూక్ష్మవిషయా వ్యాఖ్యాతా॥44

పద॥ ఏతయా - ఏవ - సవిచారా - నిర్విచారా - చ - సూక్ష్మవిషయా -

వ్యాఖ్యాతా.

అరము॥ ఏతయైవ = ఈ సవితర్క- నిర్వితర్క- సమాధుల స్వరూపనిరూపణచేత నే, సూక్ష్మవిషయా = సూక్ష్మములగు తన్మాత్రలను (శబ్దస్పర్శాదులను) గోచరముగా గల, సవిచారా = సవిచార సమాధియు, నిర్విచారా చ = నిర్విచార

సమాధియున్న, వ్యాఖ్యాతా = వివరింపబడినదేను.

అవ॥ స్వార్థము జెప్పినరీతిగా మిగిలిన సమాధుల నిరూపణను గావించుచున్నారు.

5॥ శబ్దము, ఈ శబ్దమునకీ వస్తునను అర్థముయొక్క జ్ఞానము ఈ కంటిని అభేదముగా గ్రహించుటచే, శబ్దపూర్వకముగా స్థూలభూత ధ్యేయవస్తువుయొక్క సాక్షా

త్కారరూప సత్తర్కసమాధిని నిగూహించుటచే, అటులనే శబజానములయొక్క అభేదముచే గూఢ్మగూఢ ధ్యేయవస్తువులను వికల్పవృత్తిరూప భవనచే గ్రహించుట సవిచారసమాధియగుననియు, వికల్పవృత్తిలేకను (శబ్దగముల వేరుగా గ్రహించుటయు) శబ్దచి ననలేకను సూలారముల విషయీకరించు నిర్వితర్కసమాధి నిరూపణచే, ఈ విధముగనే వికల్పగర్హిత సూక్ష్మభూత భావ్యవస్తువులను శబ్దముకన్న అర్థము వేరు అను భావముచే శబ్దసహాయములేకనే సాక్షాత్కరించుట నిర్విచారసమాధి యగుననియు వ్యాఖ్యానము జేయబడెను.

సారాంశము: మహాపవస్తువులగు సూలభూతేంద్రియములను సూలభూతేంద్రియ ప్రతిపాదక శబ్దసహాయముచే భావనాశక్తిచే సాక్షాత్కరించుట (1) సవితర్కసమాధి యగును. అటులనే సూక్ష్మములగు శబ్దవృత్త్యానితన్మాత్రలను శబ్దసహాయముచేతనే సాక్షాత్కరించుట (2) సవిచార సమాధియగును. శబ్దానువిదగహితముగా సూలభూతేంద్రియ సాక్షాత్కారము (3) నిర్వితర్కసమాధి యగును. ఈ విధముగనే శబ్దసహాయచింతన లేకనే సూక్ష్మతన్మాత్ర సాక్షాత్కారము (4) నిర్విచారసమాధి యగును. (మఱియు ప్రకారాంతర

యోగసుధాస్నాన సహితము

63

ములచే సాధకులకు గ్రాహ్యమగునట్లు. ఈ చతుర్విధ సమాధినిరూపణ గావించుట చున్నది. (1) సవిత్క సమాధి:- జిహ్వతోగాని, ఉపజిహ్వతోగాని మంత్రమును జపించుచు, తత్సహాయముచే మనారమగు దైవమును తనకన్న వేరుగా ప్రత్యక్షముగా సాక్షాత్కరించుట బాహ్యసాక్షాత్కారరూప సవిత్క సమాధి యగును. తర్వాత మంత్రజప సహాయములేకనే అగమగు దైవమును మాత్రము బాహ్యముగా సాక్షాత్కరించుట (2) నిర్విత్క సమాధి యగును. (3) సవిచారసమాధి యనగా, మంత్రమును నాలుకతోగాని కొండ నాలుకతోగాని జపించక మంత్రమును, మంత్రార్థమును మనస్సుననే తలంచుచు తన హృదయమునందే మంత్రార్థమును దైవమును మంత్రసహాయముచేతనే సాక్షాత్కరించుట అంతరసాక్షాత్కారరూప సవిచారసమాధి యగును. (4) నిర్విచార సమాధి యనగా, మనస్సుయందుగూడ మంత్ర సహాయము లేక అరముమాత్రము తన హృదయమునందే భాసిండుట నిర్విచార సమాధియగును).

సూ॥ సూక్ష్మవిషయత్వం చాలింగపర్యవసానమ్ ॥

45

అదృష్టాత్మవిషయత్వం - చ - అలింగపర్యవసానం.

అగము|| సూక్ష్మవిషయతర్లం చ = (నిర్విచార సమాధియొక్క) సూక్ష్మవస్తువుల సాక్షాత్కరించుటయందు, అలింగవ్యవసానం - అలింగ = ప్రధాన ప్రకృతియే, పర్యవసానం = హదుగా గలది.

అవ|| నిర్విచారసమాధి సూక్ష్మతన్మాత్రముల సాక్షాత్కారముతోనే పూర్తియగుట లేదు. అంతకన్న సూక్ష్మవిషయతర్లము నిర్విచారసమాధికి హదు అని చెప్పుచున్నారు.

తా|| నిర్విచారసమాధి సూక్ష్మవస్తు గ్రహణము. ప్రధానముతో పూర్తియగుచున్నది. అనగా మహాసూక్ష్మమగు ప్రకృతిని సాక్షాత్కరించుటయు పరిపూర్ణ నిర్విచార సమాధి యగునని భావము. “తన్మాత్రేభ్యోఽహంకారః సూక్ష్మః తస్మాదపి మహాన్ తతోఽపి ప్రధానం తద్ధి న లీయతే అలింగమే” = పంచతన్మాత్రలకన్న అహంకారము సూక్ష్మము, దానికన్న మహతగు దానికన్న ప్రధానము సూక్ష్మము. ఇట్లు సూక్ష్మమయొక్క పరమావధి చెప్పబడినది. ఈ ప్రకృతి లీనముగాదు గనుక అలింగమని చెప్పబడినది. దానికన్న సూక్ష్మమగు మరయొకటిలేదు. ఇట్లు సూక్ష్మమే ప్రకృతిగాదు, సృష్టినిమిత్తమాత్రుడు. ఇట్లుల ధ్యానింపవలయు.

సూ॥ తా ఏవ సబీజస్యమాధిః ॥

46

పద॥ తాః - ఏవ - సబీజః - సమాధిః.

అర్థము॥ తాః ఏవ = ఆ ముందు ప్రవచించబడిన సవిత్తర్క నిర్విత్తర్క సమాధులే, సబీజః = అవిద్యా సంస్కారబంధమును బీజమువో కూడుకొన్న, సమాధిః = సమాధి.

.ఆవ॥ సంప్రజ్ఞాత సమాధిని ముగించుచున్నారు.

తా॥ 1. శబ్దానువిద మూలవస్తు సాక్షాత్కారరూప సవిత్తర్కసమాధి, 2. శబ్దానువిద రహిత మూలవస్తు సాక్షాత్కార లక్షణ నిర్విత్తర్కసమాధి, 3. శబ్దానువిద మూత్పత్తి వస్తు విషయక సవిచారసమాధి, 4. శబ్దానువిద రహిత మూత్పత్తివస్తువిషయక నిర్విచార సమాధి. ఇటుల సమాధులు నిరూపించబడెను. ఇవన్నియు సంప్రజ్ఞాతసమాధి యగును. ఈ సమాధిలో ఆత్మవివేకజ్ఞానము లేకుండుటచే అవిద్యాబనబీజమున్నది. కనుక సబీజ సమాధియని సంప్రజ్ఞాతసమాధిని జెప్పిరి. మఱియు నిర్విచారసమాధియొక్క హద్దును జెప్పచు ప్రధానమునుగూడ సాక్షాత్కరించుట నిర్విచారసమాధి పూర్ణావస్థ అను నిరూప

రాచే బుద్ధిప్రధానముల సాత్వాత్కారకూపముగు సానంద సాన్నిత సమాధులను సంప్రజ్ఞాత భేదములయొక్క స్వరూపము గ్రహింపబడినది తెలియనలయు. ఇట్లు సంప్రజ్ఞాత సమాధిస్వరూపము సమగ్రమాయెను.

సూ॥ నిర్విచారవైశారద్యేధ్యాత్మప్రసాదః॥ 47

పద॥ నిర్విచారవైశారద్యే - అధ్యాత్మప్రసాదః.

అరము॥ నిర్విచారవైశారద్యే - నిర్విచార = నిర్విచారసమాధియొక్క, వైశారద్యే సతి = నిర్మలత సిద్ధించగా (ప్రధానములలో లయించుట సంభవించగా), అధ్యాత్మ ప్రసాదః - అధ్యాత్మ = చిత్తిశక్తియొక్క, ప్రసాదః = ప్రసన్నత (సాత్వాత్కారము) గలుగును.

అవ॥ ఈలాగున సంప్రజ్ఞాతసమాధి నుచనంహరించి పిదప ప్రజ్ఞాస్వరూపమైన సంస్కార మాత్ర రూపమయిన ఆసంప్రజ్ఞాతసమాధియగు నుపాయ ప్రత్యయ సమాధినిగూడ నుచనంహరింప దలంచి నిర్విచారసమాధి, అసంప్రజ్ఞాతసమాధికి పూర్వరంగముగా (ముందు సాధనముగా) నగునని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ప్రధాన పుష్కంతము కూక్ష్యవస్తువుల గోచరించు నిర్విచార సమాధి (నూక్ష్య పస్తు గ్రాహక భావసారూప చిత్తివృత్తి) అభ్యాసపాటవముచే ప్రధానములలో లయము నొందగా చిత్తికి ప్రజ్వలించుటచే పరమాత్మసాక్షాత్కారము గలుగును.

సూ॥ ఋతంభరా తత్ర ప్రజ్ఞా ॥

48

పద॥ ఋతంభరా - తత్ర - ప్రజ్ఞా.

అరము॥ తత్ర = ఆ ఆత్మపురుష సాక్షాత్కారమందలి, ఋతంభరా = సత్యవస్తువును

ప్రకాశింపజేయు, ప్రజ్ఞా = ప్రజ్ఞ గలుగును.

అవ॥ ఆత్మసాక్షాత్కారానంతరము నేమి గలుగునో చెప్పచున్నారు.

తా॥ ఆత్మ పురుషజ్ఞానము గలుగగా సత్యవస్తువున నాత్మను ప్రకాశింపజేయు ప్రజ్ఞయు నుదయించుచున్నది. ఇదియే ఋతంభరా ప్రజ్ఞ యనియు, ధర్మ మేఘ సమాధి యనియు చెప్పబడును.

సూ॥ శ్రుతానుమానప్రజ్ఞాభ్యామన్యవిషయా విశేషార్థత్వాత్ ॥ 49

పద॥ శ్రుతానుమానప్రజ్ఞాభ్యాం - అన్యవిషయా - విశేషారత్నాత్.

అర్థము॥ విశేషారత్నాత్ = విశేషారములు గలది యగుటవలన (ఈ ఋతంధరా ప్రజ్ఞ) శ్రుతానుమానప్రజ్ఞాభ్యాం = ఆగమ అనుమాన ప్రమాణములయొక్క ప్రజల కంటే, అన్యవిషయా = విలక్షణము.

అప॥ ఋతంధరా ప్రజ్ఞావిషయమాన విలక్షణ యుక్తిని జెప్పుచున్నారు.

తా॥ శాస్త్రప్రజ్ఞానము ఆనుమానజన్యజ్ఞానముగూడ వాటికి విషయమగు సామాన్య పదారములనే గోచరించును. గోచరము కానివానిని ఆగమానుమానములు తెలుపజాలవు. యోగికి గలిగిన శ్రత్యక్షసిద్ధిమైన ఋతంధరాప్రజ్ఞ శాసానుమానములకు విషయమైన, సామాన్యమునకంటే విలక్షణమైన విశేషమును గోచరించుచున్నది. ఈ ప్రజ్ఞ నూత్న పస్తువులను, దూరముగా నుండుపస్తువులను, అడ్డుగలిగియుండు పదార్థముల నన్నిటిని విషయీకరించును. ఈయోగి ప్రత్యక్ష ప్రజ్ఞ సర్వవిలక్షణ సత్యపన్ను విషయమైనదగుటచే విశేష విషయమైనది. శాసానుమానములవలె సామాన్యవిషయము గాదు. ఇది విశేష గోచరము.

సూ॥ త్తజ్జః సంస్కారోఽన్యసంస్కారప్రతిబద్ధీ ॥

50

పద॥ తజ్జః - సంస్కారః - అన్యసంస్కారప్రతిబద్ధీ.

అర్థము॥ తజ్జః = ప్రజ్వలన గలిగినట్టి, సంస్కారః = సంస్కారము, అన్యసంస్కార ప్రతిబద్ధీ = వ్యత్యాస సంస్కారములకు నిరోధముగా వగుచున్నది.

అవ॥ అసంప్రజ్ఞాత సమాధిః ఋతంభరా బహిరంగపాదనమని చెప్పదలంచి ఆ ప్రజ్ఞ యొక్క యుపయోగమును దెలుపుచున్నాడు.

తా॥ ఈ ఋతంభరా ప్రజ్ఞ యొక్క యభ్యాసముచే గలుగు విశేష గోచరరూప సంస్కారము మనస్సులో గలుగు ప్రాకృత సంస్కారములను బాధించుచున్నది.

సూ॥ తస్మాపి నిరోధే సర్వనిరోధాన్నిర్విజస్వమాధిః ॥ 51

పద॥ తస్య - అపి - నిరోధే - సర్వనిరోధాత్ - నిర్విజః - సమాధిః.

అర్థము॥ తస్మాపి = ఆ ప్రజ్ఞా సంస్కారముయొక్కయు, నిరోధే సతి = నిరోధము (అడ్డగించుట) గలుగఁగా, సర్వనిరోధాత్ = సర్వప్రజ్ఞా సంస్కారములయొక్క

నిరోధమువలన, నిర్భజః సమాధిః - నిర్భజః = అవిద్యాబలన రహితమైన, సమాధిః = సమాధి (అసంప్రజాతసమాధి).

అప॥ ఈ ప్రకారము ప్రజాసంస్కారము అసంప్రజాత సమాధికి బహిరంగసాధనమని వచించి సకల ప్రజాసంస్కారముల నిరోధ ప్రయత్నమే అంతరంగసాధనమని నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ పరవైరాగ్యముచే గలిగిన సకల వృత్తుల నాశరూప కారణముచే ప్రజాసంస్కారముగూడ నిరుద్ధముకాగా, నిక పుట్టిబోవునట్టి ప్రజాసంస్కారములన్నియు తొలగగొట్టబడుచున్నవి. ప్రజాసంస్కారము వృద్ధికాగా నికను త్రోత్రోత్ర సంస్కారములు గలుగుచుండును. ఇప్పుడో నిరోధము సకల ప్రజాసంస్కారములను నశింప జేయుచున్నది. అందుచే సకల బంధనివృత్తి గలుగుచున్నది. అప్పుడే నిర్భజసమాధి సిద్ధించును. ఈ యసంప్రజాత సమాధి యనబడు నిర్భజసమాధి గలుగగా చిత్తము తిరుగా వ్యతావదళకు పచ్చుటకు శక్తి లేనిదగుచున్నది. చిత్తమడంగగా కూటస నిత్య ఆనందాన్ని

రూపముగు ఆత్మశక్తి తన మహిమయందు (సర్వప్రకాశక స్వస్వరూపమందు) నెప్పుడును నిర్విఘ్నముగా నుండును.

ఇతి శ్రీమత్పతంజలిప్రణీతే యోగశాస్త్రే యోగసుధాకరాభి
ధారణాం వృత్తౌ సమాధిపాదః సమాప్తః.

ఓం తత్ సత్

ఓమ్

౨. సాధనపాదము

ప్రార్థనా శ్లోకము

పరా పశ్యన్యాది భేదభిన్నామేకాం నిసర్గతః |
చిదానందమయీం నిత్యాం వాచం కాంచిదుపాస్మహే ॥

తా॥ పరా పశ్యంతీ యే ఖలే అను భేదములతో గూడినదియు, స్వభావముగా చేక
మైనదియు, చిదానందరూపమయినదియు, నిత్యమైనదియు నగు అనాజ్ఞానసగోచర
మైన, విలక్షణమైన ఒకానొక వాణిని (సరస్వతీని) ఉపాసించుచున్నాను.

అప॥ ముందు సమాధిపాదమున. సంప్రజ్ఞాత అసంప్రజ్ఞాత సమాధులను అనా సర భేద
ములతోను, ఆ వర్త్యసాధనములతోను, ప్రయోజనములతోను వక్కాణించిరి. ఈ
సాధనపాదమున పరిపక్వము గానట్టియు రక్షోగుణదూషిత మైనట్టియునగు చిత్తము
ముందు పేర్కొనబడిన సమాధులయందు ప్రవర్తించకయున్నది. అందులకై
బహుళములగు నుపాయములను దెలుపుచున్నారు. అందులో బహిరంగ సాధన
మగు క్రియాయోగమును వచించుచున్నారు.

సూ॥ తపస్సాప్యధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని క్రియాయోగః ॥ 1

పద॥ తపస్సాప్యధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని - క్రియాయోగః.

అరము॥ తపస్సాప్యధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని - (1) తపః = తపస్సు, (2) స్యాధ్యా
య = స్యాధ్యానము, ఈశ్వరప్రణిధానాని = ఈశ్వరప్రణిధానము (ఇది

మాడు), క్రియాయోగః = క్రియాయోగము (అగుచున్నవి).

తా॥ మలినచేతన్ముగ్ధుడ క్రియాయోగము నాచరించినచో సమాధినిష్ఠులగు చున్నారు. కాన క్రియాయోగమును విశదపరచుచున్నారు. (1) తపస్సనగా హితమును గలుగజేయునట్టి పవిత్రాత్మను మితముగా భజించుట, (2) స్వాధ్యాయమనగా పరమపవిత్రములగు ప్రణవాది మనముల జపించుట, (3) ఈశ్వరునియందు (విలాసము కొఱకు కై కొన్న మనోహర శరీరముగల పరమగురువుయందు) మనోవాక్కాయములతో నాచరింపబడు భక్తివిశేషము ఈశ్వరప్రణీధాన మనబడును. ఈ మాడును యోగసాధనతై క్రియారూపములగుటచే క్రియాయోగములో జేరును. “ఆయుర్ఘృతం = ఆయుస్సేవ్యేయి” నేయి ఆయుస్సును గలుగజేయునుగాన అభేదముతో నెటుల వ్యవహరింతుమో, అటులే యోగమునకు సాధనము లయినవి తపస్వాధ్యాయాదులు, క్రియాయోగము సాధ్యము, ఇటుల సాధ్యసాధనభావముచే జేరుగానున్నను, తపాదులే క్రియాయోగమని యభేదముతో వ్యవహరింతురు. ఇటుల ప్రయోగించుట తపాదులు లేనిదే క్రియారూపయోగము నీదించడని భావము.

సూ॥ సమాధిభావనారః క్షేత్రనూకరణార్థః ॥ 2

పద॥ సమాధిభావనారః .. క్షేత్రనూకరణారః - చ.

అర్థము॥ సమాధిభావనారః - సమాధి = సమాధియొక్క, భావనా = సిద్ధియే, అర్థః = ప్రయోజనముగా గలదియు, క్షేత్రనూకరణార్థః - క్షేత్ర = అవిద్యాది క్షేత్రముల యొక్క, తనూకరణ = శిథిలీకరణమే, అర్థః = ఫలముగా గలదిగను (క్రియా యోగమగును).

అవ॥ క్రియాయోగ ఫలమును నుడువుచున్నారు.

తా॥ అవిద్యాది క్షేత్రములు నశించి సమాధిలాభముకొఱకు క్రియాయోగ మనుష్టియము. ఇది ఫలితార్థము — దీర్ఘకాలము, సందులేక కడునాదరముతో తపనాది క్రియాయోగాంగముపానబలముచే క్షేత్రములు క్షీణించినవై ఆత్మసాక్షాత్కారము నిరుపద్రవముగా గలుగగా, పూర్తిగా సంస్కారమాత్రముగూడ మిగులకుండా సమూలముతో నాశమొందుచున్నవి.

యోగసుధాస్కాంద సహితము

సూ॥ అవిద్యాఽస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః పఞ్చ క్షేకాః ॥ 3

పద॥ అవిద్యాఽస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః - పఞ్చ - క్షేకాః.

అరము॥ అవిద్యా ... నివేశాః = (1) అవిద్యయు, (2) అస్మితయు, (3) రాగము, (4) ద్వేషము, (5) అభినివేశము ఇవి, పంచ = అయిదు, క్షేకాః = క్షేకములు

(అగును).

అవ॥ ఆ క్షేకము లెన్నియో వానిని చెప్పచున్నారు.

తా॥ పురుషం క్షేకయన్తి దుఃఖా కుర్వన్తి ఇతి క్షేకాః = జీవుని దుఃఖవంతునిగా జేయునవి గాన క్షేకము లనబడెను. ఈ క్షేకములు (1) అవిద్య, (2) అస్మిత, (3) రాగము, (4) ద్వేషము, (5) అభినివేశము అని అయిదుగా నున్నవి. ఇవి యథారవిరుదములు గాన, విపర్యయములనియు చెప్పబడును.

సూ॥ అవిద్యాక్షేత్రము త్రరేషాం ప్రసు ప్తనువిచ్ఛిన్నోదారాణామ్॥

పద॥ అవిద్యా - క్షేత్రం - ఉత్తరేషాం - ప్రసు ప్తనువిచ్ఛిన్నోదారాణాం.

ఆరము॥ ప్రస్తు ప్త తనువిచ్చిన్నోదారాజాం = (1) ప్రస్తు ప్తములును, (2) తనువులును,

(3) విచ్చిన్నములును, (4) ఉదారములును అయిన, ఉత్తరేపాం = అవిద్యా
న స్తరమున్న అస్మితా రాగ ద్వేషాభినివేశములకు, అవిద్యా = అవిద్య, (విపర్య
యము = యథార్థ విరుద్ధ మైనది), తేత్రం = ఉత్పత్తిసానము.

అన॥ అవిద్యయే అస్మితాదులకు మూలకారణమని చెప్పుచున్నారు.

తా॥ (1) అస్మిత, (2) రాగ, (3) ద్వేష, (4) అభినివేశములు నాలుగున్న
ఉద్బోధక సామగ్రి లేనందుచే నభివ్యక్తములుగాక భీజరూపములుగా నున్నవగుటచే
(1) ప్రస్తు ప్తములనియు (అవ్యక్తములో నిదించుచున్నవనియు) తపస్సాధ్యాయాదులగు
కేశవిరోధభావనలచేత కృశించునవి గనుక (2) తనువులనియు, మధ్య మధ్య విచ్చిన్నములై
(అడ్డగించబడినవై) పుట్టుచున్నవి గనుక (3) విచ్చిన్నములనియు, (రాగము క్రోధ
కాలమున నుండదు, ఆ ద్వేషము రాగకాలమున నుండదు, విచారణాసమయమున అభిమాన
క్షూభ అస్మితయు నుండదు. అస్మితావస్థలో విచారణయొండదు, ప్రాణులకు సహజమే
అను బాసముయొక్క నిశ్చయముచే అభినివేశము (మరణభయము) నుండజాలదు.

జ్ఞానము లేనప్పుడు అభినివేశముండియేతీరును. ఈ రీతిగా నవి తిరస్కరింపబడినవై విచ్చిన్నములై యున్నవి) సహకారు లున్నందుచే నవి యభివృద్ధిని గాంచును గనుక ఉదారములనియు చెప్పబడుచున్నవి. ఈ అస్మితాదులకు యథార్థముగా నుండని విపర్యయమునదగు అవిద్యయే ప్రసవభూమి. భావరూప విపర్యయము అవిద్య. అనగా భావాభావ రూపమైనదియే అవిద్య.

సూ॥ అనిత్యాశుచిదుఃఖానాత్మసు నిత్యశుచిసుఖాత్మఖ్యాతిరవిద్యా॥ ౪

పద॥ అనిత్యాశుచిదుఃఖానాత్మసు - నిత్యశుచిసుఖాత్మఖ్యాతిః - అవిద్యా.

అర్థము॥ అనిత్యాశుచిదుఃఖానాత్మసు - అనిత్య - అనిత్యములును, ఆశుచి - ఆశుచి

యను, దుఃఖ = దుఃఖములుగను, అనాత్మసు = ఆత్మభిన్నములుగ నున్న పదా

రములయందు (క్రమముగా), నిత్యశుచి సుఖాత్మఖ్యాతిః - నిత్యశుచిసుఖాత్మ =

నిత్యము, శుచి, సుఖము, ఆత్మ వీటియొక్క, ఖ్యాతిః = జ్ఞానము, అవిద్యా =

అవిద్య యనబడును.

అప॥ అవిద్యా స్వరూప నిరూపణము.

తా॥ ఆతస్మిక్ తద్బుద్ధిః విపర్యయః = యథార్థము కానిదానియందు యథార్థ బుద్ధిః త్రాటియందు సర్పబుద్ధి విపర్యయ మనబడును. ఇదియే అవిద్యయని చెప్పవచ్చును. ఎటువలగా (1) అనిత్యములగు స్వర్ణాదులయందు నిత్యత్వాభిమానము, (2) అశుభ్రమయిన మాంసరక్తదుర్గంధమలమూత్రాదులతో కూడిన దేహముందు శుచిత్వబుద్ధి, (3) దుఃఖకరములగు న్రక్షచందన వనితాదులందు సుఖత్వార్జోపము, (4) అనాత్మ పదార్థములగు దేహాదులందు ఆత్మత్వబుద్ధి ఈ ప్రకారము నాలుగు విధములయినది అవిద్యయని దెలియవలయు.

సూ॥ దృగ్దర్శనశక్త్యోరేకాత్మ తేవాస్మితా ॥ 6

పద॥ దృగ్దర్శనశక్త్యోః - ఏకాత్మతా .. ఇవ - అస్మితా.
అర్థము॥ దృగ్దర్శనశక్త్యోః .. దృక్ = పురుషుడు (ఆత్మ), దర్శనశక్త్యోః = సత్త్వము (బుద్ధి) ఈ రెంటికిని, ఏకాత్మతా ఇవ = ఒకే స్వరూపము గలిగియుండుటవలె నున్నది, అస్మితా = అస్మిత యనబడును.

అన॥ అవిద్యాజన్యముగు అస్మితా నిరూపణను గావించుచున్నారు.

యోగసుధాస్వాద సహితము

తా॥ దృక్, గ్రంథ ఆత్మభూరువుడు దగ్ధవశక్తి యనబడు బుదియొ (సత్త్వము) ఇవి రెండు జేరుగానున్నను వానియందు దభేదముచే నొకటియే యని భావించి జేనున్నాను జేను జూచుచున్నాను, తెలియుచున్నాను ఏకత్వాభిమానమే బుదియందు ఆత్మత్వ బుదియే అస్మిత యనబడును. (సత్త్వపురుషులయందు జేనున్నానను ఏకత్వాభిమానమే అస్మిత).

7

సూ॥ సుఖానుశయీ ధాగః ॥

పద॥ సుఖానుశయీ - రాగః.

అర్థము॥ సుఖానుశయీ - సుఖము ననుసరించియుండు, తృప్తి (ఆశ) రాగః = రాగము, అవ॥ రాగ నిరూపణము.

తా॥ సుఖవంతుల సుఖముల సంస్మరించి సుఖసాధనములయందలి అత్యాశరాగము.

8

సూ॥ దుఃఖానుశయీ ద్వేషః ॥

పద॥ దుఃఖానుశయీ - ద్వేషః.

అర్థము॥ దుఃఖానుశయీ = దుఃఖానుభవానంతరమున్న క్రోధము, క్షేపః = క్షేపము.

తా॥ దుఃఖితుల దుఃఖమును స్మరించి దుఃఖసాధనయందు నింద, క్షేపమనబడును.

సూ॥ స్వరసవాహీ విదుషోఽపి తథాఽఽరూఢోఽభినివేశః ॥ 9

పద॥ స్వరసవాహీ - విదుషః - అపి - తథా - అరూఢః - అభినివేశః.

అర్థము॥ స్వరసవాహీ - స్వరసః = స్వభావముగనే, వాహీ = ప్రవహణశీలమైన, విదుషోఽపి = పండితునకుగూడ, తథా = మూఢునికివలె, అరూఢః = నాటుకొనిన

(మృత్యుభయము), అభినివేశః = అభినివేశమనబడును.

తా॥ శరీరాదులకును నాకును నిత్యసమృద్ధ ముండవలయునని తలంచి వియోగము గలుగునని నిత్యము భయపడుటయే అభినివేశము. మూఢునికివలె పండితునకును స్వభావ సిద్ధమై జన్మ పరంపరగా ప్రవహించుచున్నదియునై స్థిరముగాయున్న మృత్యుభయమే, అభినివేశమనదగును. పురుగులు మొదలుకొని పండితులవరకును ప్రాణిమాత్రమునకు పూర్వ జన్మములనుండి మరణదుఃఖ మనుభవసిద్ధమై సంస్కారబలముచే హృదయమున ఆరూఢమై

యున్నది. అందుచే శరీరాదులకును నాకును వియోగము గలుగకుండుగాక యని కారణము లేకనే నిత్యము మృత్యువువలన భయపడుట అభినివేశమగును.

సూ॥ తే ప్రతిప్రసవహేయాయస్మాజ్మైః॥ 10

పద॥ తే - ప్రతిప్రసవహేయాయః - సూక్ష్మైః.

అర్థము॥ సూక్ష్మైః = (క్రియారోగముచే) శిథిలములయిన, తే = ఆ పంచకేశములు, ప్రతిప్రసవహేయాయః - ప్రతిప్రసవ = చిత్తశాశముచే, హేయాయః = విడువదగినవి. అవ॥ ఇంతవరకును కర్మరొగమును వదించి దానిచే పంచకేశములు క్షీణములై తర్వాత జనించు యాత్యసాత్మాత్కారరూప జ్ఞానాగ్నిచే దగములై దగబీజము వలె నగునని చెప్పబడెను. ఇప్పుడు ఆ దగ సంస్కారములయొక్కయు సమూల నాశమును దెలుపుచున్నారు.

తా॥ ప్రతిప్రసవమనగా చిత్తము ప్రకృతిలో లయించుటయని యర్థము. ఆర్థాత్ ఆసంప్రజాతేసమాధిచే చిత్తము నశించగా సూక్ష్మరూప పంచకేశములున్ను తమకు కారణమగు చిత్తముయొక్క నాశముచే పూరిగా మూలముతోటి హతములగుచున్నవి.

సూ॥ ధ్యానహేయా స్తద్వృత్తయః ॥

పద॥ ధ్యానహేయాః - తద్వృత్తయః.

అరము॥ తద్వృత్తయః = క్షేపవృత్తులు, ధ్యానహేయాః = పురుషధ్యానము చే విడువదగినవి.
అప॥ మఱియొక నుపాయమును క్షేపనాశకునకై జెప్పచున్నారు.

తా॥ క్రియారోగముచే అవిద్యాది క్షేపవృత్తులు మూర్ఖత్వము గాంచినవి.
సంస్కారరూపముననున్న ఆ క్షేపములును పరమాత్మ ధ్యానముచే నాశము నొందును.
మఱియు స్వచ్ఛి త్తనాశముచే సమూలముగా నవి విలయమొందుచున్నవని తాత్పర్యము.

సూ॥ క్షేపమూలః కర్మాశయో దృష్టాదృషజన్మ వేదనీయః ॥ 12

పద॥ క్షేపమూలః - కర్మాశయః - దృష్టాదృషజన్మ వేదనీయః.

అరము॥ క్షేపమూలః = అవిద్యాది క్షేపములకు కారణముగా గల (క్షేపములచే గలిగిన),
కర్మాశయః = పుణ్య పాపరూప కర్మ సంస్కారము, దృష్టాదృష్ట జన్మ వేదనీయః -
దృష్టాదృష్ట = చూడబడిన చూడబడని, జన్మ = జన్మములచేత, వేదనీయః =
అనుభవించదగినది.

అవ॥ ఈలాగున పంచకేశముల స్వరూపమును తన్నిష్టే ధోపాయములను నిరూపించి, ఈ కేశములే పుణ్య పాప కర్మ సంస్కారములకు హేతువులని తేటపరచుచున్నారు.

తా॥ ఈ అవిద్యారాగ ద్వేషాదులచే కర్మాశయము (పుణ్య పాపరూప కర్మ సంస్కారము) నేర్పడుచున్నది. ఇదియే ధర్మాధర్మరూపము. ఈ కర్మసంస్కార మాజన్మయందును, పరలోకమునందును యనుభవించదగియున్నది. ఒకే జన్మమునందు పుణ్య పాప కర్మసంస్కార మనుభవించదగియున్నదనుదాని కుదాహరణములు నందికేశ్వరుడు తీవ్ర తపశ్చర్యాదులను గావించి, ఈశ్వరుని సమారాధించి యప్పుడే దేవత్యమును గణాధ్యక్షుతను పొందెను. పాపసంస్కారమునకు దృష్టాంతము నహుషుడు. అగస్త్య మహర్షి కపరాధముజేసి యప్పుడే సర్పమాయెను. పరలోకమున ననుభవించదగిన పుణ్య పాప సంస్కారమున కుదాహరణములు స్వరసరకాదులు.

సూ॥ సతి మూలే తద్విపాకో జాత్యాయుర్భోగాః ॥

13

పద॥ సతి - మూలే - తద్విపాకః - జాత్యాయుర్భోగాః.

అరము॥ మూలే సతి = కేశరూప ప్రధానకారణముండగా, తద్విపాకః - తత్ =
 ఆ ధర్మాధర్మరూప కర్మసంస్కారముయొక్క, విపాకః = ఫలరూపములైన,
 జాత్యాయుక్తోఽఘోగాః - జాతి = జననము, దేవత్వాది జాతులుగాని, ఆయుః =
 చిరకాలము దేహప్రాణములకు సంయుగరూపమైన జీవనము, భోగాః = ఇంద్రియ
 సుఖానుభవమున్న గలుగును.

అవ॥ ఇకను ధర్మాధర్మ కర్మసంస్కారములకు ఫలములయిన జాత్యాయుక్తోఽఘోగాః
 కును అవిద్యాది క్షేపములే కారణములని నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ మూలభూతములగు నవిద్యాది పంచక్షేపములున్నవి గనుకనే ధర్మాధర్మ
 కర్మసంస్కార ఫలితములగు జన్మము, దేవత్వము మొదలయినవి దేహప్రాణముల సంబం
 ధము చాలకాలముండుట (బ్రతుకుట) యిన్నియ సుఖములు గలుగుచున్నవి. వానిలో
 కడపటిదగు విషయసుఖములే ప్రధానములు. జాతి, ఆయుస్సులు ఈ శెండు నప్రధాన
 ములు అని దెలియవలయు. “క్షేపమాలః సతిమూలే” ఈ శెండు సూత్రములకును సంపిండి
 తార మేమనగా - అవిద్యాది క్షేపములున్నవి. కావున ధర్మాధర్మరూప సంస్కార

ములు గలుగుచున్నవి. జాత్యాయుర్భోగము లనుభూతములగుచున్నవి. విశేషభ్యాతిచే (అత్మసాక్షాత్కారముచే) అగ్నిచే దహింపబడిన బీజములవలె కర్మసంస్కారములకు కారణములయిన అవిద్యాది క్షేత్రములు కాల్పబడగా అప్పుడు పుణ్యాపుణ్యరూప కర్మ సంస్కారము నాశమొందినది గనుకనే ప్రియమువలె (బియ్యము) ఫలము నీయజాలదు.

సూ॥ తే హ్లోదపరితాపఫలాః పుణ్యాపుణ్యహేతుత్వాత్ ॥ 14

పద॥ తే - హ్లోదపరితాపఫలాః - పుణ్యాపుణ్యహేతుత్వాత్.

అర్థము॥ తే = ఆ జాత్యాయుర్భోగములు, పుణ్యాపుణ్యహేతుత్వాత్ = పుణ్య పాపములే కారణముగా గలవగుటవలన, హ్లోదపరితాపఫలాః - హ్లోద = నుఖము, పరితాప = దుఃఖము, ఫలాః = ప్రయోజనముగాగలవి.

అప॥ ఆ జాత్యాయుర్భోగముల ఫలమును వచించి అవి విడువదగినవని చెప్పుచున్నారు తా॥ ఈ జాత్యాయుర్భోగములు పుణ్యముచే గలిగిన నుఖము నొసంగుచున్నవి. పుణ్యక్షేత్రము పవిత్ర దేవత్వాని జన్మములను లేక రాజత్వాది జన్మములను, నుఖక్షేపనము.

అనాయాస భోగములను పొందుదురు. పాపముచే గలిగిన బాత్సార్యుర్భగములు నీచ జన్మము, కష్టజీవనము, కష్టభోగములను గలిగించును. ఇవన్నియు అవివేకులకే గలుగును. వివేకులకు సై నుఖదుఃఖములు రెండును దుఃఖరూపములే గావున హేయములు.

నూ॥ పరిణామతాపసంసౌగ్రదదుఖై రుణవృత్తివిరోధాచ్చ దుఃఖి
మేవ సర్వం వివేకినః ॥ 15

పద॥ పరిణామతాప సంసౌగ్రదదుఃఖైః - గుణవృత్తివిరోధాత్ - చ - దుఃఖం -
ఏవ - సర్వం - వివేకినః.

అర్థము॥ పరిణామతాప సంసౌగ్రదదుఃఖైః = పరిణామతాప సంసౌగ్రరములయొక్క
దుఃఖములచేత, గుణవృత్తి విరోధాచ్చగుణ = సత్త్వరజ సమైశ్వరములయొక్క
వృత్తి = ప్రకాశాది చిత్తవృత్తులయొక్క, విరోధాచ్చ = పరస్పర బాధ్యబాధక
భావరూప విరోధమువలనను, సర్వం = భోగసాధనమగు నీ జగత్తంతయు, వివేకి
నః = వివేకపంతునికి, దుఃఖమేవ = దుఃఖరూపమేను.

అవ॥ పుణ్య పాపములచే గలుగు నుఖదుఃఖములన్నియు వివేకముగలవారికి దుఃఖరూప

ములే యగుచున్నవను విషయమును స్పష్టపరచుచున్నారు.

తా॥ దుఃఖములు పరిణామతాప సంస్కారభేదముచే మూడు విధములుగానున్నవి. అందులో (1) పరిణామదుఃఖమనగా ముఖాపసయందు ఇక రాబోవునట్టి ముఖమునకు కారణమగునట్టి పుణ్యము నాచరింపక వ్యర్థముగానే సుఖములయందలి ఆశారూపమైన మరిదముగా నున్నట్టి తామసవృత్తి నేను పుణ్యము చేయకపోతినే యను ప్రకారముచే చిత్తమును దుఃఖవంతముగా చేయునది, (2) తాపదుఃఖమనగా, ముఖానుభవకాలమునందు రోగాదూలు కలుగుటచే ముఖమునకు ప్రతిబంధము కలుగుచున్నది. అప్పుడు రజోగుణ కార్యమైన సంతాపవృత్తి కలిగి నేను పాపిని, నేను దుష్టుడను ఇటువంటి భావనచే చిత్తమును సంతాప పెట్టునది, (3) సంస్కారదుఃఖమనగా, ముఖము నశించగా, అనుభూతమగు ముఖమును స్మరించి స్మరించి ఆ సంస్కారముచే హృదయమును దహించునది, ఇట్టి త్రివిధ దుఃఖము లుండుటచేతను సత్వరజ సమోగుణములయొక్క ప్రకాశ, ప్రవృత్తి మోహరూపవృత్తులు ఆలలవలె హృదయమున నిరంతరము మార్పుచేందిననె పరస్పరము నొక వృత్తి యున్నపుడు మరియొకవృత్తి లేకపోవుట యను బాధ్యబాధకరూప విరోధము

దలనను జీవునికి భోగసాధనమైన ఈ జగత్తంతయు దుఃఖరూపమేను యని వివేకి తలంచుచున్నాడు. ఊరాతంతువువలె (సాలెపురుగు శీతమునకు గోచరమగుదానినంతయు బాధించువిధమున) వివేకవంతుని దృష్టిగోచరమగు జగద్వాసన ఉద్యోగము గలదానినిగా చేయుచున్నది. ఇందుచే నమస్తము దుఃఖకరము, హేయము.

16

సూ॥ హేయం దుఃఖమనాగతం ॥

పద॥ హేయం - దుఃఖం - అనాగతం.

అర్థము॥ అనాగతం = రానట్టి, దుఃఖం = దుఃఖము, హేయం = విడువతగినది.

తా॥ ఇదివరకనుభవించబడిన దుఃఖమతీతమైనది, వర్తమాన దుఃఖము భోగము చేత నశించుచున్నది. ఇక రాబోవునట్టి దుఃఖమే విడువతగినది.

సూ॥ ద్రష్టదృశ్యయోః సంయోగో హేయహేతుః ॥ 17

పద॥ ద్రష్టదృశ్యయోః - సంయోగః - హేయహేతుః.

అర్థము॥ ద్రష్టదృశ్యయోః - ద్రష్టృ - ద్రవ్యమును పురుషునియొక్కయు, దృశ్య

యోగః = బుద్ధిసత్త్వము (ప్రకృతి) యొక్కయు, సంయోగః = స్వస్వామిభావమును సంబంధము (నేనే యనె డాహంకారము), హేయహేతుః - హేయవిడువతగిన దుఃఖమునకు, హేతుః = కారణము.

అప॥ దుఃఖకారణమగు దృశ్యసంబంధమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ద్రష్ట పురుషుడగును, బుద్ధి సత్త్వమగు ప్రకృతియే దృశ్యము. వీనియొక్క సంయోగమనగా జీవాత్మపురుషుడు దృశ్యమే నేననుట. చిత్తము ఇంద్రియముల వశమున నానావిధ శబ్దస్పర్శాద్యాకారముగా పరిణమించగా, అచోట చిత్తప్రతిబింబ మేర్పడుచున్నది. అప్పుడు చిత్తమునకు చిత్తప్రతిబింబమునకు నున్న విభిన్నస్వరూపమును తెలియక నవిద్యచే ఆ స్వస్వామిభావము కలుగుచున్నది. ఈ అవిద్యాజన్యమైన స్వస్వామిభావము దుఃఖమునకు కారణము.

సూ॥ ప్రకాశక్రియాస్థితిశీలం భూతేంద్రియాత్మకం భోగాపవర్ణార్థం
దృశ్యమే ॥ 18

సూ॥ ప్రకాశక్రియాస్థితిశీలం - భూతేంద్రియాత్మకం - భోగాపవర్ణార్థం - దృశ్యమే

అరము॥ ప్రకాశక్రియాస్థితిశీలం - ప్రకాశం = ప్రఖ్యాతరూపముగు సర్వేంద్రియ ప్రసన్నత,
క్రియా = ప్రవృత్తి, స్థితి = నియమము, ఇవియే, శీలం = స్వభావరూపముగా
గలదియు, భూతేంద్రియాత్మకం - భూతం = సూలసూక్ష్మభూతములు, ఇంద్రియం =
జానేంద్రియ కర్మేంద్రియాంతికరణములు, ఆత్మకం = ఆభేదముతో పరిణమించిన
ఆత్మ ఇది గలదియు, భోగాపవర్ణం = భోగమోక్షములే ప్రయోజనముగా
గలదియు నగునది, దృశ్యం = దృశ్యము.

తా॥ ప్రకాశప్రవృత్తి నియమరూప ధర్మములు సర్వరజ సమో గుణములకు
సంబంధించినవి. ఇట్టి త్రిగుణాత్మకమైనదియు, మహాభూత తత్వాత్రయ యొక్కయు,
బాహ్యేంద్రియాంతరేంద్రియములయొక్కయు భేదముతో గూడుకొని ప్రకృతి పురుష
వివేకకూన్యమై ఆభేదాత్మతో వ్యవహరింప యోగ్యమైనదియు నుఖానుభవ మోక్షములకు
ప్రయోజకమైనది దృశ్యమనబడును.

సూ॥ విశేషాఽవిశేషలింగమాత్రాలింగాని గుణపర్వాణి ॥ 19

పద॥ విశేషాఽవిశేషలింగమాత్రాలింగాని - గుణపర్వాణి.

అరఘు॥ గుణభర్తా = త్రిగుణముల యొక్క అవస్థావిశేషములు, విశేషావిశేషలింగ
మాత్రాలింగాని - విశేష = (1) షోడశవికారములు, అవిశేష = తస్మాత్తా
హంకారములగు ప్రకృతియొక్క (2) వడ్డీకారములు, లింగమాత్ర = (3) మహా
త్తత్వము, అలింగాని = వీనముగాని, (4) ప్రధానము ఇవి నాలుగగుచున్నవి.
అవ॥ గుణాత్రయ స్వరూపమైన దృశ్యప్రపంచముయొక్క స్వరూపమును జెప్పి తద్వి
భాగమును చూపుచున్నారు.

తా॥ నూల మహాభూతములు కర్మజ్ఞానేంద్రియములు అంతఃకరణములను నివి పదు
నారు వికారములు విశేషములనబడును. పంచతస్మాత్రలు సహంకారములు చేరిన నారగు
ప్రకృతియొక్క వికారములు. ఇవి అవిశేషములగును. ప్రకృతి వికారరూపమైన మహా
త్తత్వము లయమును మాత్రము సాంధునది గనుక లింగమాత్రమగును. త్రిగుణములు సామ్యా
వస్థలో నుండుటయే స్వరూపముగాగల ప్రధానము అలింగమనబడును. ఈ ప్రకారము
(1) విశేష, (2) అవిశేష, (3) లింగమాత్ర, (4) అలింగములని దృశ్యము నాలుగు
తెలుగులై యున్నది.

సూ॥ ద్రష్టా దృశిమాత్రః శుద్ధోఽపి ప్రత్యయానుపశ్యః ॥ 20

పద॥ ద్రష్టా - దృశిమాత్రః - శుద్ధః - అపి - ప్రత్యయానుపశ్యః.

అర్థము॥ దృశిమాత్రః = దృక్ స్వరూపుడైన, ద్రష్టా = ద్రిష్టయగు పురుషుడు, శుద్ధోఽపి = శుద్ధుడై అపరిణామియైనను, ప్రత్యయానుపశ్యః - ప్రత్యయ = బుద్ధి విషయమును, అనుపశ్యః = ఉపద్రష్టయై ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు.

అవ॥ విడువలేని ప్రపంచమును నిరూపించి గ్రహింపదగిన ద్రష్టను నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ ఆత్మపురుషుడు ద్రష్టగాను చైతన్యమాత్ర స్వరూపుడై యున్నాడు. బుద్ధి ధర్మములగు జ్ఞానాది ధర్మములు కలవాడు కాడు. అవి వృత్తిరూపములగుటచే గాఢమును జెందుచున్నవి. శ్లో॥ ఉపయన్నపయనర్థో వికలోతి హి ధర్మిణం ॥ = జానవృత్తిరూప ధర్మము వృద్ధిని పొందినదై, ఆత్మపురుషుని ప్రకాశింప జేయుటయు ఆ ధర్మములు క్షిణించినవై, ఆత్మను ప్రకాశింప జేయకుండుటయు, అను వికారములను ఆత్మకు కలుగజేయుచున్నవి అను న్యాయముచే ఆత్మయొక్క కూటసత్త్వము భంగమై పోవుచున్నది. కావున నాత్మపురుషుడు శుద్ధుడు అపరిణామియైనను బుద్ధి వృత్తులను సాక్షాత్కరించుచున్నాడు.

అయినను బుద్ధితాదాత్మ్యమును పొందినవాడువలె ప్రతిభాషించుచున్నాడు. కావున దుఃఖికారణముగు సంయోగమును విడువవలయు.

సూ॥ తదర్థ ఏవ దృశ్యస్యాత్మా ॥

21

పద॥ తదర్థః - ఏవ - దృశ్యస్య - ఆత్మా.

అర్థము॥ దృశ్యస్య=దృశ్యముయొక్క, ఆత్మా-స్వరూపము, తదర్థ ఏవ-అచీవునికొఱకే. అవ॥ ఇటుల దృశ్యద్రవ్యలను తెలిపి దృగ్దృశ్యములకు శేషశేషిభావనిరూపణను గావించుచున్నారు. శేషశేషిభావమనగా, శేషమునగా ప్రపంచము, శేషియనగా పరమాత్మ, వీని సంబంధము.

తా॥ భోగ్యముగు (అనుభవింపదగిన) దృశ్యస్వరూపము భోక్తయును జీవాత్మకొఱకే అగుచున్నది. దృశ్య మచేతనమగుటచే దృశ్యస్వరూపము దృశ్యమునకు కాదు, భోగ్యరూపాము నశించగా దృశ్యము నశించుచున్నదని భావము.

సూ॥ కృతార్థం ప్రతినష్టమప్యనష్టం తదన్యసాధారణత్వాత్ ॥ 22

పద॥ కృతార్థం - ప్రతినష్టం - అపి - అనష్టం - తత్ - అన్యసాధారణత్వాత్.

అరము॥ తత్ = ఆ దృశ్యము, కృతార్థం ప్రతి = ఆత్మ సాక్షాత్కారముచే కృత
 కృత్యుడగువానినిగూర్చి, నష్టం అపి = వ్యాసాచార్యులమైనదె నను, అన్య
 సాధారణత్యాత్ = అకృతార్థులగు నవివేకులకు సాధారణమయిన దగుటవలన,
 అనష్టం = నాశము నొందకయేయున్నది.

అప॥ ఓయీ! ప్రయోజనమగు భోగ్యవస్తువు భోగముచే నశించగా నాత్మసాక్షా
 త్కారముచే కృతార్థుడగుటచే ప్రధానమనబడు దృశ్యమే వ్యాపారరహితమై
 నశించుగా, ఇక సంసారమే లేదని నుడువుట ననుంజనముగాదని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ప్రధానమనునది ఒకటియే. పురుషులు (జీవులు) అనేకులు. పురుష సాక్షా
 త్కారము గలుగువరకు ఆ ప్రధానమగు దృశ్యము భోగాపవర్తముల నొసగుచు నేయున్నది.
 ఆత్మసాక్షాత్కారము గలిగి కృతార్థుడగు యోగిపురుషునకు దృశ్యము బంధమొక్కములను
 నిష్వజాలక నశించుచున్నది. అనన్తము జీవులున్నందుచే కృతార్థుని విషయమున దృశ్యము
 నశించినను, అవివేకుల విషయమున సాధారణముగా నున్నది. నాశ మొందుటలేదు కావున
 ఒకడు ము కుడయిన నందర ము కులు కావలయునుగదా యను ప్రశ్న కవకాశములేదని
 తాత్పర్యము.

సూ॥ స్వస్వామిశక్త్యోః స్వరూపోపలబ్ధిహేతుస్సంయోగః ॥ 23

పద॥ స్వస్వామిశక్త్యోః - స్వరూపోపలబ్ధిహేతుః - సంయోగః.

అరము॥ స్వస్వామిశక్త్యోః - స్వ = దృశ్యము, స్వామి = దృక్స్వ - వీటియొక్క,
శక్త్యోః = స్వభావములయొక్క, స్వరూపోపలబ్ధిహేతుః - స్వరూప =
భోగావర రూపముయొక్క, ఉపలబ్ధిహేతుః = ప్రాప్తికి కారణమైనది,
సంయోగః = సంయోగమనబడును.

అవ॥ దృగ్దృశ్య సంబంధమున నిరూపించుచున్నాడు.

తా॥ స్వశక్తి, స్వామిశక్తి యనగా దృగ్దృశ్యస్వభావములు. ఇవి రెండును
చేతనారూప చిత్తముయొక్క ధర్మములు. వీని కంటికిని భోగావరరూప సిద్ధియొక్క
ప్రాప్తి దృగ్దృశ్య స్వభావమగు సంయోగముచేతనే గలుగుచున్నది. కావున పురుషునకు
దృశ్యసంబంధముచేతనే బంధమోక్ష ప్రాప్తి గలుగును. ఈ దృగ్దృశ్య సంయోగ మవిద్యచే
గలిగినది. ఏది యుండిన భోగావరములు గలుగునో, యేది లేకుండిన భోగావరప్రాప్తి
గలుగనో అదియే దృగ్దృశ్యభావము. అనగా దృశ్యమునందలి ఆత్మత్వముది సకల

జ్యేష్ఠహారములము, దృగ్దృశ్య సంయోగము, భోగాపహర్ష రూప కార్యముచేతనే ఊహింప నగును.

సూ॥ తస్య హేతురవిద్యా ॥

24

పద॥ తస్య - హేతుః - అవిద్యా.

అర్థము॥ తస్య = ఆ దృగ్దృశ్య సంబంధమునకు, హేతుః = కారణము, అవిద్యా = అవిద్య.

తా॥ దృగ్దృశ్య సంయోగమునకు కారణ మవిద్యయనియే నెఱుంగవలయు.

సూ॥ తదభావాత్సంయోగాభావో హేనం తద్దృశే కైవల్యమ్ ॥ 25

పద॥ తదభావాత్ - సంయోగాభావః - హేనం - తత్ - దృశే - కైవల్యం.

అర్థము॥ తదభావాత్ = ఆ యవిద్య లేకపోవుటవలన, సంయోగాభావః = దృశ్యసంబంధము లేకపోవుట, హేనం = హేనము, తత్ = ఆ దృశ్యసంబంధ త్యాగము,

దృశే = జీవపురుషునికి, కైవల్యం = మోక్షము (తానొక్కడే నిలుచుట).

అవిద్యా త్యాగోపాయమును రెండు నూత్రములచే నుడువుచున్నారు.

తా॥ స్వస్వరూప పరమాత్మవిద్యచే నవిద్య నశించగా, సకల ప్రకృతిసంబంధ

ములు దొలంగును. అదియే చిత్స్వరూప జీవునకు ముక్తి, తానొక్కడై యుండటం
యగును.

సూ॥ వివేకఖ్యాతిరవిప్లవా హానోపాయః ॥ 26

పద॥ వివేకఖ్యాతిః - అవిప్లవా - హానోపాయః.

అర్థము॥ వివేకఖ్యాతిః = వివేకజ్ఞానము (ప్రకృతి పురుషుల వేరుగా దెలియుట), అవి
ప్లవా = అవిద్యా సంబంధమును నుపద్రవము లేనిదై, హానోపాయః - హాన =
అవిద్యానాశమునకు, ఉపాయః = కారణము.

తా॥ సకల దృశ్యమునకన్న వేరుగా నాత్మను సాక్షాత్కరించుట యగు వివేక
ఖ్యాతి, ప్రకృతి బంధమునుండి విముక్తమై యవిద్యావిరోధియై తన్నాశమును గావించు
చున్నది. గాన వివేకఖ్యాతి యవిద్యా నాశమునకు హేతువు. “1. తదభావాత్,
2. వివేకఖ్యాతిః” అను నీ రెండు సూత్రముల యర్థ మేమనగా, అదరముతో నెడతెగక
బహుకాలము యనునియమాద్యష్టాంగయోగసాధనానుష్ఠానములచే, దృశ్యముకన్న పర
మాత్మయగు నేను వేరుగా యున్నానను వివేకఖ్యాతి ప్రతిబంధరహితమై గలుగగా

అవిద్యాది పంచకేళములు నాటి సమృద్ధియున్న నిర్మూలము లగుచున్నవి. అందుచే పుణ్య పాప మిశ్రకర్మ సంస్కారములు తత్ఫలములగు సుఖ దుఃఖాదులును మూలకారణమువోటి హతములగుచున్నవి. తరువాత త్రిగుణాత్మక ప్రకృతియందును విశ్వమోక్షమును పరవైరాగ్యముచే నేను సకల దృశ్యమునకు జేరను విభిన్నరూప వివేకభ్యాతియు నిరుదముగాగా, అట్టి నిరోధాభ్యాసముచేత చిత్తము నివ రించుచున్నది. అప్పుడు పరమాత్మ పురుషుడు నిర్విఘ్నైవై స్వస్వరూప ప్రతిష్ఠారూప కైవల్యమున నున్నాడు. అనగా వ్యష్టి సాక్షీత్వము, సమష్టిసాక్షీత్వమున్న దొలగి స్వస్వరూపాఖిండ కైవల్యమునే తాను పొందుచున్నాడని తాత్పర్యము.

సూ॥ తస్య సప్తధా ప్రా న్తభూమిః ప్రజ్ఞా ॥

27

పద॥ తస్య - సప్తధా - ప్రానభూమిః - ప్రజ్ఞా.

అర్థము॥ తస్య = అట్టి అఖిండజ్ఞాన వైభవము గలవానికి, ప్రా న్తభూమిః - ప్ర = ప్రక రముగా, అ న్త = నివృత్తియే ఫలముగా గల, భూమిః = అవసలుగల (అవి

ద్యాది పంచకేశనాశమే ఫలముగా గల్గెదియ, సప్తధా = ఏడు విధములయిన,

ప్రజ్ఞా = ప్రజ్ఞ (గలుగును).

అవ॥ జీవన్ముక్త పురుషునికి గలిగిన ప్రజ్ఞావైభవమును పేర్కొనుచున్నారు.

తా॥ పరమాత్మజ్ఞానముగల యోగివరునకు సర్వోత్కృష్టమైన సర్వవృత్తి, నాశమే ఫలముగాగల, పరిపూర్ణమైన ప్రజ్ఞ (ఆతౌకిక అప్రాకృత స్వానుభవజ్ఞానము) గలుగుచున్నది అది ఏడు తెలియనివిగా భాసిలును. అందులో నాలుగు ప్రజ్ఞలు కార్యవిముక్తములని పేరుగలవి మిగిలిన మాడు చిత్తవిముక్తములని చెప్పబడుచున్నవి. కార్యవిముక్తప్రజ్ఞలు - సకల కార్యములనుండి, సకల ప్రయత్నములనుండి విడువబడినవి. అనగా కార్యములు, ప్రయత్నములు నశించినవని తాత్పర్యము. అట్టి యనుభవజ్ఞానికి చేయదగిన జేడియు లేదని తెలియవలయు. చిత్తవిముక్తప్రజ్ఞలు - సకల సంస్కారములు నశించి, మనస్సు కఠినమైన ప్రజ్ఞలు, ఇవన్నియు అకుద్దిరూపాజ్ఞానావరణము జూలగా నితరసంస్కారములు లేనందుచే గలుగును. (ఇదియే సమాధి). సప్తవిధ ప్రజ్ఞలు:-

1. 'తెలియదగినదంతయు తెలియబడెను, నాకీక తెలియదగినది లేదు.' అని తెలియు

దగినదానియందు వాంఛానివృత్తి. ఇది జిజ్ఞాసానివృత్తిప్రజ్ఞ (అవిద్యా కార్యమంతయు దుఃఖరూపము కావున నది హేయము. ఆత్మ నిత్యము ఆనందము. అదియే తెలియదగినది, దానిని తెలిసికొంటిని అను జ్ఞానము నాకు గలిగినది. ఇక తెలియదగినది లేదను నిశ్చయరూపజ్ఞానము జ్ఞాతశ్యవస్తువాంఛానివృత్తిరూప ఆత్మవిషయకప్రజ్ఞ).

2. 'విడువదగిన నను స్త సంసారబంధముల దృశ్యప్రపంచమును విడచితిని. ఇక నాచే విడువదగినది లేదు' అని విడువదగినదానియందు ఇచ్ఛాస్పృహహిత్యము. ఇది జిహాసా నివృత్తిప్రజ్ఞ (సంసార కారణము లన్నియు నశించుటచే బంధరహితుడను జ్ఞానము, హేయవస్తు విషయక జ్ఞానవిశిష్ట ఆత్మసంవిత్తిప్రజ్ఞ).

3. 'కైవల్యప్రాప్తిచే పొందతగినది ప్రాప్తమాయెను, నాకు ప్రాప్తవ్య మేదియు లేదు' అను పొందదగినదానివిషయమై సంకల్పనివృత్తి. ఇది ప్రేషానివృత్తిప్రజ్ఞ. (ఈ చిత్తనిరోధ సమాధిచే పరమాత్మసాక్షాత్కారము గలుగుచున్నది) ఇది సాక్షాత్కారప్రజ్ఞ.

4. 'నాకు ఆత్మ వివేకఖ్యాతి లభించుటచే చేయదగినదంతయు నాచే చేయబడెను. ఇక చేయదగిన దెదియు లేదు' అని చేయదగినదానియందు కరణేచ్ఛాభావము. ఇది

చిక్కిరానివృత్తిప్రజ్ఞ. (అత్సజ్ఞానిశి చేయదగినది లేనందుచే దేనియందును ఇచ్చులేక యుండుట సకల కార్యవిసర్గపూర్వక స్వయంప్రబోధప్రజ్ఞ). ఇక చిత్తవిమృశజలు ౩.

౪. 'నా బుద్ధి సత్త్వము కృతార్థమయినది అనగా నా బుద్ధి సీతి సకల దుఃఖ సంస్కారము నశించుటచే నిరుదమాయెను, బుద్ధియే లీనమాయెను' అను దుఃఖరహితసీతి. ఇది శోకనివృత్తిప్రజ్ఞ, (బుద్ధి పరమాత్మలో కలియుటచే సకల దుఃఖములు నాశమగు చున్నవి. బుద్ధి సత్త్వరహిత శోకశాంతిరూప స్వాత్మప్రజ్ఞ).

౫. 'నా బుద్ధి చిత్తాదిగుణములుగూడ నాధారము లేనందుచే పూర్తిగా లీనము లయినవి. సంస్కారరూప ప్రయోజనము లేనందుచే నవి తిరుగా మొలవవు' అను భయ రహితసీతి. ఇది భయనివృత్తిప్రజ్ఞ (ఆధారమగు చిత్తాదులు లేనందుచే గుణములుగూడ నశించుచున్నవి. త్రిగుణములే లేనందుచే సకల అవిద్యాభయము తొలగుచున్నది. సకల గుణనివృత్తిపూర్వక నిరుదస్సంస్కారజన్య అభయాత్మప్రజ్ఞ).

7. 'ఇటుల సకల దృశ్యజాతము నాశమగుటచే నేను గుణాతీతుడను, కేవల స్వస్వరూపమాత్రముచే నున్నవాడను, చిదేకరసుడను' అను విజ్ఞానముచే సకల వికల్ప

ములు నశించుచున్నవి. ఇది సకల వికల్పనివృత్తిప్రజ్ఞ (తాను గుణాతీతుడై ఆనందరూపుడగుటచే స్వస్వరూపమాత్రుడగుచున్నాడు. ఇది సకల సంశయరహిత స్వస్వరూపప్రజ్ఞ)."

సూ॥ యోగాజ్ఞానుషానాదశుద్ధిక్షయే జ్ఞానదీ ప్తిరావివేకభ్యాతేః ॥ 28

పద॥ యోగాజ్ఞానుషానాత్ - అశుద్ధిక్షయే - జ్ఞానదీ ప్తిః - ఆవివేకభ్యాతే.

అర్థము॥ యోగాజ్ఞానుషానాత్ - యోగాంగ = యోగమునకు ఆంగములగు యమ నియమాదులయొక్క, అనుషానాత్ = అనుష్ఠానమువలన, అశుద్ధిక్షయే = అవిద్యాది పంచకేళరూప మలముయొక్క నాశము గలుగగా, ఆవివేకభ్యాతేః = దృక్-దృశ్యముల వేరుపరచి అజ్ఞాస్వరూపమును తెలియునట్టి వివేకజ్ఞానము గలుగు వరకు, జ్ఞానదీ ప్తిః - జ్ఞానప్రాప్త్యను విషయీకరించునట్టి సమ్యక్ జ్ఞానముయొక్క, దీ ప్తిః = బుద్ధిప్రకాశరూపవృద్ధి (భవతి = అగుచున్నది).

అన॥ ముందు యోగపాదమున, అస్తర్యఖమైన ఏకాగ్రతను వహించిన మనస్సు గల వానికి ఆ స్తరంగసాధనములగు అభ్యాసవైరాగ్యముల జెలిపి, ఈ సాధనపాదమున మొదటనే బహిర్ముఖమైన మనస్సు గలవానికి (అభ్యాసవైరాగ్యములను

అంతరంగసాధనలు లేని మధ్యమాధికారికి) చిత్తవశీకరణకై, తపస్సాస్వాధ్యాయాది రూప క్రియాయోగ మనుష్ఠేయాముగా విధింపబడెను. ఇప్పుడంతకన్నను కనిష్ఠాధికారియును క్రియాయోగమును సాధింపలేని బహిర్యఖ్యవృత్తి గలవానికి చిత్తకాగ్రరూప సంప్రజాత సమాధికి సాధనములగు నెనిమిది యంగములను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ యమ నియమాది అష్టాంగముల బాగుగా ననుష్ఠించిన, అవిద్యాదిరూప కేశములచే గలుగు మాలిన్యము నశించుచున్నది. బుద్ధి శుద్ధిమై వికాసవంతమై ఆత్మను విషయాకరించుచున్నది. ప్రకాశవంతమగుచున్నది. బుద్ధి కిటి సత్త్వోత్కరముచే నాత్మదర్శన రూప జ్ఞాన మభివృద్ధమగుచున్నది. ఇట్టి సమ్యగ్జ్ఞానము దృశ్యమునుం డాత్మను వేరుజేసి తెలియునట్టి ఆత్మవివేకఖ్యాతి గలుగువరకు వృద్ధిని గాంచుచునేయుండును. అనగా యోగాంగానుష్ఠానజన్య బుద్ధి వికాసరూప ఆత్మదర్శనరూపజ్ఞానము, ఆత్మ వివేకఖ్యాతికి కారణము. ఆ ఆత్మను పృథక్క్రరించి సాక్షాత్కరించుట కై వల్గ్యప్రాప్తికి, అఖండ స్వానుభవజ్ఞానమునకు కారణము. యోగాంగానుష్ఠానము శుద్ధిద్వారా ప్రజ్ఞాసాధనమని భావము.

సూ॥ యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణాధ్యాన-
సమాధయోఽష్టావంగాని ॥ 29

పదః యమ నియమ ఆసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధారణా ధ్యాన సమాధయః -
అష్టా - అంగాని.

అర్థము॥ యమ.....సమాధయః = (1) యమము, (2) నియమము, (3) ఆసనము,
(4) ప్రాణాయామము, (5) ప్రత్యాహారము, (6) ధారణము, (7) ధ్యానము,
(8) సమాధి అను, అష్టా = ఎనిమిదియు, అంగాని = యోగాంగములు.

అవ॥ మరల ఆ యోగాజుఘల నామధేయములను చేర్చొనుచున్నాడు.

తా॥ పైన జెప్పబడిన యమ నియమాదు లెనిమిదియు సాధనములయిన యోగాంగ
ములు చి త్త నిరోధమునకై అనుష్ఠేయములు. ఇందు లో సమాధి యోగమున కంతరంగ
సాధనము.

సూ॥ అహింసాసత్యాస్తేయబ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహో యమాః ॥ 30

యోగసుధాస్వాద సహితము

105

పద॥ అహింసా సత్య అస్తేయ బ్రహ్మచర్య ఆపర్తిగహః - యమాః.

అరము॥ అహింసాసత్యాస్తేయ బ్రహ్మచర్యాపర్తిగహః = (1) అహింస, (2) సత్యము, (3) అస్తేయము, (4) బ్రహ్మచర్యము, (5) ఆపర్తిగహము (అను నీయయిదును), యమాః = యమములు.

అవ॥ ఆ యోనిమిదంగములలో మొదటిదగు యమమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ అహింసాదులు చేరియున్నందున నొక్కొక్కటియు యొక్కొక్క యమ మగునని తెలుపుటకు యమములని బహువచనమును ప్రయోగించినారు. యమాః - శాస్త్ర నిషిద్ధకర్మములనుండి రోగాగిని, యమము ని = నివర్తించుచున్నవి గనుక, అహింసాదులు యమములని పేర్కొనబడుచున్నవి. వానిలో (1) అహింసయనగా, శరీరవాఙ్మనస్సుల చేతను (త్రికర్మశుద్ధిగా) ఎప్పుడుగాని సమస్తభూతములకును (ఏప్రాణికిగాని) హింస గలుగజేయకుండుటయగును. (2) సత్యమనగా, స్వర్గా అసత్యభాషణమును వర్జించుటగును. (3) అస్తేయమనగా, ఇతరవస్తువులను దొంగలింపకుండుటయని తెలియవలెను. (4) బ్రహ్మచర్యమనగా, అష్టవిధ వ్రోషములు లేక బ్రహ్మచర్య మనుష్ఠింపవలయు. అందుచే నది అష్టవిధ బ్రహ్మచర్యమగును (అష్టవిధ మిథునైకైత్యము). ప్రమాణ శ్లోకము:

“స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణం ।

సంకల్పోద్ధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవ చ ॥

ఏతన్మైథునమహంగం ప్రవదన్తి మనీషిణః ।

విపరీతం బ్రహ్మచర్యమేతదేవాష్టలక్షణమ్ ॥”

శ్రీలను (1) స్మరింపకుండుట, (2) కీర్తింపకుండుట, (3) వారితో క్రిడింపకుండుట, (4) వారిని విషయాసక్తితో చూడకుండుట, (5) రహస్య సంభాషణను గావించుకుండుట, (6) వారిని సంకల్పింపకుండుట, (7) ఆ విషయమును నిశ్చయింపకుండుట, (8) భోగింపకుండుట. అను నీ యెనిమిదియు బ్రహ్మచర్యవ్రతమగును. (9) అపరిగ్రహమనగా, శరీరము నిలుచుటకుమాత్రము తప్ప వ్యతిరిక్తములయిన భోగసాధనవస్తువులను స్వీకరింపకుండుట యగును. ఇవి ఆయుదు యనుములని తేలియవలయు.

సూ॥ జాతిదేశకాలసమయానవచ్ఛిన్నాస్పార్శ్వభౌమా మహావ్రతమ్॥

పద॥ జాతి దేశ కాల సమయానవచ్ఛిన్నాః - సార్వభౌమాః - మహావ్రతం.

అరము॥ జాతి.....అనవచ్ఛిన్నాః - జాతి = బ్రాహ్మణాదిజాతి, దేశ = తీర్థాది పుణ్య

ప్రదేశము, కాల = పుణ్యతిథులు, సమయ = నియతములయిన, బ్రాహ్మణాది ప్రయోజనము, వివాహాద్యపరములు వీనియో (ఈ నియమములతో), అనవచ్చి న్నాః = కూడనట్టియు, సార్వభౌమాః = సర్వానుభూమిను = అన్ని అవసర యందు బాగుగా తప్పక అనుష్ఠింపబడినవి గనుకనే (అహింసాదులు), మహా వ్రతం = యోగులకు వీటియందే వెక్కువగా ప్రవృత్తి గలుగుచున్నది గాన మహావ్రతమని చెప్పబడుచున్నది.

అవ॥ ఈ అహింసాదుల విషయమే యోగులచే గ్రహించఁగలిగిన విశేషమును తెలుపు చున్నారు.

తా॥ ఈ అహింసా సత్యాది యనుములు బ్రాహ్మణాది బాతిభేదములేక, పుణ్య తీర్థాది దేశనియమములేక, ఏకాదశ్యాది తిథిప్రయుక్త కాలవిశేషములేక, బ్రాహ్మణాద్యపరములేక, బ్రాహ్మణాది పశుపక్ష్యాది జాతులయందును, యే ప్రదేశములయందును, ఏ తిథులయందును, ఏ అవసరము వచ్చినప్పుడును, సర్వకాల సర్వావసరయందును, శరీరవాఙ్మనస్సులనబడు త్రికరణములతోను బాగుగా ననుష్ఠింపబడెనేని, యదియే మహా వ్రతమని చెప్పబడుచున్నది. మహావ్రతం అని ఏకవచనము ప్రయోగించుటచే, ఈ యి

దును చేరి బాగుగా ననుష్ఠింపబడినప్పుడే ఆ యమము, మహావ్రతమగునని తెలియవలయును (అన్నిటిని అనుష్ఠించవలయు). మొదట నహింసావ్రతమునుగూర్చి వివరించుచున్నారు. జాతి = బ్రాహ్మణత్వాదికములైనజాతిని నేనెప్పుడును చంపబోనను నహింస జాతియందు మాత్రమున్నదిగాన ఇది జాతిపరిచ్ఛిన్నము. తీర్థాద్రిప్రదేశములయందుగాని, నియతచతుర్థి క్యాదికాలమందుగాని దేనినిగూడ చంపవను నహింస దేశ, కాల కెండింటియందు మాత్రమే ప్రవర్తించినదిగాన, నిది దేశ కాలపరిచ్ఛిన్నము. దేవబ్రాహ్మణాదుల కొరకును నేను హింస నాచరింపనను నహింస అవసరమునందే యున్నదిగాన ఇది సమయావచ్ఛిన్నము. ఈలాగున (1) యో ప్రాణినిగూడ, (2) నెచ్చోటను, (3) యెప్పుడును, (4) ఎవరికొరకును, నేను హింసింపనను నీ యహింస నాణగయిన జాతి, దేశ, కాల, సమయముల నియమములులేక అనుష్ఠింపబడినప్పుడే పూర్ణమగుచున్నది. సత్యాదులు గూడ నీ నాలుగు నియమములులేక యాచరింపబడిన నే పరిపూర్ణములని తెలియవలయును. ఇదియే మహావ్రతము, యోగులకు అత్యంత ముపాదేయము.

స్కూ॥ శౌచసంతోషతపస్సాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని నియమాః॥౩౨

పద॥ శౌచ సంతోష తపః స్వాధ్యాయ ఈశ్వరప్రణిధానాని - నియమాః.

అరము॥ శౌచసంతోషతపః ..... ప్రణిధానాని - శౌచ = బాహ్యభ్యంత్ర సరములయందు శుచిగానుండుట, సంతోష = దొరకినదానితో తృప్తిని బడయుట, తపః = కృచ్ఛచ్ఛాంద్రాయణాది వ్రతానుష్ఠానముచే శరీరశోషణము (ధ్యానయోగ్యమగు నటుల చేయుట), స్వాధ్యాయ = గీతోపనిషదాదుల పఠనము, గాయత్ర్యాది మంత్రానుష్ఠానము, ఈశ్వరప్రణిధానాని = ఫలాపేక్షలేక సమస్త కర్మల నీశ్వరుని కర్పించుట. ఈ యిందును, నియమాః = నియమములు.

అవ॥ క్రమప్రాప్తమైన రెండవ అంగమైన నియమముయొక్క స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ నియమాః = జన్మకారణములయిన కామ్యధర్మములను విడచి మోక్ష

హితముక నిష్కామ ధర్మములయందు యోగిని, నియమయన్తి = ప్రేరేపించునవికాన నియమములు. ఇవయిగుః (1) శౌచము - మట్టి, జలములచే బాహ్యమయిన శరీరమునందలి మలమును పోగొట్టుకొనుట. ఇది బాహ్యశౌచము. “మైత్రీకరుణా” అను సూత్రములో

వచించిన ప్రకారము మనస్సున అనూయా రాగద్వేషాది మాలిన్యములు లేకుండుట, ఇది అంతరశ్చాచము. (2) సంత్తోషము - యథాలాభ పరితుష్టి (అయాచితముగా వచ్చిన దానితో సంతృప్తిని జెందుట), (3) తపస్సు - కాయశోషణము. యోగయాజ్ఞ వల్లగ్రంథమున నీ విషయమును తెలిపిరి.

శ్లో॥ విధిన్తో కేన మార్గేణ కృచ్ఛచాంద్రాయణాదిభిః ।

శనీరశోషణం ప్రాహుస్తాపస్తా సప ఉ తమమ్ ॥

కాస్తోకవిధి ననుసరించి చాంద్రాయణాది ప్రతములచే శనీరశోషణమును - (ధ్యానమునకు యోగ్యమగునటుల చేయుటను) ఉత్తమ తపస్సుని తాపములు నుడివిరి. (4) స్వాధ్యాయము - గాయత్రీ మొదలగు మనముల అధ్యయనము జేయుటయగును. ఆ మంత్రములు వైదికములు, తాంత్రికములు అని ద్వివిధములు. వైదికములు తిరుగా ప్రగీతములు, అప్రగీతములు అని రెండు విధములు. తాంత్రికములున్న స్త్రీ, పుం, నపుంసకములని మూడు విధములు. ఇటుల మంత్ర కాస్త్రరహస్యము లుదాటించినవి. ఈశ్వరప్రణిధానము - చెప్పబడినవియు చెప్పబడనివియునగు నమస్తకర్మలను ఫలము నప్తేక్షింపక యీశ్వరున కర్పించుటయగును. ఇందులకు ప్రమాణముః

యోగసుధాస్వాద సహితము

శ్లో॥ కామతోఽకామతో వాపి యత్కరోమి శుభాశుభస్థిః ।

తత్సర్వం త్వయి విశ్వస్య శ్వత్ప్రయం కః కరోమ్యహమ్ ॥

ఇచ్ఛతోగాని, అనిచ్ఛతోగాని యే శుభాశుభకర్మలను జేయుచున్నానో, దాని నంతయు నీ కర్పించి నీచే ప్రేరేపింపబడినవాడనై నీను చేయుచున్నాను. అనగా సమస్త పాప పుణ్య కర్మల భగవంతుని కర్పించి ఈశ్వరాబ్జానున రియె యుండవలయునని తాత్పర్యము. కర్మలయందు ఫలాపేక్ష చాలా చెడదని మహాత్ములు చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ అపి ప్రయత్నగుమ్మన్నం కామేనోపహతం తపః ।

న తుషయే మహేశస్య శ్వలీధమివ పాయసమ్ ॥

క్రూరికతో గూషిశమునిన తపస్సు ప్రయత్నముతో చేయుబడినను, అది కుక్కచే నాకబడిన పాయసమువలె అపశితమై ఈశ్వరసంతుష్టికి కానేరదు. ఈ శ్వాచాది పంచకము నియమమని దెలియవలయు.

సూ॥ వితర్కబాధనే ప్రతిపక్షభావనమ్ ॥

భద్ర! వితర్కబాధనే - ప్రతిపక్షభావనం.

అర్థము॥ విశిష్ట-బాధనే సతి - విశిష్ట- = హింసాః శేష సంకల్పముచే, బాధనే సతి = యమనియమాదులకు బాధ గలుగగా (సూక్ష్మ సంకల్పములచే యమాద్యను స్థానమునకు విఘ్నము గలుగగా), ప్రతిపక్షభావసం-ప్రతిపక్ష = హింసాదులకు నాశకములయిన విచారాదులయొక్క, భావనం = భావన (చేయవలయు).

అవ॥ యమాద్యశానమునకు విఘ్నకరములయిన హింసాః సంకల్పములు దృఢముగా నుండగా యమనియమాదిసీద్ధి గలుగుప్రకారమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ (1) “నేను నితనిని చంపుదు”నను హింసాసంకల్పము, (2) “నేను అసత్యమును చెప్పెద”నను అసత్యసంకల్పము, (3) “పగద్రవ్య మపహరింతు”నను స్తేయసంకల్పము, (4) “నేను వీని భార్యను జేంగు”నను మైథునసంకల్పము, (5) “ఇతని వస్తువునకు నేనే యర్హుడ”నను పరిగ్రహసంకల్పము - ఈ యయిదును వితర్కములనబడును. ఈ వితర్కములచే యమనియమాదులకు భంగము గలుగునప్పుడు హింసాది సంకల్పములకు విరుద్ధములయిన (నాశకములయిన) భావనలను “సంసారాంగా ర్హేష్వహం తప్యమానో యమాదికం శరణముఘగతో హింసాదికమత్యజమ్” పున సద్దాదదానః కాలేయకేన వాన్తాశినా నమః॥

= అయ్యో ! ఈ ఘోషములకు సంసారిష్యటగుల్లయందు తపించుచున్న శేషైట్టలో యహింసాదిదూష యోగధర్మయమాగులము భరణాగోందితిని. హింసాదులను విడచితిని. తిరుగా నా దుష్టసంకల్పముల స్వీకరింతునేని, కక్కిన కూడును తిను కుక్కతో సమాను డుగా నేనగుదునుగదా యని విచారింతుట మొదలగువానిని యమాద్యనుషానపరుడు గావింపవలయును. ఈ ప్రకారము హింసాసత్వవేయూది దుష్ట సంకల్పములకు నాశ కములయిన విరక్తి భావనలను గావింపవలయు. అప్పుడు యమాదిసిద్ధి గలుగును.

సూ॥ వితర్క హింసాదయః కృతకారితానుమోదితా లోభక్రోధ
మోహపూర్వకా మృదుశుద్ధాదిమాత్రా దుఃఖాజ్ఞానానన్తఫలా
ఇతి ప్రతిపక్షభావనమ్ ॥ 34

పద॥ వితర్కః - హింసాదయః - కృతకారితానుమోదితాః - లోభక్రోధ మోహ
పూర్వకాః - మృదుశుద్ధాదిమాత్రాః - దుఃఖాజ్ఞానానన్తఫలాః - ఇతి - ప్రతి
పక్షభావనం.

కము॥ హింసాదయః = హింస, అసత్యము మొదలగు, విత్ రాగః = అహింసాది ప్రతమునకు విధ్వంసకములయిన వికల్పములు (దుష్ట సంకల్పములు), కృతకారితాను మోదితాః - కృత = తనచే చేయబడినవియు, కారిత = ఇతరులచే చేయించ బడినవియు, అనుమోదితాః = బాగు బాగు' అని అనుమోదించబడినవియు, ఇట్టి త్రివిధ భేదములు గలవిగను, తోభక్రోధమోహపూర్వకాః - లోభ = ధనాదులం దాశ, క్రోధ = తన కిష్టకారము గలుగజేసెనని కోపము, మోహ = ఇది ధర్మ మని మోహము, పూర్వకాః = ఇవి మాడు కారణములుగా గలవి, లోభ, క్రోధ, మోహములను త్రివిధ కారణములచే గలిగినవిగను, మృదుమధ్యాధి మాత్రాః = మృదు, మధ్య, తీవ్రములుగను ఈ మాడు విధములగు నవాంతర భేదములు గలవిగను అయినవై, దుఃఖాజానాన న్నఫలాః - దుఃఖ = నరకాది దుఃఖము, అజ్ఞాన = సాపరాధి భావము (వృక్ష లతాదులై జన్మించుట), సంశయ భ్రాన్తిరూప ఆవిద్య, అనంతఫలాః = అపారఫలము - అనేకజన్మపరంపర లను భవించుట ఇవి గలవిగా నగుచున్నవి (దుఃఖ, అజ్ఞాన అనేక జన్మముల నొసగున

వగుచున్నవి), ఇతి = అని (హలాటి విచారము), ప్రతిపక్షభావనం - ప్రతిపక్ష = హింసాది వితర్క- నాశకములయొక్క, భావనం = భావన అగును.

అవ॥ ఇప్పుడు (1) హింసా, (2) మిథ్యాభాషణ, (3) నేయ, (4) మైథున, (5) పరిగ్రహములను పంచవిత్కములయొక్క (1) స్వరూపమును, (2) భేదములను, (3) నాటి కారణములను, (4) అనానర భేదములను, (5) ఫలములను, (1) హింసాదయ, (2) కృతకారిత్వానుమోదితా (3) లోభక్రోధమోహపూర్వాకా, (4) మృదుశుద్ధాధిమాత్రా, (5) దుఃఖాజ్ఞానాన వృత్తలాః అను అయిదు పదములచే క్రమముగా తెలుపుచు హింసాది విధ్వంసక విచారభావనను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ఈ హింసాదులు యమనియమాదులగు నాశమొనరించునవి. మఱియు నివి ధనాదిలోభముచేతను, అపకారమును స్మరించుటచే గలుగు క్రోధముచేతను, ఇటుల జేసిన ధర్మమును మాధత్వముగు మోహముచేతను గలుగుచున్నవి. మృదువులు, మధ్యములు, తీవ్రములు అను మూడు భేదములతోను నొప్పుచున్నవి. అదియునుంగాక నీహింసాదులు

తనచే చేయబడినను, ఇతరులచే చేయబడినను, అవి చూడబడి యనుమోదింపబడినను, అనన్తములగు దుఃఖములను అజ్ఞానబ్రాన్తి సంశయములను జన్మల నొసగుచున్నవి. ఇట్టి విచారముచే హింసాదులగు వితర్కములు ధ్వంసములగుచున్నవి. అహింసాదులు సుస్థిరములగుచున్నవి. ఇదియే ప్రతిపక్షభావనయగును. ఇట్టి భావనచే హింసాదులు విడువబడగా యమాద్యసూత్రము నిర్విఘ్నముగా గలుగుచున్నది. యుమాది సిద్ధిచే చిత్తశుద్ధి ద్వారా కైవల్యము సిద్ధించుచున్నది.

మొదట హింసయను వితర్కమును (సంకల్పమును) విచారింతము. తరువాత మిగిలిన వితర్కము లూహింపనగును. వితర్కములనగా హింసాదులని వాటి స్వరూపము చెప్పబడెను. వానిలో హింస యనునది (1) కృతము, (2) కారితము, (3) అనుమోదితము (1) తనచే చేయబడినది, (2) ప్రేరణచే నితరులచే చేయింపబడినది, (3) చేయుచుండగా గాంచి అనుమోదింపబడినది అని మువ్విధ భేదములతో నున్నది. మఱియు లోభ, క్రోధ, మోహములను మూడు కారణములచే కృతము మూడు విధములుగను, కారితము మూడు విధములుగను, అనుమోదితము మూడు విధములుగను అగుచున్నవి. ఈ కృత,

కారిత, అను మోదితములగు హింసలులోభ క్రోధ మోహములచే పుట్టుచున్నవని భావము. ఈలాగున కృతాదులు మూడును ప్రత్యేకముగా మూడువిధము లయినందుచే హింస వోమ్మిదివిధములాయెను. ఇకను కారణములగు లోభ క్రోధ మోహములు మృదు, మధ్య, తీవ్రములను మూడు భేదములతో నొప్పుచున్నవి. కావున కార్యమగు హింసయు మృదు మధ్య తీవ్ర భేదముల గలదగుచున్నది. ఇప్పుడు కృతమను హింస యొకటియే నవ విధములాయెను. అట్లులనగా,

1. మృదులోభకృత మృదుహింస
2. మధ్యలోభకృత మధ్యహింస
3. తీవ్రలోభకృత తీవ్రహింస
4. మృదు క్రోధకృత మృదుహింస
5. మధ్య క్రోధకృత మధ్యహింస
6. తీవ్రక్రోధకృత తీవ్రహింస
7. మృదు మోహకృత మృదుహింస
8. మధ్య మోహకృత మధ్యహింస
9. తీవ్ర మోహకృత తీవ్రహింస

ఈలాగున కారిత, అను మోదిత హింస రెండింటిలోను గణనము చేయవలయును. ఈ ప్రకారము హింస యొకటియే (27) యిరుపదియేడు విధములాయెను. ఇకను మృదు, మధ్య

తీవ్రములలోను (1) మృదుమృదువు, (2) మధ్యమృదువు, (3) తీవ్రమృదువు. (1) మృదు మధ్యము, (2) మధ్యమధ్యము, (3) తీవ్రమధ్యము. (1) మృదుతీవ్రము, (2) మధ్య తీవ్రము, తీవ్రతీవ్రము ఇట్టి మూడు భేదములచే (27) యిరువదేడు భేదములున్న ప్రత్యేక ముగా మూడు విధములుగాగా నంతుమొత్తము $27 \times 3 = 81$ యెనుబదియొకటి విధము లేర్పడుచున్నవి. ఈలాగున హింసయొక్క పరిగణన చేయబడెను. ఆలాగున అన్యతభాషణ స్వేయాదులలోను భేదముల నెఱుంగునది. ఈలాగున హింసాదిబుతర్కము లన న్నములు, తత్ఫలితములగు దుఃఖాజ్ఞానము లన న్నములు, ఆ ఫలితము ననుభవించు జీవు లన న్నములని తెలియవలెను. కాబట్టి హింసాది సంకల్పముల దూరీకరించి యమాదిసిద్ధిని సాధించినవాడు సిద్ధుడగును.

సూ॥ అహింసాప్రతిషాయాం తత్పన్నిధౌ వై రత్యాగః॥ 95

పద॥ అహింసాప్రతిషాయాం - తత్పన్నిధౌ - వై రత్యాగః.

అరము॥ అహింసాప్రతిషాయాం - అహింసా = అహింసయొక్క, ప్రతిషాయాం = స్థిరత్వము గలుగగా, తత్పన్నిధౌ - తత్ = అహింసకుడగు ఆ యోగిధౌలే

ఉనునియొక్క, సన్నిధౌ = సమీపమునందు (ఆ సిద్ధపురుషుని గాలిసోకినను) వైరత్యాగః = పుట్టుకతోనే రిగోధముగల ఆపు ఛలి మొదలగు జంతువులకును విరోధనాశము గలుగుచున్నది.

అవ॥ యమాదుల నిదిని సూచించునట్టి యోగియొక్క- ఐశ్వర్యమును క్రమముగా తెలుపుచున్నారు.

తా॥ అహింసావ్రతము త్రికరణబుద్ధిగా సిద్ధమాయేనేని అట్టి అహింసక యోగి పుంగవుని సమీపమున గాలి సోకినంతమట్టును స్వభావముగనే భక్త్యభోజక భావముచే విరుదములయిన గోవ్యాఘ్రుని జంతువులుగూడ వైరమును పడలి పరమశాంతితో మొలగుచుండును. ఇదియే అహింసా నిదిసూచకమగును. ఇదిగో వాసిష్ఠమున చెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ మాతరీవ పరం యా ని విషమాణి మృదూని చ ।

విశ్వాసమిహ భూతాని సర్వాణి కమశాలిని ॥

తల్లియందు విశ్వాసముగలిగి వర్తించువిధమున అహింసానిధిచే శాంతచిత్తుడగు యోగిరాట్టుడు కూరమృగములును, శాంతిమృగములును యిటులనే సమ స్థభూతములును పరమవిశ్వాసమును జెందుచున్నవి.

సూ॥ సత్యప్రతిష్ఠాయాం క్రియాఫలాశ్రయత్వమ్ ॥ 36

పద॥ సత్యప్రతిష్ఠాయాం - క్రియాఫలాశ్రయత్వం.

అర్థము॥ సత్యప్రతిష్ఠాయాం = సత్యముయొక్క స్థిరత్వము గలుగగా, క్రియాఫలాశ్రయత్వం - క్రియా = ధర్మ అధర్మములకు, ఫల = స్వర్గనరకాది ఫలములకు, ఆశ్రయత్వం = ఆశ్రయముడగుట (వాక్కుచేతనే యిచ్చువాడగుట) సిద్ధించుచున్నది.

తా॥ సత్యసిద్ధిని పొందిన మహానుభావుడు పాపాత్మునిజూచి నీవు ధార్మికుడవగుమనియు, అట్టి ధర్మఫలముగు స్వర్గమును పొందుమనియు, వాక్కుతో నుచ్చరించగానే ఎట్టి పాపాత్ముడును, ధార్మికుడగుచున్నాడు. దేని నాశరించకయు, స్వర్గఫలమును పొందుచున్నాడు. అటులనే సిద్ధపురుషుని వాఙ్మాత్రముచేత ధార్మికుడును పాపిగను, పాపఫలముగు నరకమును పొందువాడుగను యగుచున్నాడు. ఈలాగున సత్యప్రతిష్ఠగల యోగి నిగ్రహానుగ్రహ సమర్థుడగుచున్నాడు. ఇట్టి సామర్థ్యమే సత్యసిద్ధిని నూచించుచున్నది.

యోగసుధాస్వాద నహితము

37

సూ॥ అస్తేయప్రతిష్ఠాయాం సర్వరత్నోపసానమ్ ॥

పద॥ అస్తేయప్రతిష్ఠాయాం - సర్వరత్నోపసానమ్.

అరము॥ అస్తేయప్రతిష్ఠాయాం - అస్తేయం = అస్థేయముయొక్క (ఇతర వస్తువులను
కొంగలింపజలయనను బుద్ధి నెప్పడును లేకుండుట అను యమముయొక్క)

ప్రతిష్ఠాయాం సత్యాం = నిరత యేర్పడగా, సర్వరత్నోపసానం = సమస్త దివ్య

రత్నములయొక్క, ఉపసానం = ప్రాప్తి గలుగును.

తా॥ ఇతిరసిస్త్వలను పాపాణమువలె తలంచి అస్తేయ యమమును సమగ్రముగా నిలుచును.
శీలించిన యోగియొక్క ముందర సమస్త దివ్యరత్నములు స్వయముగావచ్చి నిలుచును, అంజనములేకనే
ఈ భూమిలో ఉత్తిష్టరత్నములుగూడ నెచ్చింపునుండు విషయమును, అంజనములేకనే
అస్తేయ మహిమాంజనముతో స్పృహగా గమగొనుచువచ్చుడు.

38

సూ॥ బ్రహ్మచర్యప్రతిష్ఠాయాం వీర్యలాభః ॥

పద॥ బ్రహ్మచర్య ప్రతిష్ఠాయాం - వీర్యలాభః.

అర్థము॥ బ్రహ్మచర్య ప్రతిషేధాంత - బ్రహ్మచర్య = వీర్యసంరక్షణయొక్క (ఊర్ధ్వ రేతస్సయొక్క), ప్రతిషేధాంతం = వీర్యముగా నిలుచుపేర్పడగా, వీర్యలాభః - వీర్య = నిరతిశయ సామర్థ్యముయొక్క (బ్రహ్మచర్యస్సయొక్క), లాభః = ప్రాప్తి (గలుగును).

తా॥ కొంచముగూడ రేతస్సు జెడరనీయక, సంరక్షించుట బ్రహ్మచర్యమగును. అందుచే వీర్యము ఊర్ధ్వగామియై బ్రహ్మలేశస్సను గలిగించును. అట్టి బ్రహ్మచర్య నిష్ఠుడగు మహాయోగి సాక్షాదేవుడే యగుచున్నాడు. కావున బ్రహ్మచర్యనిష్ఠ నీదిం చెప్పేని నిరతిశయ సామర్థ్యము యోగికి గలుగుచున్నది. నిరతిశయ సామర్థ్యమనగా, అందరి యందున్న ప్రజ్ఞాసామర్థ్యము. ఒకరికన్న యొకరియందు హేచ్చ తగులుగా నుండును. ఇది సాతిశయ సామర్థ్యము. ఎవరియందును అట్టి ప్రజ్ఞాసామర్థ్య ముండదు. బ్రహ్మచర్య దీక్షవహించిన యోగి రాట్టుయందే యుండును. దీనికి సమమగు సామర్థ్య మెవరియందును యుండకపోవుటచే నిది నిరతిశయ ప్రజ్ఞాసామర్థ్యమగును. ఇట్టి యోగివరుడు ఒక క్షణములో సమ సత్తోక్తముల జూచుటయేగాక లోకాత్మికా నమయిన నెవరికిని సాధ్యము

గాని అతాకిక విషయమును యేప్రమాణములేక ప్రజ్ఞాసామగ్ధ్యముచే కనుగొనుచున్నాడు. ఇట్టి నిరతిశయ ప్రజ్ఞాశాలియగు గురుకుండు ఈ పదేశించిన విషయము శిష్యులయందు తప్పక ఫలించును. శిష్యులనుగూడ తమవంటివారిని జేయు సామగ్ధ్యముండును. ఇదియే బ్రహ్మచర్యసిద్ధి సూచకమగుచున్నది.

సూ॥ అపరిగ్రహస్థైర్యే జన్మకథ న్నాస్యోద్భవః ॥ ౩9

పద॥ అపరిగ్రహస్థైర్యే - జన్మకథన్నాస్యోద్భవః.

అరము॥ అపరిగ్రహస్థైర్యే - అపరిగ్రహ = శరీరోపభోగవస్తువుల త్యజించుట అను అపరిగ్రహముయొక్క, స్థైర్యే సత్తి = స్థిరత్వము గలుగగా, జన్మకథన్నాస్యోద్భవః - జన్మ = భూత భావి జన్మలయొక్కయు వర్తమాన జన్మయొక్కయు, కథనా = సిద్ధియొక్క, న్నాస్యోద్భవః = బాగుగా జేలియుంట అను సాక్షాత్కారము (సిద్ధమగును). తా॥ శరీరమునకు సుఖమును గలుగజేయు నేయుపభోగవస్తువు నాశింపక నమస్తమునువదిలి శరీరసిద్ధి కనువగుదానినిమాత్రము స్వీకరించియుండుట అపరిగ్రహవ్రతమగును.

(ఇతరు లిచ్చినదానిని కోరకనే వచ్చినను స్వీకరింపకనే యుండవలయునని యర్థము గూడగలదు). ఈ అపర్మిగ్రహము స్థిరమాయెనేని అపర్మిగ్రహ సిద్ధివలన తాను పూర్వ జన్మ ములో నేమిగా నుండెను? తన జన్మమిక నెట్లుల బడుగును? రాబోవు జన్మ మేదని తాను శాలియడమేగాక బాగుగా నపర్మిగ్రహ వ్రతసిద్ధి గలిగెనేని ఇతరుల జన్మల విషయమును తెలియుచున్నాడు. దీనివంతయు నపర్మిగ్రహ వ్రతమహిమనే సంకల్పమాత్రమున నెఱుంగు చున్నాడు. ఈ ప్రకారము యనుములనబడు అహింసాదులయొక్క స్వకూపమును, వాటి ప్రతిబింబ నిరాకరణ ప్రకారమును, వాటి సిద్ధిసూచనలను బాగుగా నిరూపించిరి. యమము లనగా 'యమ ఉపరమే' అను భాతువునుండి పుట్టినవి. ఆభావముని (లేకుండుట) ఆరము (1) హింసాభావము అహింసయు, (2) అసత్యాభావము సత్యమును, (3) స్వేయాభావము ఆస్తేయమును, (4) మిథునకర్మాభావము బ్రహ్మచర్యమును, (5) పరిగ్రహాభావము అపర్మిగ్రహమును యగుచున్నవి. ఇట్లు అహింసాదుల విషయము పూర్ణము.

సూ॥ శౌచాత్మ్యజ్జగుప్యా పరై రసంసర్గః ॥

40

పద॥ శౌచాత్ - స్వాచ్ఛగుప్యా - పరైః - అసంసర్గః.

అరము॥ శౌచాత్ = బాహ్యమును బ్రోచత్వాశనరూపకుడిచే, స్వాజజాగుష్పా = తన
యనయవములముంగిట అసహ్యభావము, వర్తః = ఇతరులతో, అసంసర్గః =
కలియకుండుటయు (గిలుగును).

అప॥ యమముయొక్క సిద్ధిజేష్టి యిప్పుడు శౌచాది నియమములయొక్క సిద్ధిప్రయో
జనముల వరుస జెప్పుచున్నారు.

తా॥ బాహ్యశౌచమును శరీరచక్షాళనాది కార్యములఁ జేయుచున్నయోగి, శరీ
రమునందు కుదతను గాంచజాల సహ్యతను బ్రజేయిచున్నాడు. శరీరమండలి జాగుప్పు
గలుగుటకై బాహ్యశౌచము బంధించుటయు. శిథిల స్వభావముగల నీశరీరము యెన్నటికిని
కుడి గాంచ చేరదు. దీని స్వభావ మనుచిత్తమే యని యోగి దృఢముగా తెలియు
చున్నాడు. శ్రోత్రనేత్రాది నవచంద్రములద్వారా నిరంతరము మలము ప్రవిందుచునే
యున్నది. తెక్క లేని గోమకూసము లుంటున్నవి. శరీరమెప్పుడును చెమటతో గూడి
యున్నది. బండు బండుగా మట్టిని తీసికొనివచ్చి కుదజలముల స్నానమాడినను, యీ శరీ
రము కుదముగాక చేయున్నది. ఇటుండ నెవడు దీనిని కుదము గావించును?

“నవచ్ఛదకృతా దేహః సప్త ని ఘటికా ఇన ।

బాహ్యశ్చైవ స కుద్యన్తి నా నశ్శౌచన్తు విద్యతే ॥”

నవరంధ్రములు చేయబడిన ఘటములవలె నీ దేహములనుండి మాలిన్యజల మెడతెగక కారుచునేయున్నది. బాహ్యశౌచములచే ప్రయోజనములేదు. అంతశ్శౌచమా సంభవించనే సంభవించదు. ఈ ప్రకారము తన శరీరమునందే యసహ్యభావమును నూనువాడు యితర శరీరములను స్పృశించునే స్పృశించడు. జనయోగమును, అహియోగమును వలె విసరించి నిస్సంగుడగును. తన దేహముందు జాగుప్య యుదయించుకుండిన నట్టి వైరాగ్యమే గలుగదు.

“స్వదేహశుచిగంధేన న విరజేత యః పుమాన్” ।

విరాగకారణం తస్య కిమన్యదుపదిశ్యతే ॥”

తన దేహముందే అశుచిత్వము బూడక విరక్తుడు గానివానికిక విరాగకారణమే లేదు. కావున దేహ మశుచియనియు, అనిరమనియ్య దలంచి దేహముపై నాశమాని నుఖమునుగోరక సర్వదా యోగసిద్ధిని కాంక్షింపవలయు.

సూ॥ సత్త్వశుద్ధిసౌమనస్యైర్భౌగ్ర్యేంద్రియజయాత్మదర్శనయోగ్య

త్యాని చ ॥ 41

పద॥ సత్త్వశుద్ధి సౌమనస్య ఏకాగ్ర్య ఇంద్రియాయ ఆత్మదర్శనయోగ్యత్వాని - చ.
అర్థము॥ (శౌచాత్ = ఆభ్యంతర శౌచమువలన) అంతఃకరణమునందు రాగద్వేషాది
మాల్నివ్యములు లేకపోవుటవలన, సత్త్వశుద్ధి.....యోగ్యత్వాని చ - సత్త్వ
శుద్ధి = బుద్ధిబలముకల్గి అనూయేర్పాడి మలచిపోవుట (అందుచే), సౌమనస్య =
సత్త్వోత్కర్షము (లేజ సత్త్వము) (అందుచే, ఐకాగ్ర్యం = నిశ్చలత్వము (అందుచే)
ఇంద్రియజయ = భౌకేయ్యాంద్రియజయము (అందుచే), ఆత్మదర్శనయోగ్యత్వాని
చ = ఆత్మను సాక్షాత్కరించు యోగ్యతయు క్రమముగా గలుగుచున్నవి.

అవ॥ అంతశ్శౌచముచే గలుగు సిద్ధిని జెప్పచున్నారు.

తా॥ మైత్రీ కరుణాది భావనవలన నంతఃకరణము శుద్ధమగుచున్నది. స్ఫటికమణి
వలెస్వచ్ఛతచే జేగీయమానమగుచున్నది. ఇదియే ఆగ్యంతర శౌచము. దీనిచే బుద్ధి శుద్ధి

మగుచున్నది. ఆ కుద్ధిచే ప్రసన్నత సామనస్యము తేజస్యము గలుగుచున్నది. అదానిచే మనోనిశ్చలతయు, అందుచే బాహ్యములకు కర్మేంద్రియ జ్ఞానేంద్రియముల జయము గలుగుచున్నది. వీనన్నిటిచే ఆత్మను సాక్షాత్కరించు యోగ్యతయు గలుగును. ఈలాగున నొక దానికొకటి కారణభూతములై యున్నవి. ఆధ్యంతర శౌచముచే ఆత్మదర్శనము నిర్విఘ్నముగా గలుగును. ఇదియే అంతశ్శౌచసిద్ధి.

సూ॥ సంతోషాదనుత్తమసుఖలాభః ॥

42

పద॥ సంతోషాత్ - అనుత్తమసుఖలాభః.

అరము॥ సంతోషాత్ = సోరకచే దొరికినదానితో తృప్తిని పహించి విషయసుఖమును విడనాడుటచే గలుగు సంతోషమువలన, అనుత్తమసుఖలాభః = అత్యుత్కృష్టమైన నిర్విషయముయొక్క ప్రాప్తి (గలుగుచున్నది).
తా॥ తాను సోరకయే తనకు లభించినదానితో సంతృప్తిచితుండగు యోగివరునకు మనోవికసనరూప సత్త్వముయొక్క ప్రాబల్యముచే అనంత నిరతిశయసుఖ మావిర్భవించి విషయసుఖము విషయమువలె దోచుచున్నది.

“సంతోషామృతపాశేన యే శాంతా స్త్యపిమాగతాః ।

భోగశ్రీగతులా తేషామేషా ప్రతివిషానుతే ॥”

సంతోషామృతమును పానము చేయుటచే శాంతులై తృప్తి పిని బొందినవారు అనంత మగు భోగలక్ష్మి స్వయముగా వచ్చినను, అర్థానిని విషమునువలె తుచ్చముగాఁజూతురు. వారి యానందమునకు బ్రహ్మలోకమునను సాటిలేదు.

సూ॥ కాయేన్ద్రియసిద్ధిర్భుద్ధిక్షయో త్తపసః ॥

43

పద॥ కాయేన్ద్రియసిద్ధిః - అశుదిక్షయాత్ - తపసః.

అర్థము॥ తపసః = దృఢమగు వ్రతానుష్ఠానమువలన, అశుదిక్షయాత్ = కేశపాపముల మాలిన్యము నశించుటవలన, కాయేన్ద్రియసిద్ధిః = కాయసిద్ధియు (అణిమా మహి మాద్యవసిద్ధులు) ఇంద్రియ సిద్ధియు (దుర్లభవణ దూరదర్శనాది సిద్ధియు) గలుగు చున్నవి.

తా॥ తీవ్రవ్రతముల నాచరించుటచే సమస్త కేశములు పాపములు నశించుచున్నవి. అందుచే శరీరము శుద్ధమై, అణిమాద్యవసిద్ధులు గలుగుచున్నవి. ఇదియే కాయసిద్ధి

యగును. మఱియు నిన్నియుములును శుద్ధములై, సూక్ష్మపదార్థములను వ్యవహిత (చాటుననున్న) పదార్థములను దూరముననున్న పదార్థములను గ్రహించుచున్నవి. దూరముననుండియు వినుచున్నాడు. ఎచ్చటనోనున్న విషయములను తెలియుచున్నాడు. ఈ మొదలయినవి యింద్రియసిద్ధిచే చేర్పడునవి.

సూ॥ స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః ॥

44

పద॥ స్వాధ్యాయాత్ - ఇష్టదేవతాసంప్రయోగః.

అర్థము॥ స్వాధ్యాయాత్ = గీతోపనిషదాది పఠనమువలనను గాయత్రీప్రణవాది మంత్ర జపములవలనను, ఆయాదేవతోపాసనవలనను, ఇష్టదేవతా సంప్రయోగః = తనకిష్టమగు దేవతయొక్క సాక్షాత్కారము లభించును.

తా॥ వేదోపనిషదాద్యధ్యయనమువలనను, అభిమత గాయత్ర్యాది మంత్రజపము వలనను, తన కభిమతమగు దేవతానుగ్రహము గలుగుచున్నది. ఆ దేవతా సాక్షాత్కారము గల్గి సంభాషణాదులుగూడ సిద్ధములగును.

సూ॥ సమాధిసిద్ధిరీశ్వరప్రణిధానాత్ ॥

45

పద॥ సమాధిసిద్ధిః - ఈశ్వరప్రణిధానాత్.

అరము॥ ఈశ్వరప్రణిధానాత్ = ఈశ్వరునియందు ఫలాపేక్షలేక సమస్త కర్మలను సమర్పించుటచేతను, భక్తివిశేషమువలనను, సమాధిసిద్ధిః = చిత్తసమాధానము మనః ప్రసన్నత, ఏకాగ్రత, ఇవి గలుగుచున్నవి.

తా॥ అకామనాబుద్ధితో సమస్త కర్మల నీశ్వరార్పణముజేసిన అనన్యభక్తివలనను, చిత్తైక్యాగ్రూప సమాధి (చిత్తసమాధానము, ప్రసన్నత ధ్యానమందు మనస్సు నిరముగా నిలుచుట) గలుగుచున్నది.

సూ॥ నిరసుఖమాసనమ్ ॥

46

పద॥ నిరసుఖం - ఆసనం.

అరము॥ నిరసుఖం = దేహచలనములేక నిరమైనదియు అపయవములకు బాధను కలుగజేయక నుఖకరమైనదియు (యేదియో అది), ఆసనం = ఆసనమగును.

అవ॥ యమనియమములను సంగమములను నిరూపించి క్రమముగా ప్రాప్తమయిన మూడవ

దగు యోగాంగమును, దాని ఫలమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ ఆసనమనగా నెటులుండిన దేశ్చీన్ద్రియములు చలించవో, బాధయు గలుగవో, అదియే ఆసనమగును. నిర్గుణ పదములచే దానిని తెలిపిరి. ఈ ఆసనములు వష్ట్రస్వస్థి కాదులగును. పద్మాసన లక్షణమును యాజ్ఞవల్క్యుడు నిరూపించియున్నాడు.

శ్లో॥ ఊర్వోరుపరి ప్రివేన్ద్ర కృత్వా పాదతలే శుభే ।

అజ్ఞుషౌ చ నిబధ్నీయాత్ హస్తాభ్యాం పుష్క్రత్ మేణ తు ।

పద్మాసనం భవేదేతత్సర్వేషామభిపూజితమ్ ॥

ఎడమపాదమును కుడినొడమీదను, కుడిపాదము నెడమనొడమీదను నుంచి వ్యత్యస్తముగా కుడిచేతితో ఎడమకాలి బొటనవ్రేలిని, ఎడమచేతితో కుడికాలి బొటన వ్రేలిని పట్టుకొని కదలక కూర్చుండువలయును. ఇవి పద్మాసనమగును. ఇది అన్నిటిలోను శ్రేష్ఠము; యోగులందఱికి చాల యిష్టమై యున్నది.

సూ॥ ప్రయత్నశ్చైథిల్యాన న్నసమాపత్తిభ్యామ్ ॥

పద॥ ప్రయత్నశ్చైథిల్యాన న్నసమాపత్తిభ్యామ్.

అర్థము॥ ప్రయత్నశైథిల్య ఆననసమాపత్తిభ్యం - ప్రయత్నశైథిల్య = శరీరమును కదల్చునుండుటయు, ఎచ్చోటికినైన పోవుటయందును, గృహకృత్యములయందును, తీరస్నానాదులయందును ఉన్నట్టి మానసిక ఉత్సాహమును తగించుట నియుండుటయు, ఆననసమాపత్తిభ్యం = ఆదిశేషనియుండు చిత్తముంచి ధ్యానించుటయు, ఈ రెంటిచేతను ఆననము నీదించును.

తా॥ ఆననసిద్ధి పుపాయమును తెలుపుచున్నారు. గమన గృహకృత్య తీరస్నానాది విషయమైన మానసిక ఉత్సాహమును తగించుకొనుట ప్రయత్నశైథిల్యమనబడును. ఇది తాత్వికముగు నుపాముగును. అట్లుగానిచో నుత్సాహబలముచే నెచ్చోటనైనను సంచరించును. అందుచే యోగవిఘ్నము కలుగును. ఆననము నీదించదు. కావున ప్రయత్నమును శిథిలము గావింపవలయు. ఇక నననసమాపత్తియును సతాత్విక ఉపాయమును జెప్పుచున్నాడు. ఎవడు వేయిపడగలచే భూమివంతయు మోయుచుండినను కదలక నిరముగా నుంటున్నాడో, అట్టి ఆదిశేషుడనే జేనని దృఢభావనచేసి చిత్తమందు ధ్యానించుట సమాపత్తియగును. ఈ రెండు ప్రయత్నశైథిల్య ఆననసమాపత్తులచే ఆననసిద్ధి గలుగును. ఇందుచే నిరసుఖానన, అదృష్టము లభించుచున్నది.

సూ॥ తతో ద్వంద్వనభిఘాతః ॥

48

పద॥ తతః - ద్వంద్వనభిఘాతః.

అర్థము॥ తతః = సిరసుఖాసనము సిద్ధించుటవలన, ద్వంద్వనభిఘాతః - ద్వంద్వ = కీర్తోష్ణ, సుఖదుఃఖ, మానావమానాది ద్వంద్వములచే, అభిఘాతః = కొట్ట బడకుండుట గలుగును.

తా॥ ఆసనము సిరసుగను, సుఖకరముగను సిద్ధించెనేని, కీర్తోష్ణ, సుఖదుఃఖ, మానావమాన ద్వంద్వములచే పూర్వమువలె బాధింపబడడు. కీర్తోష్ణాది ద్వంద్వములను జయించుటయే ఆసనసిద్ధి సూచకమగును.

సూ॥ తస్మిన్నతి శ్వాసప్రశ్వాసయోగ్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామః॥49

పద॥ తస్మిక్ - సతి - శ్వాసప్రశ్వాసయోగః - గతివిచ్ఛేదః - ప్రాణాయామః.

అర్థము॥ తస్మిక్ సతి = ఆయాసననైర్లము సిద్ధించగా, శ్వాసప్రశ్వాసయోగః = నిశ్వాస ఉచ్ఛ్వాసములయొక్క (వాయువు లోపల ప్రవేశించిన అది నిశ్వాసమగునట్లు, అది నిశ్వాసమగునట్లు,

అదియే శ్వాస; బయటకు బయలుదేరిన వాయువు ఉచ్ఛ్వాసము, అదియే ప్రశ్వాస, వీనియొక్క, గతివిచ్ఛేదః - గమనమాగిపోవుట (వాయువును సంపరింపనీయుకుండుట) ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాస సంచారమును లేకుండ చేయుట, ప్రాణాయామః - ప్రాణాయామ మనబడును. (వాయుసంయమనము)

అవ॥ యోగమునకు మూడవసాధనమగు ఆసనాంగము సిద్ధించిన తరువాత నాలవదియగు ప్రాణాయామమును నంగమును విశదీకరించుచున్నారు.

తా॥ ఆసనసైర్థ్యము గలిగిన వెంటనే ప్రాణాయామముగూడ సిద్ధమగుచున్నది. ప్రాణాయామమనగా, ప్రాణవాయువును చలింపనీయక తన వశములో నుంచుకొనుటగును. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసముల స్వేచ్ఛగా పోనీయక వాటిని నిరోధించుట ప్రాణాయామము. (1) బయటవాయువును లోపలికి పొందించుట శ్వాసయగును. మరల నుదరములోనున్న వాయువును బయటకు త్రోయుట ప్రశ్వాసయగును. ఈ రెండింటియొక్క సంచారాభావమే ప్రాణాయామమగును. వాయుగతి నిరోధము ప్రాణాయామ సామాన్య లక్షణమని ప్రియించితి. ఈ సామాన్యలక్షణము వాయువును లోపల స్తంభింప జేయుట

యును కుంభకమునందుమాత్రము గతినిరోధమున్నందుచే సంగతమగుచున్నది. లోపలి వాయువును బహిరంతము జేయుటను రేచకమందును, బయట వాయువును లోపలికి పూరించుటను పూరకమందును సంచారనిరోధము లేనందుచే, అనుగతము కాలేదని యూహింప నవసరములేదు. కుంభకమునందు మాత్రము కడవలో జలమువలె ప్రాణము నిశ్చలముగా నున్నది. అందుచే గతినిరోధము సిద్ధమాయెను. రేచకమంగును బయటనే వాయువు కొంత వరకు నిలుచునుగాన గతినిరోధమున్నది. పూరకమందును వాయువు లోపల నిలువబడును గాన గమననిరోధమున్నది. అందుచే త్రివిధములగు రేచక పూరక కుంభకములందును వాయుసంచారాభావ సామాన్యలక్షణము సంగతమేను. అయినను రేచకపూరకముల యందు మాత్రము వాయుసంచారమున్నదిగదా యని మరల శంకింపకూడదు. ఎందువలన ననగా అధిక మాత్రాభ్యాసముచే స్వభావముగానున్న సమప్రాణమునకు గతినిరోధము గలుగుచున్నది. అధికముగా రేచకపూరక ప్రాణాయామముల అభ్యాసముచే నదివరకున్న వాయువేగము తగి స్వభావముగనే ప్రాణసంచారము సూత్రమగును. సమముగను నగుచున్నది. క్రమముగా రేచకపూరకములుగూడ నిలిచిపోవుచున్నవి. గాన అచ్యుతా గతినిరోధమున్నది. ఇటుల ప్రాణాయామ విషయమును తెలియవలయు.

సూ॥ బాహ్యభ్యంతరస్తమ్భవృత్తిరేకాలసజ్ఞాభిః పరిదృష్టః దీర
50
సూక్ష్మః ॥

పద॥ బాహ్యభ్యంతరస్తమ్భవృత్తిః - దేశకాలసంఖ్యాభిః - పరిదృష్టః - దీర సూక్ష్మః.
అరము॥ బాహ్యభ్యంతరస్తమ్భవృత్తిః - బాహ్య - బయటను, ఆభ్యంతర - లోపలను,
స్తమ్భ = కుంభనమందును, వృత్తిః = స్థితిగల (ఉంటున్న) ప్రాణాయామము
(వృత్తి శబ్దము మూడింటిలోను అన్వయించుటచే), బాహ్యవృత్తిః = శ్వాసను
బయట పడలుపప్పుడావాయువు బయటనే గొంత నిలుచుచున్నదను రేచకము,
ఆభ్యంతరవృత్తిః = శ్వాసను లోపలికి తీసికొనినప్పుడది లోన గొంత నిలుచుచున్న
దను పూరకము, స్తంభవృత్తిః = కుంభనముచే లోపలనే యధికముగా వాయు
వుంటున్నదను కుంభకము. ఈ ప్రకారము త్రివిధమై, దేశకాలసంఖ్యాభిః = దేశ
కాల సంఖ్యలను మూడింటిచేతను, పరిదృష్టః = పరీక్షింపబడినదై, దీర సూక్ష్మః =
దూదిని పడికిన కొలది యది పొడవై సూక్ష్మమగులాగున అభ్యాసముకొలది
దీర ముగను, సూక్ష్మముగను అగుచున్నది.

అప॥ ప్రాణాయామ విశేషలక్షణ పూర్వకముగా దాని యభ్యాసమును తెలుపుచున్నాడు.

తా॥ ప్రాణవాయువు బయట సంఛరించునప్పుడు బాహ్యవృత్తియగు శేచకమగును. లోపల సంఛరించునప్పుడు డాభ్యంతరవృత్తియగు పూరకమగును. లోపలనే స్తంభించి నప్పుడు స్తమ్భవృత్తియగు కుంభకమగును. లోపలి వాయువును బయటకు పంపుట శేచక ప్రాణాయామము. బయట వాయువును లోపలికి పూరించుట పూరక ప్రాణాయామమగును. వాయువును లోపలనే నిలపెట్టుట కుంభక ప్రాణాయామమగును. అభ్యాసకుడీమూడింటిని అధ్యసించినమాత్రాననే ప్రాణాయామానుషానము పూర్తియగును. గతినిర్లోధ మున్నందుచే మూడును ప్రాణాయామము లగుచున్నవి. ఈ శేచక పూరక కుంభక ప్రాణాయామముల ఔకశాలసంఖ్యలచే పరీక్షింపవలయును. అందులో శేచక పరీక్ష:- స్వభావముగా శేచకమందు శ్వాస హృదయమునుండి బయట వెడలినదై ముక్కుతో నయందు 12 అంగుళ పర్యంతము వ్యాపించి పర్యవసన్నమగుచున్నది. మఱియు నభ్యాసపాటవముచే మూలాధారమునుండిగాని, నాభినుండిగాని, బయట 24 అంగుళముల పర్యంతముగాని, 36 అంగుళముల పర్యంతముగాని, అంత దూరములో వ్యాపించి శ్వాస ముగియుచున్నది.

అచ్చోట కేచిందు ప్రయత్న మధికముకాగా, మూలాధారాదులనుండి శ్వాసయు నెటుల బయట వెడలుచున్నదో, అను విషయము మూలాధారాది ప్రదేశ త్రోధచే నెఱుంగ వచ్చును. బయటనో దూదిని వ్రేలాడకట్టి బానియొక్క చలనముచే శ్వాస చలన పరిమితిని గనుగొనవచ్చును. ఇది కేచకముయొక్క దేశపరీక్ష. పూరకమందును శరీరమంతటను ఎంతవరకు శ్వాస వ్యాపించినదని తెలియవలయు. కేచించినప్పుడు ప్రాణవాయువులు 10 పర్యాయములూ, 20 సార్లు, 30 సార్లు యని లెక్కించుట కాలపరీక్ష యగును. మరియు ఈ మాసమందు ప్రతిదినము పది పది కేచకము లభ్యసించబడెను. రాబోవు మాసమందు 20 కేచకములు, తర్వాత 30 కేచకముల నభ్యసించవలయునని పరిగణించుట సంఖ్యా పరీక్షయగును. ఇటులనే పూరకమందును గనందగును, అయితే కుంభక ప్రాణాయామ మందుమాత్రము దేశపరిమితి తెలియబడదు. కాలసంఖ్యాపరీక్షలు సుగమములే. ఇట్టి అభ్యాసముచే ప్రాణవాయువు వడికిన దూదివలె దీర్ఘముగను, దుర్లభమగుటచే నూత్నముగను యగుచున్నది.

సూ॥ బాహ్యభ్యంతరవిషయానపేక్ష చతుర్థః ॥

పద॥ బాహ్యభ్యంతరవిషయానపేక్షీ - చతుర్థః.

అరము॥ బాహ్యభ్యంతరవిషయానపేక్షీ - బాహ్య = బయటనున్న ప్రశ్నాసకు సంబంధించిన, ఆభ్యంతర = లోపలనున్న శ్వాసకు సంబంధించిన, విషయ = విషయములను (బాహ్యవిషయ = కేవలమును, ఆభ్యంతరవిషయ = పూరకమును), అనపేక్షీ = అపేక్షింపనిది, చతుర్థః = కేవల కుంభకముకు సాలప ప్రాణాయామము.

అవ॥ ఆత్మ్యతమమై కేవల పూరక కుంభకములకు వ్యతిరేకమైన కేవల కుంభకస్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ కుంభకము రెండువిధములుగా నున్నది. వాయువును యథాశక్తి రేచించి బయట వదలి) తర్వాత చేయబడు కుంభకము బహిః కుంభకము. యథాశక్తి వాయువును పూరించి తర్వాత అనుష్ఠింపబడునది ఆంతఃకుంభకమగును. ఈ బాహ్యభ్యంతర కుంభకముల వదలియు, కేవల పూరకములనుగూడ విడచి బయటనున్న వాయువును లోపలికి రానీయకయు, లోపలి వాయువును బయటికి పోనీయకయు, నెటులున్న వాయువును నటు లొనే నిలిపి సదాత్మభావముతో చిత్స్వరూపమందు లక్ష్యముంచుట కేవల కుంభకమగును.

‘రేచక పూరక కుంభక ప్రాణాయామక్రయముకంటే ఇది సులభమయినది. అపాయరహిత మయినది. ఇది చతుర్థ ప్రాణాయామము. గజోగుణ తమోగుణ ప్రయుక్త నిద్రాలస్వాది శోషములుగల మందమగ్నమాధిభావులకే రేచక పూరక కుమ్భకములు విధింపబడినవి. నిద్రాశంక్రాంతులైన ఊత్తమాధికారులకు కేవల కుంభకము విహితము.

శ్లో॥ రేచకం పూరకం త్యక్త్వా సుఖం యన్యాయుధారణం ।

ప్రాణాయామోఽనుమిశ్యక్తం స పై కేవలకుమ్భకః ॥

రేచక పూరకముల పదిలి సుఖముగా వాయుధారణజేసి పరమాత్మభావనతో నుండుట కేవల కుమ్భకము.

కేవలే కుంభకే నిచ్చే రేచపూరకవర్జితే ।
న తస్య దుర్లభం కిరంచిత శ్రిష్ట లోకేషు విద్యతే ॥

‘ఛా. రేచక పూరకముల వదలి కేవల కుంభకము నేర్పించిన దుర్లభమైనది మూడు లోకములలోను లేదు.

సూ॥ తతః క్షీయతే ప్రహృషావరణమ్ ॥

52

పద॥ తతః - శ్చీయతే - ప్రకాశావరణం.

అర్థము॥ తతః = ఆ కేవల కుచ్ఛృక ప్రాణాయామ సిద్ధివలన, ప్రకాశావరణం - ప్రకాశ - బుద్ధిసత్త్వమునకు (చిత్ప్రకాశమునకు వివేకభ్యాతికి), ఆవరణం = ఆచ్ఛాదకమైన, నిద్రాలస్యాది-హేతువగు తమస్సు, (అజ్ఞానమాలిన్యము), శ్చీయతే = నశించుచున్నది.

అప॥ కేవల కుచ్ఛృక ప్రాణాయామముయొక్క ఫలమును చెప్పుచున్నారు.

తా॥ ఆ కేవల కుచ్ఛృకాభ్యాస సిద్ధివలన బుద్ధి కున్నట్టి పరమాత్మను మరుగుపరచునట్టియు, నిద్రాలస్యాదులకు కారణమైనట్టి తమోగుణము నాశమగును. అనగా, వివేకభ్యాతిగలిగి అజ్ఞానము నశించును. (బుద్ధి శుద్ధమై పరమాత్మ ప్రకాశరూపమగును)

సూ॥ ధారణాయోగ్యతా మనసః॥

59

పద॥ ధారణాయోగ్యతా - మనసః.

అర్థము॥ మనసః = మనస్సనకు, ధారణాయోగ్యతా = అధారాది వట్పక్రసానములందు చిత్తమును స్థిరముగా మంచుటయను ధారణముయొక్క - అర్హత గలుగుచున్నది.

అవ॥ ఆ కేవల కుమ్భకముచే గలుగు మరియొక ఫలమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ఆ కేవల కుమ్భక ప్రాణాయామనుషానముచే రక్షోగుణకార్యముగు చాంచల్యము, తమోగుణకార్యముగు నిద్రాలస్యార్దులు నశించి మనస్సు ఆధారాది పట్టక్రస్థానములయందు నిరముగా నిలుచుచున్నది. పరమాత్మస్వరూపమును ధారణ చేయుచున్నది. ఇట్టి చిత్తముయొక్క ధారణాయోగ్యతచే నిరావరణ స్వస్వరూపజ్ఞానము గలుగుచున్నది.

సూ॥ స్వస్వవిషయాసంప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇవే -

విరియాణాం ప్రత్యాహారః ॥

54

పద॥ స్వస్వవిషయాసంప్రయోగే - చిత్తస్వరూపానుకారః - ఇవ - ఇన్ద్రియాణాం -

ప్రత్యాహారః.

అర్థము॥ స్వస్వవిషయాసంప్రయోగే సతి - స్వస్వవిషయ = తమ తమ విషయములగు శబ్దస్పర్శాదులయొక్క, ఆసంప్రయోగే సతి = సంబంధము లేకపోగా, ఇన్ద్రియాణాం = శ్రోత్రాదీన్ద్రియములకు, చిత్తస్వరూపానుకారః ఇవ - చిత్త

స్వరూప = మనోరూపమునకు, అనుకారః ఇన్ద్రసహనరూపమువలె యున్నస్థితి,
ప్రత్యాహారః = ప్రత్యాహారమగును.

అవ॥ క్రమముగా ప్రాప్తించిన అయిదవ యోగాంగమగు ప్రత్యాహారమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ శబ్దాదివిషయములన్నుండి శ్రోత్రాదీన్ద్రియములను నివర్తించగానే, అయిన్ద్రియములు చిత్తస్వరూపము ననుసరించునవివలె నుంటున్నవి. అనగా నాయావిషయములనుండి, మరలింపబడిన శ్రేత్రాదీన్ద్రియములు, చిత్తము నిరుదమై శుద్ధమై, ధ్యేయాకారమును పొందు విధమున శుద్ధములై ధ్యేయస్థితిని పొందుచున్నవని తాత్పర్యము. చిత్తమువలె నిరోధింపబడిన ఇంద్రియములు చిత్తముయొక్క స్వరూపమునే పొందుచున్నవి. చిత్తనిరోధముచే సకలేన్ద్రియనిగ్రహము నుకరమని తాత్పర్యము.

సూ॥ తతః పరమౌవశ్యతేన్ద్రియాణామ్ ॥

పద॥ తతః - పరమా - వశ్యతా - ఇన్ద్రియాణాం.

అర్థము॥ తపః → ఆ ప్రాణాధ్యక్షాగమమున, బద్ధియాణాం = ఇంద్రియములయొక్క, పరమా పూర్ణతా = అతీంద్రియమును పరీక్షిరణము నిశ్చలత్వము గలుగుచున్నది.

అవ॥ ప్రత్యాహారఫలమును తేజశ్శామిస్తార్తురు.

తా॥ చిత్తనిగోధగతోపాటు ఆయావిషయములనుండి ఇంద్రియముల నిరోధించుటను ప్రత్యాహారముచే గుండునగు లబ్ధిన బద్ధియాణముల నిశ్చలములై విషయాదులందు ప్రవర్తించక నుండున్నవి. దేహముచనుచుండు సంలగ్నమయిన చిత్తపుటాకారమున కనుగుణముగా సమస్త ఇంద్రియములు సంక్రమయే ప్రత్యాహారము. అందుచే నవి సంతనములుగాక విషయాదులందు ప్రవర్తించవు.

ఇతి శ్రీమత్పతంజలిప్రణీతే యోగశాస్త్రే యోగసుధాకరాభిధాయాం పృత్యై

పాదాధిన పాదః సమాప్తః

ఓమ్ తత్ సత్

ఓమ్

అథ విభూతిపాదః

ప్రార్థనా శ్లోకః

యదారాధనతస్మిద్ధాస్మిద్ధీరప్రావవాప్నువత్ ।
తమపాయతమోభానుముమాపతిముపాస్మహే ॥

తా॥ ఏ భగవంతు నారాధించి సనకాది మహాసిద్ధపురుషులు అష్టసిద్ధులను బడసిరో,
అట్టి నిరస్తర మపానుమును కలిగించు అజ్ఞానమునకు భాస్కరుడయిన భవానీపతిని
(పార్వతీ పరమేశ్వరుని) నేనుపాసింతుచున్నాను.

అవ॥ ముందు సాధనపాదమున, సమాధికి విఘ్నములను గలిగించు అవిచ్ఛాది పంచకేశ
ముల నాశనముకొరకును, సమాధిభావనకొరకును (చిత్తైకాగ్రముతో ధ్యేయవస్తు
భావనకొరకును) వేరుగా క్రియారూపమును (తపస్సాధ్యాపూదులను) నిరూ
పించి, కేశములు, వానిచే గలుగు కర్మసంస్కారములు, తత్ఫలికములగు జాత్యా
యూర్భాగములు చుభికరములగుటచే హియములను విషయమును, వానిని విడుచు

కారణమును, అహోనముచే గలుగు శైవల్యమును, అముక్తినిపొందునొక మేలు అభ్యుజ్జానమును, ఆ విజ్ఞానమునకు బహిరంగసాధనమైన యమాదియను మును తెలిసి, ఇప్పుడీ తృతీయపానమున పగమాతృజ్ఞానమున కంతరింగమాలును, సంయమముని చెప్పబడునవియు నయిన ధారణ, ధ్యాన, సమాధులను (హిమాచింతిని) ప్రతిపాదించుచు నాధారణాదిత్రయమునకు అహం నగ ఫలములయిన (నిముఖ్య ప్రయోజనములయిన) విభూతులను తెలుపుచున్నారు. అహం నగ ఫలముని చెప్పబడిన సంయమమునకు ముఖ్యఫలము కైవల్యమని తెలియవలెను. అది చతురపాదమున తెలుపబడును. ఇప్పుడు సంయమములో మొదటిదగు ధారణను నిరూపించుచున్నారు.

సూ॥ దేశబద్ధత్వస్య ధారణా ॥

పద॥ దేశబద్ధః - చిత్తస్య - ధారణా.

అరము॥ చిత్తస్య = మనస్సుయొక్క, దేశబద్ధః - దేశ = మాలాధారాది పట్టుక
ములయందుగాని, బ్రహ్మరంధ్ర సహస్రారకమలమందుగాని లేక ఆత్మయందుగాని

బహః = సాపన (చిత్తమును నాసాగ్రాది ప్రదేశములయందు నిరముగా నిలుపుట),
ధారణా = ధారణాయగును.

తా॥ పురుషఖ్యాతికి (ఆత్మజ్ఞానమునకు) అంతరంగసాధనము ధారణాధ్యాన సమాధులు. ఈ మూటికి సంయమముని పేరు. కావున మేదట ధారణాలక్షణమును తెలుపుచున్నారు. ధారణాయగుగా కదలక నిలుపుట యని యర్థము. అందుచే చిత్తమును యోగశాస్త్రమందు తెలుపబడిన ధ్యానయోగములయిన మూలాధారాది సానములందుగాని బ్రహ్మరంధ్రమందుగాని, శిఖాగ్రమందుగాని, స్వస్వరూపముగు నాత్మయందుగాని నిరముగా నిలుపుట ధారణాయగును. ఇది ఆరవ యోగాంగము. అన్నిసానములకన్న నాత్మాయంజే మనస్సు నిలుపుట యథారమయిన స్వస్వరూపజానప్రయోజకమయిన ధారణాయనబడును. యోగయాజ్ఞవల్క్యునును శాస్త్రమం దీవిషయమును తెలిపినారు.

శ్లో॥ యమాదిగుణాయుక్తస్య మనసః శితిరాత్మని ।

ధారణేత్యుక్తే సద్భిగ్ధోగశాస్త్రవిశారదై ॥

యమ నియమాది గుణములతో గూడుకొన్నవాడై ఆత్మయందు చిత్తసాధనము ధారణాయని యోగులు తెలిపిరి.

“యోగీ యుంజీత సత్తతమాత్మానం గమసి స్థిః ।

ఆత్మసంసం మనః కృత్వా ॥”

మొదలగు భగవదీతావాక్యములు నావిషయముననే తెలుపుచున్నవి.

సూ॥ తత్ర ప్రత్యయైకతాన్తా ధ్యానమ్ ॥

2

పద॥ తత్ర - ప్రత్యయైకతాన్తా - ధ్యానం.

అరము॥ తత్ర = మూలమపచింపబడిన సానములందు (ధారణచే గలిగిన), ప్రత్యయైకతాన్తా - ప్రత్యయ - చిత్తమునకు ధ్యేయాలవ్బిన బ్రహ్మకారవృత్తియొక్క, ఏకతాన్తా = ఇతర విషయములు గోచరింపక తదేకసిగమైన తెల్లఘోషవలె అవి చ్చిన్న ఏకవిషయ నిద్రవృత్తి, ప్రవాహము, ధ్యానిం - ధ్యానము.

అప॥ ధారణాభ్యాసముచే క్షణప యోగాంగముయిన ధ్యానము నిదమగునని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ధ్యానమనగా మనస్సుయొక్క యెడతెగని ధ్యేయాకార భావనయగును. మూలాధారాది ధ్యేయసానములందు ధారణామహిమచే చిత్తమేకాగ్రమై బ్రహ్మికార

వృత్తిని జేందుచున్నది. అట్టి బ్రహ్మకారవృత్తి యితర విషయములచే ననువిదముగాక (చేరక) తైలధారపలే నవిచ్ఛిన్నమై బ్రహ్మైక విషయమై సదృశప్రవాహమై యుండి నచో ధ్యానమని చెప్పబడును. ఒకే బ్రహ్మకారవృత్తి గలిగినదై యనుభూతమగుటయే వీకతానతయని చెప్పబడును. నిరంతర బ్రహ్మైక విషయ తైలధారపదవిచ్ఛిన్న ప్రవాహ బ్రహ్మకారవృత్తియే ధ్యానమని తెలియవలయును. ఇచ్ఛోట యోగసూత్రాకరవృత్త్యను సారముగా ఆ బ్రహ్మకారవృత్తి విచ్ఛేదముజేసి ఆనుభూతమయిన ధ్యానమని తెలియ వలయు. ఆవృత్తి ఎడతెగనిచో సమాధియని తెలియవలయు. దీనికి ప్రమాణశ్లోకము:

“విలాప్య వికృతిం కృత్వాన్యం సంభవవృత్త్యయోకమాత్ ।

పరిశిష్యం చ సన్మాత్రం చిదానందం విది నయేత్ ॥”

సమస్త మనోవికారములను నశింపజేసి, ఒకప్పుడుండు టొకప్పుడు లేకుండుటను క్రమముచే మిగిలిన సన్మాత్ర చిదానంద పరబ్రహ్మమును భాగుగా చింతించవలయును. ఇదియే ధ్యానమని చెప్పబడెను. ఇచ్ఛోట బ్రహ్మకారవృత్తి యప్పుడప్పుడు గలుగుట యను ధ్యానముయొక్క యభ్యాసముచే సంప్రజ్ఞాతసమాధి గలుగుననియు, సంతతబ్రహ్మ

కౌరవృత్తియగు సంప్రజ్ఞానముచే (అవిచ్ఛిన్న బ్రహ్మకారవృత్తియగు ధ్యానముచే) నిర్వికల్పసమాధి గలుగునని తెలియవలయును. ఇటుల సంప్రజ్ఞాత అసంప్రజ్ఞాత సమాధుల రెంటి కనువగునటుల ధ్యానభౌగమును తెలియవలయును. అనగా ధ్యానముచే సంప్రజ్ఞాతసమాధియొ నందుచే నసంప్రజ్ఞాతసమాధియు గలుగునని తెలియవలయును.

సూ॥ తదేవార్థమాత్రనిర్వాసం స్వరూపకూన్యమివ సమాధిః ॥ ౩

పద॥ తత్ - ఏవ - ఆర్యూత్రనిర్వాసం - స్వరూపకూన్యం - ఇవ - సమాధిః.

అర్థము॥ తత్ = ఆ ధ్యానమే, ఆర్యూత్రనిర్వాసం - అగ్రమాత్ర = ధ్యేయపస్తుమాత్రము చేత, నిర్వాసం = భగీసంచునదియు, స్వరూపకూన్యం ఇవ = ధ్యాతృధ్యాత ధ్యేయుములను త్రిపుటిస్వరూపముచే రహితమైనదివలె నుండుట, సమాధిః = సమాధియగును.

అవ॥ ధ్యానప్రకరణే గలుగు బ్రహ్మైక పితృప్రవాహమును సంప్రజ్ఞాతసమాధిని దానిచే గలుగు అసంప్రజ్ఞాతసమాధిని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ బ్రహ్మకారవృత్తిరూపధ్యానమే కేవల ధ్యేయమస్తు గోచరమయినదే (ఇతర

విషయదిస్త లేనిదై) ధ్యానస్వరూపమునుగూడ వదలి (నేను భావించుచున్నాను, నేను ధ్యానించుచున్నానను భావనగూడ వదలి) ఊంటున్నదివలె భాసించుట సమాధియగును. అనగా నేను బ్రహ్మమును భావనారూప ధ్యానముచే బ్రహ్మకారవృత్తిగలది చిత్తమగుట యను సంప్రజ్ఞాతనమాధి సిద్ధించగా తదనంతరం బ్రహ్మకారవృత్త్యతీతమగు బ్రహ్మములో చిత్తము లయించి యుండుట బ్రహ్మమే యుండుట అను అసంప్రజ్ఞాతనమాధి త్రిపుటిరహిఃసిద్ధి సిద్ధించును. ఇందులకు ప్రమాణశ్లోకము:

బ్రహ్మకారమనోవృత్తిప్రవాహోఽహంకృతిం వినా ।

సంప్రజ్ఞాతనమాధిస్సాన్విధ్యానాభ్యాసప్రకరణే ॥

ధ్యానాభ్యాసాశ్రయముచే నహంకారవృత్తి శేక బ్రహ్మకార మనోవృత్తి ప్రవాహమేదియో అదియే సంప్రజ్ఞాతనమాధియగును. ఈ ప్రకారము నుడువుటచే ధ్యాన సమాధులకు భేదము లేదని చెప్పలేము. వాటికివద్దేదనుండియే యున్నది. అది యాకమేను. ధ్యాతృధ్యానధ్యేయములను త్రిపుటి సాపేక్షతచే గలుగు బ్రహ్మకార చిత్తవృత్తి ధ్యానము, ఆ ధ్యానముయొక్క ప్రకరణే ధ్యాతృధ్యానధ్యేయముల యనుసంధానము

లేకుండగనే ధ్యేయమాత్రికలు అనుగ్రహింపఁగలముచేతను, సాదర దీర్ఘకాల నైరస్త్యముల చేతను నేవింపబడినది. గనుక ధ్యేయమునకు సత్సాగుణములు నశించుటచే నత్తిగుణోదైకముచే నిరంతరము విస్పృష్టమున నున్నదిచేసి అనన్తప్రజాతిసమాధియగును. పరవై రాగ్యము చేతను, నిరుద్రప్రయత్నముచేతను నత్తిగుణావగణముగూడ దొలంగగా, సంప్రజాతసమాధి గూడ నిరుద్రముగాగా, సర్వస్వక్తులు నశించుచుగా బ్రహ్మమే భాసిలుచున్నదను నిర్విజనమాధి సిద్ధించును.

శ్లో॥ మనసో పృథ్విశ్చూఞ్శస్య బ్రహ్మకాగతయా సితిః ।

యాఽసంప్రజాతనామాసౌ సమాధిరభిధీయతే ॥

పృథ్వి శూన్యమైన యనియు బ్రహ్మకారముగా నుండుట అసంప్రజాత సమాధి యగును. ఇటుల వీటి విభాగాలు తెలియనగును.

సూ॥ త్రయమేకత్ర సంఘముః ॥

పద॥ త్రయం - ఏకత్ర - సంఘముః.

అరము॥ ఏకత్ర = ధ్యేయము యమునందలి, త్రయం = ధారణాధ్యానసమాధులు మూఁడు, సంఘముః = సంఘమునుని చేప్పబడును.

అవ || ధారణాధ్యానసమాధుల స్వరూపనిరూపణను గావించి ఈ తగ్రత్ర వీనిని నులభముగా వ్యవహరించుటకై సంయమమనగా ధారణాద్వితయమని చెప్పచున్నారు.

తా|| ధారణాధ్యానసమాధులు ధ్యేయబ్రహ్మ మొకదానికే విషయములగుటచే నీ మూడును జేరి సంయమమనఁగలవయినవి. సంయమమను నొకేపదముచే ధారణాద్వితయము జెప్పబడుచున్నదని తెలియవలయును.

సూ|| త్తజయాత్ప్రజ్ఞాలోకః ||

5

పద|| త్తజయాత్ - ప్రజ్ఞాలోకః.

అర్థము|| త్తజయాత్ = ఆధారణాధ్యానసమాధులయొక్క జయమువలన, ప్రజ్ఞాలోకః -

[వజ్రా = సమాధిప్రజ్ఞయొక్క, ఆలోకః = ఋతంభరత్యమను దీప్తి గలుగును. అవ|| సంయమముయొక్క ప్రయోజనమును తెలుపుచున్నారు.

తా|| ఈ సంయమముయొక్క (ధారణాద్వితయముయొక్క) సిరత్త్వమువలన ఋతంభరాప్రజ్ఞ గలుగును. దీని స్వరూపము ప్రభవపాదమున తెలుపబడెను.

మా॥ తస్య భూమిః పుష్కరః ॥

పద|| తస్య - భూమిషు - వివిధాగ్రి.

అరము॥ భూమిపై ముందు పేర్కొనబడిన సర్వోన్నత స్థానమున నిలిచిన నిర్విచార
శ్రీ మొదలగు మౌనగర్భములలో, తస్య = ఆ సంయుక్తములకు (ధారణాది

(ప్రయనామకం), అభ్యాసోపాయము చేయవలయు.

అవ॥ ఆ సంయమము ఎచోట్ల, బిడ్డయెరాగింపబడనలయునో - తెలిపుచున్నారు.

తా॥ ప్రథమపాదమున జెప్పబడిన సూక్ష్మవిగ్రహములను సాక్షాత్కరించు సవిత్కర్త నిర్మితకములు, సూక్ష్మవిగ్రహములను వినియోగరించు నిర్విచారములు మొదలగు యోగభూమికలయందు ఈ సంయమాభ్యాసము చేయబడెనేని ధారణాధ్యానసమాధులను ఆ భూమికలయందు శీలించినచో¹ ఋతంభరాప్రజ్ఞా జేదీప్యవత్తమగును.

సూ॥ త్రయమనరజంభూరేభ్యః॥

పద॥ ప్రణామం - అనంతం - పూర్వోద్యమి.

అరము॥ పూర్వోగ్యః = కేవలదీపగు యమనియమాది పంచాంగములకంటె, శ్రయం = ధారణ ధ్యాన సమాధులు మూడు, అ న్నరజం = అంతరంగసాధనములు.

అవ॥ సంప్రజ్ఞాత్ సమాధిప్రజ్ఞాను ధ్యానాంతోత్తరా మంత్రంగమని చెప్పచున్నారు.

తా॥ సంప్రజ్ఞాననూతికి ముని నిశుమ ఆసన ప్రాణాయామ ప్రత్యహారములను నైదంగములను బహిరంగములను క్రియములు హింసాది ప్రతిబంధకరూపములు; శౌచాది నియమములు ప్రాప్త్యత్తివిషయము; ఆసనము శరీరవిషయము; ప్రాణాయామము ప్రాణవాయవిషయము, పాపహంశవిషయము; ప్రత్యహారము ఇంద్రియజయవిషయము. ఇటులా యైదంగములున్న భిన్న విషయములు గలవగుటచేతను, సాత్వాత్మగా చిత్తైక్యాగ్రాపనమాధిని గలిగింపజాలనివగుటచేతను బహిరంగములు ధారణా ధ్యాన సమాధుల మూడగు సంయమమో, సాత్వాత్మగా సంప్రజ్ఞాతసమాధిలాభమును గలుగజేయుటవల్లను, ధ్యేయమగు నొకే బ్రహ్మవిషయమగుటచేతను అంతరంగమని తెలియవలయు.

సూ॥ తదపి బహిరజం నిర్విజస్య ॥

పద॥ తత్ - అపి - బహిరజం - నిర్విజస్య.

అరము॥ తత్త్వం = అంశరంగసాధనముగు సంయుమమున్ను (ధారణాదిత్రయం), నిర్వీ
జస్య = సకలస్య త్తిశూన్య చిత్తవిరోధరూప అసంప్రజాతసమాధికి, బహిరంగం =
బహిరంగసాధనే యగుప (దూరమున నున్నదియే యగును).

అవ॥ ధారణాదిత్రయముగూడ సంప్రజాతసమాధి కంతరంగమేకాని వృత్తిరహిత, అసం
ప్రజాత సమాధికి విజృంభితమగుటచే (వృత్తిరాహిత్యమును గలుగజేయుదు గావ)
బహిరంగమే యని స్పష్టపరచుచున్నారు.

అర్థ॥ సాక్షాత్తుగా సాక్షమయినది (ఉపకారకమయినది) అ సరంగమనియు, పురం
పరాసాధనమునది (పురంపుక గా ఉపకారమయినది - మరియొకదానిని ఆశ్రయించి
ప్రయోజనమును గలిగించునది, బహిరంగమని యు తెలియువలయును. ఈ ధారణాది
త్రయము సంప్రజాతసమాధికి సాక్షాత్తుగా జేనిని ఆశ్రయించినచే ఉపకారకముగా
నున్నందుచే న సరంగముగాను, అసంప్రజ్ఞాత సమాధికి పరంపర యా - సంప్రజ్ఞాతసమాధి
కారా ఉపకారకముగా నున్నందుచే వృత్తిశూన్యమును గలుగజేయుక దానికి
సహాయముగా నుండుటచే బహిరంగముగానున్నది. “శ్రద్ధా వీర్య స్మృతి సమాధి ప్రజ్ఞా

పూర్వక ఇతరేషాం" అను నూత్రముచే ప్రథమపాదమున ఆ ఉపకారక క్షయమును స్మారక కారుడు వివరించెను.

సూ॥ వ్యుత్థాననిరోధసంస్కారయోరభిభవప్రాదుర్భావో నిరోధక్షణ
చిత్తాన్వయో నిరోధపరిణామః ॥ 9

పద॥ వ్యుత్థాననిరోధసంస్కారయోః - అభిభవప్రాదుర్భావౌ - నిరోధక్షణచిత్తాన్వయః - నిరోధపరిణామః.

అర్థము॥ వ్యుత్థాననిరోధసంస్కారయోః - వ్యుత్థానసంస్కార = రజోగుణ తమోగుణ ములచే గలుగు సమాధి విరోధిసంస్కారములయొక్క, నిరోధసంస్కారయోః = సమాధి కనుకూలములయిన చిత్తవృత్తినిరోధ సంస్కారములయొక్కయు, అభిభవ ప్రాదుర్భావౌ = తిరస్కారము, ఉదయమున్ను (గలుగుచున్నవి) చిత్తవృత్తి నిరోధప్రయత్నముచే సమాధి విరోధి సంస్కారములు అణగబడుచున్నవి. సమాధి కనుకూలములగు నిరుద్ధసంస్కారము లుదయించుచున్నవి. అస్వభు, నిరోధ = నిరోధప్రయత్నమందు, క్షణచిత్తాన్వయః - క్షణ = ప్రతిక్షణము, చిత్త =

మనస్సుయొక్క, అన్యము ఆనుచుంటు, నిరోధపరిణామము నిరోధపరి
తానుమనబడును.

అప॥ నిర్భజనమాధిస్థ్యరూపమాను నిగూహించుచున్నారు.

తా॥ చిత్తమందు వ్యుత్థానసంస్కారములనియు, నిరోధసంస్కారములనియు
రెండువిధములయిన సంస్కారము లుంటున్నవి. అందులో వ్యుత్థానసంస్కారములనగా
రజ సమోగుణములచే గలుగు చిత్తవృత్తులు, దుష్ట సంకల్పములు తీర్చి వీక్షి ప మూఢము
లను చిత్తముయొక్క భేదములలో వివరింపబడినవి. ఆ సంస్కారములు సమాధికి భంగ
మును గలుగజేయు వ్యుత్థానసంస్కారములు. అవి చిత్తవృత్తుల నిరోధించుటను నిరోధ
ప్రయత్నముచే యోగాభ్యాసముచే నిరూదములుగాగా, ఆ వ్యుత్థానసంస్కారములు
నశించిపోవుచున్నవి. నిరోధసంస్కారము లుదయించుచున్నవి. ఈలాగుండగా యోగ
నీడిచే ప్రతిక్షణమందు చిత్తమందు నిరోధసంస్కారము ప్రబలమగుచున్నది. కావున
చిత్తముయొక్క నిరోధపరిణామమే సకల స్మృతిగాహిత్య, సంస్కారక్షయ నిర్భజనమాధి
స్థ్యగును. అప్పుడు చిత్తము ఆవిద్యానిర్మల కమగును. ఇదియే నిర్వికల్పము.

సూ॥ తస్య ప్రశాంతవాహితా సంస్కారాత్ ॥

10

పద॥ తస్య - ప్రశాంతవాహితా - సంస్కారాత్.

అరము॥ తస్య - ఆ నిరుపచిత్తమునకు, సంస్కారాత్ = నిరోధసంస్కారాభ్యాస పాటపముచలన, ప్రశాంతవాహితా = ఉత్తరోత్తర మధికమగు ప్రశమరూప నిరోధసంస్కారప్రవాహము (గలుగుచున్నది).

అవ॥ “ప్రతిక్షణం పరిణామినో హి భావా ఋతే చిత్తికే” చిత్తికే = అత్యక్షి తష్ట ప్రతిక్షణము చిత్తమందు భావములు మారుచుండును అను న్వాయానుసార ముగా చిత్తమునకు సర్వదా పరిణామప్రవాహము సంభవించుచునే యుండునని చెప్పవలయును. ఇటులొనగ వ్యుత్థాన సంస్కారములు గల చిత్తమునకు వృత్తుల ప్రాదుర్భావము గగింపవచ్చును. నిరుపచిత్తమున కెటుల వృత్తిప్రవాహ ముపవచ్చు మగును, పరిణామ మెటుల సంభవించునని సందేహించ తగదనియు, నిరుపచిత్త మునకు వృత్తిరాహిత్యరూప ప్రశమప్రవాహమున్నదనియు తెలుపుచున్నారు.

అ॥ చిత్తమందు సకల వృత్తులను నిరోధించు ప్రయత్నబలిమివలన విత్తేపములగు వ్యుత్థాన సంస్కారములు నశించినవగుచున్నవి. అందుచే చిత్తము వృత్తిరహితమగు చున్నది. ప్రళాప్తిని జేందుచున్నది. అప్పుడు వృత్తినిరోధరూప ఉపశమముచే నిరోధ సంస్కారప్రవాహము చిత్తమునకు గలుగుచునేయున్నది. ఇందుచే చిత్తమునకు నిరోధ పరిణామము వృత్తినిరోధప్రయత్న మధికమగుకొలది వృద్ధిని జేందుచునేయున్నది. ఇటుల నిరుదచిత్తమందును నిరుదపరిణామము సంభవించినది. ఎప్పుడు వృత్తులనిరోధించు ప్రయత్నము మందమగునో, అప్పుడు తిరుగా వ్యుత్థానసంస్కారరూప విత్తేపములు గలిగి చిత్తము సమాధికి యోగ్యముగాదని తెలియవలయు. దీనినే దృష్టాంతపూర్వకముగా వివరించుచున్నాము. అగ్నియందు కట్టెలు నేయి మొదలగు నాహుతులను పేయుకొలది వహ్ని యపభిస్పర్శిని జేందుచునేయున్నది. ఎప్పుడు సమిధాజ్యాహుతులను పేయకుందుమో, అప్పుడే అగ్ని శమింప ప్రారంభమగును. క్రమముగా వహ్ని ఉపశమించుచునేయుండును. అప్పుడు అగ్నికి ఉపశమప్రవాహము ఉత్తరోత్తర మధికమగునటుల సకల వృత్తులు పశమించిన చిత్తమునకును వృత్తినిరోధ ప్రయత్నము సిద్ధించినందుచే నుపశమ సంస్కార

ప్రవాహము ఈ త్తగో త్రర మధికమై సంధించుచు నేయున్నది. అందులో ముందు గలిగిన ఈ పశమ సంస్కారములు వెనుకనున్న ఈ పశమసంస్కారములకు కారణములగుచున్నవి. ఇంతకు సిద్ధించిన యర్థమేమనగా నిరుద్ధచిత్తమునకు నుపశమసంస్కార ప్రవాహము బలమగుచు నేయున్నందుచే నిరోధపరిణామ మెంతయో పాసగియున్నది. నిర్వికల్పసమాధియు చిత్తముయొక్క ఈ పశమరూప ధర్మమని రహస్యము. తర్వాత చిత్తిశక్తి దేజలిలునని భావము.

సూ॥ సర్వారతైకాగ్రతయోః క్షయోదయా చిత్తస్య సమాధి
పరిణామః ॥

11

పద॥ సర్వారతైకాగ్రతయోః - క్షయోదయా - చిత్తస్య - సమాధిపరిణామః.
అర్థము॥ చిత్తస్య = చిత్తమునకు, సర్వారతైకాగ్రతయోః - సర్వార్థతా = స్వక
కాలమునందువలె సమస్త విషయములను గ్రహించుటయొక్కయు, ఏకాగ్రతయోః
= ఒకే విషయమును గ్రహించుటను నేకాగ్రతయొక్కయు, క్షయోదయా = క్రమ
ముగా నాశము ఆవిర్భావమున్న, సమాధిపరిణామః = సమాధి పరిణామమగును

అప॥ నిరోధ పరిణామగూఢ అసంప్రజ్ఞాత (నిర్భజ) సమాధిని నిరూపించి సంప్రజ్ఞాత సమాధి పరిణామమును నిరూపించుచున్నాడు.

తా॥ చిత్తము గజ్వోగుణముయొక్క బలముచే మిగుల చాంచల్యమును జేందినదై అనేకవిషయములయందు పరుగిడుచున్నది. ఒకేసారిగా నన్నిటిని గ్రహించుచున్నదివలె సంచరణశీలమై సర్వార్థముల విషయము చేయుచున్నది. ఇదియే చిత్తమునకు సర్వార్థ గ్రహణరూప విశ్లేషధర్మము. గజ్వోగుణ ప్రయత్నమున యిట్టి చాంచల్యధర్మము యోగాభ్యాస ప్రయత్నముచే గజ్వోగుణమును నిరోధించునట్టి యోగికి సర్వార్థగ్రహణత (అన్నివిషయములయందు పరుగిడుట) శుగుణోలక పూర్తిగా నాశమగుచున్నది. ప్రతిదినము చిత్తమం దొకేవిషయమును (బ్రహ్మమున) గ్రహించుటయును వేళ్ళగ్రతి ఆవిర్భూతమై అతిశయించుచున్నది. వృత్తి నిరోధప్రయత్నముచే చిత్తమందు విశ్లేషసంస్కారములు నాశమగుటయు, ఏకాగ్రత గలుగుటయు సంప్రజ్ఞాతసమాధిపరిణామముగును. అనగా మనస్సు విశ్లేషరహితమామోక్షేని ఏకాగ్రతారూపసంప్రజ్ఞాతసమాధికి యోగ్యమగునని భావము.

సూ॥ శాన్తోదితౌ తుల్యప్రత్యయా చిత్తస్యైకాగ్రతాపరిణామః ॥ 12

పద॥ శాన్తోదితౌ - తుల్యప్రత్యయా - చిత్తస్య - ఏకాగ్రతాపరిణామః.

అర్థము॥ చిత్తస్య = సమాపితచిత్తముయొక్క, శాన్తోదితౌ - శాన్త = పుట్టి నశించినట్టి, ఉదితౌ = పుట్టినట్టి, (పోయినట్టి, ఉంటున్నట్టి), తుల్యప్రత్యయా - తుల్య = ఏకవిషయము నవలంబించినవగుటచే సమానమాలయిన, ప్రత్యయా = వృత్తులు, ఏకాగ్రతాపరిణామః = ఏకాగ్రతాపరిణామమునగుటను.

అప॥ చిత్తముయొక్క ఏకాగ్రతాపరిణామమును (మనస్సు ఏకాగ్రమగుటను) నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ పరిణామమనగా, చిత్తమందు కొన్ని ధర్మరూపసంస్కారములు పుట్టినవలెను. మరికొన్ని యుదయించుచుండును. చిత్తము మాత్రము ఆధారముగా నన్నిటికుండును. యోగాభ్యాసమహిమచే చిత్తమునందలి విశ్లేషవృత్తులు నశించుచున్నవి. అప్పుడు మనస్సు నిశ్చలమగుటచే చిత్తవృత్తిని నిరోధించునట్టి (వృత్త్యభావ) సంస్కారములు చిత్తమున దృఢముగా నిలుచుచున్నవి. విశ్లేషవృత్తి నాశముచే నట్టి నిరోధసంస్కారమే యేర్పడును. తరువాత ఆ నిరోధసంస్కారము నశించగా, అట్టి నిరోధసంస్కారము

రమే మరల భట్టుచున్నది. అనగా చిత్తమందు ఉపశమవృత్తి పుట్టినశింఛెను. తిరుగా
నా ఉపశమమునే అవలంబించి మట్టియొక నుపశమవృత్తి గలిగెను. అప్పుడు ఆ రెండు
ఉపశమ (నిరోధ) వృత్తులు నిరోధముచే కషయమునుగా గలవగుచున్నవి. పుట్ట
నశించిన (అతీత) వృత్తి యేపదార్థమును గ్రహించుచున్నచో, ఇప్పుడు పుట్టినవృత్తి
(వర్తమానవృత్తి) ఆ పదార్థమునే గ్రహించినచో నవి సమానవృత్తులగును. మొదట విత్తేప
వృత్తుపశమపూర్వకమైన చిత్తవృత్తుల నిషేధించుటయను నిరోధ ప్రయత్నవృత్తి ధ్యేయ
వస్తువును గ్రహించుచున్నది. వృత్తికి నిరస్వభావము లేదు గనుక ఆ నిరోధవృత్తిలయము
గాగా నట్టి నిరోధవృత్తి ఆ ధ్యేయవస్తువునే గ్రహించుచు నుదయమగుచున్నది. కావున
పూర్వోత్తరముగా గలిగిన వృత్తులు సమాధియందు సమానములుగా నగుచున్నవి. ఇదియే
సమాహితచిత్తమునకు ఏకాగ్రతాపరిణామము. ఇందుచే నిరోధసంస్కారములు బలము
లగుచున్నవి. ఇది సారాంశము: సమానముకాని విత్తేపాదివృత్తులు నాశమగుటయు, తద
పాత్ర సమానములయిన నిరోధవృత్తులు గలుగుటయు చిత్తముయొక్క పరిణామమగును.
వృత్తులయొక్క త్తయోదయములే పరిణామమనబడును. మొదట అనదృశములయిన విత్తే

పాదివృత్తులు ఏకముఖములుగా నగుచున్నవి. అందుచే చిత్తము నిశ్చలమగును. విత్తే పాదివృత్తులు నాశనమగును. అప్పుడు చిత్తమున కేకాగ్రత గలుగుచున్నది. అదియే (1) ఏకాగ్రతాపరిణామము. తరువాత సకలవిషయములను గ్రహించుటయును స్వార్థసంస్కారములు నాశనమై చిత్తమందు ఏకాగ్రతాసంస్కారములు వృద్ధి నొందుచున్నవి. ఇది చిత్తమునకు (2) సమాధిపరిణామము. ఇచ్చోట నేకాగ్రత స్థిరపడినది. ఇకను వ్యుత్థానసంస్కారములు (విత్తేపాదివృత్తులు) పూర్తగా నాశమగుటచే నిరోధప్రయత్నదృఢత్వముచే నిరోధసంస్కారములు ప్రవాహరీతిగా వృద్ధి నొందుచున్నవి. ఇది (3) నిరోధపరిణామము. ఈ ప్రకారము చిత్తమునకు మూడు పరిణామముల దెలియవలయు. మఱియు (1) నిరోధపరిణామము, (2) సమాధిపరిణామము, (3) ఏకాగ్రతాపరిణామము. ఈ మూడు చిత్తముయొక్క ధర్మపరిణామములని తెలియవలయు. ఇదియే వా సవమయిన పరిణామము. ఇటులనే లక్షణపరిణామమనియు, అపసా^{ధి}పరిణామమనియు రెండు గలవు. ఇవి వా స్థములుగావు; కల్పితములు. అనగా (1) ధర్మపరిణామము, (2) లక్షణపరిణామము, (3) అపసా^{ధి}పరిణామము అనియు మూడు భేదములు గలవు. పైజెప్పిన సమాధి పరిణామా

దులు మూడున్న ధర్మపరిణామములో చేరినవే. లక్షణపరిణామమునగా కాలపరిణామముని
 అర్థము. కాలముచే చిత్తమునకు మార్పు యేర్పడుటయగును. ఈ లక్షణపరిణామము
 “నిరోధక్షణచిత్తాన్వయః” అను సూత్రముచే ముందు నూచింపబడెను. (1) చిత్తవృత్తి
 నిరోధము కాలేదట. ఇది అనాగత (భావి)కాల చిత్తపరిణామము, (2) చిత్తవృత్తి
 నిరోధమున్నది. ఇది వర్తమానకాల చిత్తపరిణామము, (3) చిత్తవృత్తి నిరోధము ముగి
 సెను. ఇది అతీత (పోయిన) కాలచిత్తపరిణామము. ఇదియే లక్షణపరిణామమనబడును.
 ఇక అపసా^{ధి}పరిణామమనగా, ప్రతిక్షణము అపసా^{ధి}భేదము గలుగుట. ఈ అపసా^{ధి}పరిణామము
 “వ్యుత్థాననిరోధసంస్కారయోరభిధవప్రాదుర్భావే” అను సూత్రముచే తెలియజేయ
 బడెను. ప్రతిక్షణము నిరోధసంస్కారము నవీనముగా, (క్రొత్తక్రొత్తగా)
 పుట్టుచుండుట దానిలో మొదటిది పురాతనమగుచున్నది. రెండవది నవీనమగుచున్నది
 ఇదియే అపసా^{ధి}పరిణామము. ధర్మపరిణామవిషయములో లక్షణ, అపసా^{ధి}పరిణామములు
 రెండును నూచితములార్యును. అటులనే ఏకాగ్రతాసమాధిపరిణామవిషయములలోను
 లక్షణ అపసా^{ధి}పరిణామముల దెలియపలయును. ఫలితార^థమేమనగా చిత్తమును ప్రతిక్షణము

నిరోధించుచు సమాధిస్థితిలో నుండవలయునని భావము.

సూ॥ ఏతేన భూతేన్ద్రియేషు ధర్మలక్షణావసాపరిణామా వ్యాఖ్యాతాః॥

పద॥ ఏతేన - భూతేన్ద్రియేషు - ధర్మలక్షణావసాపరిణామాః - వ్యాఖ్యాతాః.

అర్థము॥ ఏతేన = చిత్తమునకు పరిణామము మూటిని వచించుటచే, భూతేన్ద్రియేషు -

భూత = పంచభూతములయందును, ఇంద్రియేషు = సేత్రాదీన్ద్రియముల
యందును, ధర్మలక్షణావసాపరిణామాః = ధర్మ లక్షణ ఆవసాపరిణామములు,
వ్యాఖ్యాతాః = వివరింపబడెను.

అప॥ మూడు విధములగు పరిణామముల దెలిపిరి. ధారణాద్వితయమగు సంయమమువలన
గలుగు విభూతులను వివరింపబోవుచు సంయమమునకు లక్ష్యమగునాని నిక దెలుపు
చున్నారు. చిత్తమునందే పరిణామసంభవముగాదు, భూతేన్ద్రియములందును పరి
ణామము సంభవించుననియు విశదపరచుచున్నారు.

తా॥ చిత్తముయొక్క (1) ధర్మ, (2) లక్షణ, (3) ఆవసాపరిణామముల దెలిసి

నందుచే పృథివ్యాది పంచభూతములందు, నేత్రాదీన్ద్రియములందును, ఆ మూడు పరిణామము లుంటున్నవని విశదములాయెను. అందులో మృత్తు పృథివీభూతమునకు చేరి నది. దాని నుదాహరించుచున్నారు. మృత్తు ధర్మి గానున్నది. ఆ మట్టియే ఘటమాయెనేని ధర్మపరిణామమగును. మట్టియందు పిండతత్వ ఘటత్వ చూరత్యాది ధర్మము లనేకములు గలుగుచున్నవి. ఇది ధర్మపరిణామము. (1) ఆయం ఘటః అతీతః = ఈకుండుండెను, ఇది భూతకాలము. (2) ఆనుం ఘటః వర్తమానః = ఈకుండున్నది, ఇది వర్తమాన కాలము. (3) ఆయం ఘటః భవిష్యః = ఈకుండ ఇక నుండగలదు, ఇది భవిష్యత్కాలము. ఇట్టి త్రికాలముల భేదముతో నొకే ఘటరూపధర్మము వ్యవహరింపబడుట అతీతా నాగత వర్తమానలక్షణపరిణామమగును. ((1) అతీత, (2) ఆనాగత, (3) వర్తమాన లక్షణపరిణామములగును). మట్టియొక్క ధర్మమగు కుండ పగిలిపోయెను, మృదర్మమగు చూరము పుట్టెను ఇత్యాదులు లక్షణపరిణామమగును. తరువాత నా ఘటము పతి త్క్షణము మారుచుండినచో నపస్మాపరిణామమగును. ఇప్పుడున్న కుండలలో నిది ప్రాతది, ఇది త్రోతది మొదలగు వ్యవహారము లవసాపరిణామమగును.

సూ॥ శాన్తోదితావ్యపదేశ్యధర్మానుపాతీ ధర్మీ ॥

14

పద॥ శాన్తోదితావ్యపదేశ్యధర్మానుపాతీ - ధర్మీ.

అర్థము॥ శాన్తోదితావ్యపదేశ్యధర్మానుపాతీ - శాన్త = అతీతములయిన (గడచిపోయినవియు), ఉదిత = ఉంటున్నవియు (వర్తమానకాలీనములయినవియు), ఆవ్యపదేశ్య = చెప్పవీలుకానివియు (ఇకను రాకుండుటచే రాభోవుచున్నవియు) నగు, ధర్మ = ధర్మములను, అనుపాతీ = అనుసరించునది, ధర్మీ = ధర్మీయగును.

అవ॥ త్రివిధ పరిణామముల కార్యముయిన ధర్మిలక్షణమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ అనేకధర్మములు పుట్టుచు వచ్చుచుండినను నశించుచుండినను రేడి మాత్రము ఆ ధర్మములకెల్ల వాధారమైయుండునో, వికారములు లేనిదైయుండునో, అదియే ధర్మీయగును. చిత్తమం దెన్నియోవృత్తులుదత్తములగుచున్నవి, విలయము నొందుచున్నవి. చిత్తము మాత్రము మారకయు వైడకయు నున్నది. అదియే ధర్మీ అగును. మృత్తికయుండు చూరపిండాదిరూపములు గలిగెను. ఘటము నిష్పన్నమైయున్నది. చూరపిండాది ధర్మములు అతీతములు, ఘటము వర్తమానము. ఆ మట్టియందు ఘటత్వ

శక్తియున్నది. అవ్యవదేశ్యము ప్రకటముగానిది; ఘటము కలిగిన తర్వాత అశక్తి అభివ్యక్తమగును. అంతస్సుమందు అశక్తి కనబడనందుచే భవిష్యత్తనియు, అవ్యవదేశ్యమనియు చెప్పబడెను. కావున మారపిండాది ధర్మములు పరిణామమును జెందుచున్నను (మారుచున్నను) ముట్టి మాత్ర మటులనే యున్నది. కనుక మృత్తియే ధర్మియగును. మారపిండాదు లేతమువలె వచ్చిపోవునవి. ఇటుల ధర్మ స్వరూపము నిరూపితమయెను.

సూ॥ క్రమాన్యత్వం పరిణామాన్యత్వే హేతుః ॥

15

పద॥ క్రమాన్యత్వం - పరిణామాన్యత్వే - హేతుః.

అర్థము॥ క్రమాన్యత్వం = క్రమము భిన్నముగా నుండుట, పరిణామాన్యత్వే = పరిణామములు వేరువేరుగా గలుగుటలో, హేతుః = కారణము.

అవ॥ ఒకే ధర్మికి అనేకవిధ పరిణామములు గలుగుటలో కారణమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ఒకే వస్తువునం దనేకవిధ ధర్మపరిణామములు క్రమము భిన్నభిన్నముగా నున్నందుచే గలుగుచున్నవి. ఒకే మట్టియందు మారపిండరూప ధర్మములు గలుగు

చున్నవి. మట్టి చూరమై పిండమయినది. ఇందున చూరమయిన తరువాతనే పిండము (ముద్ద) ఏర్పడెను. కావున చూరపిండములకు క్రమమున్నది. ఇకను పిండఘటములు ఘటకపాలములు యేర్పడుచున్నవి. పిండమై ఘటమై పగిలి పెంకులుగా మట్టియు నగు చున్నది. ఇటు లొకపేర్పడిన దరువాతనే మట్టియొక పేర్పడుచున్నది. అదియే క్రమ మనబడును. ఆ క్రమములు మట్టియను ధర్మ మొదలుజేసికొని చూరపిండాదిరూపములై మట్టి మట్టిలో కలియువరకు అనేకములుగా నున్నవి. కావున క్రమభేదముచే పరిణామ బహుత్వమును తెలియవలయును. ఇటులనే లక్షణాపరిణామము, అపసాపరిణామము, కాలక్రమ, దురత్క్రమ, సూక్ష్మపరిణామ క్రమముల అనేకత్వముచే పనేకములని తెలియ వలయును.

సూ॥ పరిణామత్రయసంయమాదతీతానాగతజ్ఞానమ్ ॥ 16

పద॥ పరిణామత్రయసంయమాత్ - అతీతానాగలజ్ఞానం.

అర్థము॥ (యోగికి) పరిణామత్రయసంయమాత్ - పరిణామ = ధర్మ, లక్షణ, అపసాపరిణామములను, త్రయ = మూడింటియందు, సంయమాత్ = సంయమమునగున

(ధారణ ధ్యాన సమాధు లొనర్చుటవలన), అతీతానాగతజ్ఞానమ్ - అతీత -
భూతములయిన, అనాగత - భవిష్యత్తులయిన పన్నువులయొక్క జ్ఞానమ్ -
సాక్షాత్కారము గలుగుచున్నది.

అప॥ ఈ ప్రకారము సంయమమునకు లక్ష్యస్థానముల పక్కణించి ప్రస్తుత మీపాదము
పూర్తియగునరకు సంయమమిదిని సూచించు విభూతులను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ఈ ధర్మియందగు ధర్మములివి; వీనియందు దీలక్షణములు అతీత, అనాగత, పర్త-
మానములైయున్నవి. నవీనప్రాచీనాపసలివి యను విచారణచే ధర్మ లక్షణ అపసాపరి-
ణామముల మూటియందు ధారణాధ్యాన సమాధులను శీలించిన యోగికి పర్తమాన పదార్థ-
సాక్షాత్కారము సిద్ధమయ్యేయొనర్పి. ఇక భూతభవిష్యత్పదార్థముల సాక్షాత్కారము
గలుగును. జరిగినవి, జరుగనున్నవి యగు పదార్థముల జ్ఞానము గలుగుచున్నదని భావము.
త్రికాలజ్ఞానియగు నగుచున్నాడు. చిత్తసత్త్వము - చిత్తమునందలి శక్తి స్వార్థముల
గ్రహించు స్వభావముగలదియై యున్నది. ఇక రజోగుణ తమోగుణ మాలిన్యములు
పూర్తిగా సంయమముచే నశించగా చిత్తసత్త్వము ప్రకాశకమగు శుద్ధచిత్తము యేప్రమా

తాను నశ్చీంపక సమస్తమును తెలియుచున్నదని భావము, చిత్తమందు సత్త్వోత్కర-
అధికరించుచున్నదని తెలియవలయును. ఆ యోగి త్రిశాలములయందలి యెట్టి నూత్న-
పదార్థములను గ్రహించునని భావము.

సూ॥ శబ్దార్థప్రత్యయానామితరేతరాధ్యాసాత్సంకరస్తత్ప్రవిభాగ-
సంయమాత్పర్వభూతరుత్తజ్ఞానమ్ ॥ 17

పద॥ శబ్దార్థప్రత్యయానాం - ఇతిరేతరాధ్యాసాత్ - సంకరః - తత్ప్రవిభాగసంయ-
మాత్ - సర్వభూతరుత్తజ్ఞానం.

అర్థము॥ శబ్దార్థప్రత్యయానాం - శబ్ద = (గౌరీతిశబ్దః) గోవు అను మొదలగు శబ్ద-
ములు, అర్థ = (గౌరీతి అర్థః) గోవు అను మొదలగు అర్థములు, ప్రత్య-
యానాం = (గౌరీతి ప్రత్యయః) గోవు అను మొదలగు జానములు (అర్థవిషయక-
జానములు) ఈ మూడింటికి, పరస్పరాధ్యాసాత్ - పరస్పర = అన్యోన్యము
యొక్క, అధ్యాసాత్ = అభేదనిశ్చయమువలన, సంకరః = ఒకదానిలా
నొకటి కలియుట యను సంబంధము (గలుగును), తత్ప్రవిభాగసంయమాత్ -

తత్ = ఆ శబ్దాగ్ర జానముల యుక్తి, ప్రవిభాగ = విభేదనందు, సంయమాత్ = సంయమనమువలన (ధాగణాధ్యాన సమాధుల క్రించుటవలన), సర్వభూతరుత జానం = సర్వభూత = సమస్త ప్రాణులయొక్క (పశుపక్ష్యాదులయొక్కయు), రుత = శబ్దములయొక్క, జానం = జ్ఞానము గలుగుచున్నది. అనగా శశు పక్ష్యాది సంభాషణమునుగూడ తెలియు తెలివి గలుగును.

అవ॥ యోగివరుడు పశుపక్ష్యాది భాషణమును సంయమనశక్తిచే తెలియుచున్నాడను విషయమును లేటపరచుచున్నారు.

తా॥ బాలురు మొదలుకొని పండితులును గవాది శబ్దములను, గవాది అరములను, గవాది జానములను అభేదిమునుగానే వేరు వేరు విభాగములేకనే వ్యవహరించుచున్నారు. వానికి పరస్పరవిభాగమున్నను (గోశబ్ద ముచ్చరించిన తర్వాతనే గోరూప అరము తెలియబడుచున్నది. అరహృత్తి గలిగిన తర్వాతనే తద్విషయక జ్ఞానమున్న గలుగుచున్నది. అప్పుడు పురుషుడు గోశబ్దోచ్చారణచే గోరూపారమును తెలిసి గోవిషయక జ్ఞానము గలవాడను నేనగుచున్నానని నిశ్చయించుకొనుచున్నాడు. ఇట్టి క్రమమున్నను)

ఆ విభాగముయొక్క యనుసంధానములేకనే శబ్దార్థప్రత్యయములు వ్యవహారగోచరము లగుచున్నవి. పామరులుగూడ శబ్దారజానములయొక్క విభాగము తెలియబడకున్నను శబ్దారజానములను ప్రయోగదశయందు గలవారగుచున్నారు, విషయాకరించుచున్నారు, క్రమమున్నను ఒకేసారి అంత శీఘ్రముగా శబ్దార్థముల తెలియుచున్నారు. ఇది సర్వ సామాన్యము. ఇందుచే శబ్దారజానములను మూడింటికి భరస్పర సాంకర్యమేర్పడి విభాగము తెలియక పోవుచున్నది. ఇది లోకప్రసిద్ధము. కావున శబ్దారజానముల విభాగమందు సంయుచును యోగి జేయవలయు; విభాగము = పర్ణ (అక్షర)ములచే నభివ్యక్తమగునది పదము, పదములచే ప్రకటమగునది వాక్యము. కొన్ని పరములుజేరి పదమగుచున్నది, కొన్ని పదములుజేరి వాక్యమగుచున్నది. (1) పరములు, (2) పదములు, (3) వాక్యములు, (4) శబ్దతత్త్వము = శబ్దము, శక్తిలక్షణములచే నరమును బోధించుట యను శబ్దస్వరూపము, (5) అర్థతత్త్వము = ద్రవ్యాది వాచ్యార్థములు, లక్ష్యార్థములు, (“గంగాయాం ఘోషః” అను ప్రయోగమున్నప్పుడు - గంగాశబ్దమునకు తీరరూప అర్థము లక్ష్యము), (6) శబ్దజన్య అర్థవిషయ ప్రత్యయము = శబ్దమువలన అర్థము తెలియ

బడుట ప్రత్యయము. ఇదియే జ్ఞానతత్త్వము. ఇదియే కాస్త్రయు క్తులచే సిద్ధమయిన శబ్దాభ్యాసముల విభాగము. అందునధారణాధ్యాన సమాధులచే చిత్తమును దృఢముగా సంయమనము జేసినచో యోగికి శబ్దాదులయొక్క పశికరణములు తెలుపు పశుపత్యైది సమస్తప్రాణుల శబ్దజ్ఞానసిద్ధి గలుగుచున్నది. ఏయే ప్రాణి ఏయే విషయములను గుతములచే సంభాషించుచున్నవో, అద్దానినంతయు సంయమి తెలియుచున్నాడు.

సూ॥ సంస్కారసాక్షాత్కరణాత్పూర్వజాతిజ్ఞానమ్ ॥ 18

పద॥ సంస్కారసాక్షాత్కరణాత్ - పూర్వజాతిజ్ఞానం.

అర్థము॥ సంస్కారసాక్షాత్కరణాత్ - సంస్కార = చిత్తమునందలి అనాదిగా నున్న నాసలయొక్క, సాక్షాత్కరణాత్ = ధారణ ధ్యాన సమాధిరూప సంయమముచే సాక్షాత్కరించుటవలన, పూర్వజాతిజ్ఞానం - పూర్వజాతి ముందుజన్మలయొక్క, జ్ఞానం = జ్ఞానము గలుగును.

అవ॥ సంస్కారసంయమప్రయోజనమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ సంస్కారములు (1) అనుభవకేశజన్యములు, (2) పుణ్యపాపకర్మజన్యములు అని రెండు విధములు. అందులో మొదటి సంస్కారము లనేకజన్మలనుండియు నవిద్యాదికేశముల ననుభవించుటచే బుట్టినవై స్మరణరూపములుగా నున్నవి. అనగా నవన్నియు చిత్తమున స్మరణక్షవచ్చి విత్తేష (చలన)మును గలుగజేయుచున్నవి. రెండవవిధమైన సంస్కారములు పుణ్యపాపములచే గలిగినవై సుఖదుఃఖములకు కారణములుగా నుండున్నవి. చిత్తధర్మములగు నీ సంస్కారములన్నియు పూర్వజన్మ పరంపరచే సంచితములై (సంపాదించబడినవై) యున్నవి. ఇట్టి సంస్కారములు తాత్ప్రములద్వారా వినబడినవియు, అనుమానప్రమాణముచే నీదములయినవియు (క్షిపాంశబడినవియు) నగు సంస్కారములున్న చిత్తముయొక్క సంయమనశక్తిచే (ధారణ ధ్యాన సమాధులచే) సాక్షాత్కరింపబడినప్పుడు యోగి తనయొక్కయు నితరులయొక్కయు పూర్వజన్మ పరంపరలను తెలియుచున్నాడు. ఈ సంస్కారములను మాత్రము సాక్షాత్కారముచే పూర్వజన్మజ్ఞాన మెటుల గలుగునని శంకింపరాదు, సానుబంధసంస్కార

ముల (జేశతాలాదులతో గూడిన సంస్కారముల) సాక్షాత్కారముచే పూర్వజన్మసాక్షాత్కారముబును. తాను ఏయే దేశములందు కాలములందు జీవనదంతయు సాక్షాత్కరించిన అట్టి పూర్వజన్మ జానోదముగను.

సూ॥ ప్రత్యయస్య పరచి తజానమ్ ॥

19

పద॥ ప్రత్యయస్య - పరచి తజానం.

అగము॥ ప్రత్యయస్య - పరులచి తముయొక్క సంయమముచే (సాక్షాత్కరించుటవలన) పరచి తజానం = ఇతగల చి త్తముయొక్క (జానం) ఎఱుంగుట యేర్పడును.

అవ॥ పరచి త్తముయొక్క సంయచప్రయోజనము డెఱుపుచున్నారు.

తా॥ ఇతరుల మనస్సునందు సంయమి సంయమనమును శీలించినచో, ఇతరుల చి త్త మెట్టిదో, అదానిని తెలియు. తెలివిగలవాడగుచున్నాడు.

సూ॥ న చ తత్పాలన్పునం తస్మాద్విషయాభూతత్వాత్ ॥ 20

పద॥ న - చ - తత్ - పాలన్పునం - తస్య - అవిషయాభూతత్వాత్.

అరణ్యం ఇతరుల చిత్తమునకు ఆలంబనమయిన విషయము, అవిషయభూత త్యాగం యోగికి విషయము గాకపోవుటవలన (యోగిచే పరచిత్త మేవిషయములో ప్రవర్తించుచున్నదో యను విషయము తెలియబడకుండుటవలన), సాలమృతం = విషయముతోగూడిన, తత్ = ఆ పరుని చిత్తము, నచ = తెలియబడని విషయమందు సంయమముజేయ సాధ్యముగానందుచే సాక్షాత్కరింపబడదు.

అవం చిత్తమందలి సంస్కారముల సాక్షాత్కరించుటచే వానికాధారమగు దేశకాలాదులను ననుబంధములుగూడ సాక్షాత్కృతములగును గాన (గోచరములగును గాన) అలాగున నితరుల చిత్తమును సాక్షాత్కరించుటచే పరుల మనస్సు యే విషయములో ప్రవర్తించుచున్నదో, యే పదార్థమును గోరుచున్నదో అవి యితర చిత్తములకు విషయములయిన పదార్థములనుగూడ సాక్షాత్కరింపవచ్చునా? అట్టి పరచిత్తవిషయకజ్ఞానము గలుగవచ్చునుగదా? అని చెప్పటకు సాధ్యముగాదని నుడువుచున్నారు.

తా॥ యోగివరుడు సంయమనశక్తిచే పరచిత్తమును మాత్రము సాక్షాత్కరింప

గలుగును. ఆ పరుని చిత్త మేవిషయమందు ప్రవర్తించుచున్నదో, ఆ విషయమును తెలియజాలడు. ఎందుకనగా యోగి విషయమైనదానిని (గోచరించినదానిని) సంయమనశక్తిచే ప్రత్యక్షగోచరముగా జేసికొనుచున్నాడు. పరుని చిత్తము మాత్రము విషయమగుచున్నది. ఆ యితరుని చిత్తమున కాధారమయిన విషయమెదియో తెలియబడుట లేదు. తెలియబడని వస్తువునందు సంయమనముజేయ సాధ్యముగానందుచే సంయమనశక్తిచే నితరుని చిత్తము సాక్షాత్కరించునటుల నితరుని చిత్తమున కాలంబనమయిన విషయమును యోగి తెలియజాలడని తాత్పర్యము. ఇది మాత్ర తాత్పర్యము. మఱియు యోగి పరచిత్తమును సాక్షాత్కరించిన తరువాత వీని చిత్తము యద్విషయకమని తిరుగా తనయొక్క చిత్తమును పరచిత్తమున కాధారమయిన విషయమందుంచెనేని అప్పుడాకాలములోనున్న పరుని చిత్తవిషయమునున్న సాక్షాత్కరించుచున్నాడు. ఇటుల సాలక్ష్మ్యనమగు (విషయముతోగూడిన) చిత్తమునుగూడ పైవిధమున యోగి సాక్షాత్కరించుచున్నాడు. చిత్తమందలి రాగాదులు సమానముగా నున్నందుచే నదా సాక్షాత్కృతములే యగుచున్నవి.

సూ॥ కాయరూపసంయమాత్తద్గ్రహ్యస్తమే చక్షుఃప్రకాశా -

సంప్రయోగేనైవరానమ్ ॥

21

చద॥ కాయరూపసంయమాత్ - తద్గ్రహ్యస్తమే - చక్షుః ప్రకాశాసంప్రయోగే -

అనరానం.

అర్థము॥ కాయరూపసంయమాత్ = తన శరీరముయొక్క రూపమందు సంయమమువలన,

తద్గ్రహ్యస్తమే సతి - తత్ = ఆ రూపముయొక్క, గ్రాహ్య = (గహణ
యోగ్యమైన యితరుని నేత్రశక్తియొక్క, స్తమే సతి = నిరోధము (అడ్డము)
గలుగగా, చక్షుఃప్రకాశాసంప్రయోగే - చక్షుఃప్రకాశ = పరుని నేత్రప్రకా
శముయొక్క, సంప్రయోగే = వియోగమందు (సంబంధము లేనప్పుడు),
అనరానం = ఇతరుల కన్నుల కగపడకుండుట యను నీది గలుగును.

అవ॥ ఇకను సంయమనీదులను వివరించుచున్నాడు.

తా॥ యోగిచిగుడు తన దేహముయొక్క రూపముండే (అడముంచి జానియందు
ప్రతిఫలించిన దేహమందుగాని లేక తన ఛాయయందుగాని) చిత్తముంచి భారణ ధ్యాన

ముల జేయుట, సమాధి^{స్థితి} నొందుట, చిత్తము^{చిత్తము} తదాకారమగుట అను సంయమన శక్తిచే నితరుల శీత్రములకు కానబడుట యను శక్తి నిలిచిపోవుచున్నది. అప్పుడు ఆ యోగిని యితరులు చూడజాలకపోవుచున్నారని యోగి శరీరరూపముం దితరుల శీత్రప్రసారము బడకపోవుచున్నది. అందుచే యోగి శరీరమును కనపరచుకుండుటను ఆ నరానశ^{క్తి} కి యభేచ్ఛగా సిద్ధించును.

సూ॥ ఏతేన శబ్దాద్యనరానము క్షమి ॥

22

పద॥ ఏతేన - శబ్దాద్యనరానం - ఉక్తం.

అర్థము॥ ఏతేన = ఈ యనరానశక్తి నుడుపుటచే (రూపసంయమము చేప్పుటచే),

శబ్దాద్యనరానం - శబ్దాది = శబ్ద, స్పర్శ, గస, గంధముల నాలుగింటియందును (సంయమమువలన), అనరానం = ఇతరములు తనయొక్క శబ్దముల తెలియరను ఆనరానసిద్ధి గలుగును.

అప॥ రూపసంయమమువలె శబ్దాది సంయమములను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ రూపమందువలె శబ్ద, స్పర్శ, రస, గంధములయందు సంయమము జేసిన యోగి తన శబ్ద, స్పర్శ, రస, గంధముల నితరులు తెలియజాలనట్టి శక్తిరూప ఆనందానంద పొందుచున్నాడు.

సూ॥ సోపక్రమం నిరుపక్రమం చ కర్మ తత్సంయమాదపరాన్త-
జ్ఞానమ్ ॥ 23

పద॥ సోపక్రమం - నిరుపక్రమం - చ - కర్మ - తత్సంయమాత్ - అపరాన్తజ్ఞానం. ఆరంభము॥ సోపక్రమం = శీఘ్రముగా ఫలము నిచ్చునట్టియు (ప్రారంభమైన), నిరుపక్రమం చ = చాలకాలమునకు ఫలించిపోవునదియున్న (ఆగామి) అయిన, కర్మ = ఏ కర్మగలదో, తత్సంయమాత్ - తత్ = ఆ ద్వివిధకర్మలయందు, సంయమాత్ = సాత్వాత్కారమువలన, అపరాన్తజ్ఞానం = కర్మ ఫలితమైన ఆయున్న యొక్క ఆపసానకాలముయొక్క జ్ఞానము గలుగుచున్నది. తాను మరణించు కాలమును తెలియుచున్నాడు.

అర్థ॥ యోగికి సర్వయమశక్తిచే నపసానకాల జ్ఞాననీధిని తెలుపుచున్నాడు.

తా॥ కర్మ శీఘ్రవిపాకముగు సోఘక్రమమనియు, చిరవిపాకముగు నిరుపక్రమమనియు
 రెండు విధములైయున్నది. అనగా ప్రారబ్ధకర్మ ఫలోన్ముఖమగుటచే శీఘ్రముగా ఫలము
 నిచ్చుచునేయున్నది. ఆగామికర్మ యికప్పుడో ఫలము నీయబోవుచున్నది. ఆప్రాబ్ధ
 అగామి కర్మలయందు చిత్తమును సంయమనముజేసి సాక్షాత్కరించిన కర్మఫలికమగు
 ఆయుస్సయొక్క పూర్తికాలము తెలియబడుచున్నది. ద్వివిధకర్మసాక్షాత్కారముచే
 నీ ప్రదేశమం దీనమయమున శరీరము వియోగము జెందునని తెలియుచున్నాడు. ఇదియే
 మరణసమయ జ్ఞానసిద్ధియగును.

సూ॥ అరిష్టేభ్యో వా ॥

24

పద॥ అరిష్టేభ్యః - వా.

అర్థము॥ అరిష్టేభ్యః వా = మరణనూచకములగు అధ్యాత్మిక, అధిభౌతిక, అధిదైవిక

అరిష్టములవలనగాని మరణసమయజ్ఞానము గలుగును.

అవ॥ ప్రపంగవళమున యోగి కానివానికిగూడ గలుగు సాధారణ మరణనూచనము

తెలుపుచున్నాడు.

తా॥ మరణమును తెలియజేయునట్టి అరిష్టములు (1) ఆధ్యాత్మికారిష్టము, (2) ఆధిభౌతికారిష్టము, (3) ఆధిదైవికారిష్టము అని మూడు విధములుగా నున్నవి. వీటిచే యోగి కానివారందఱికినూడ మరణసూచన గలుగుచున్నది.

అరిష్టములనగా అరివత్ త్రాసయన్తి అను వ్యుత్పత్తిచే శత్రువులలె భయపెట్టునవి. మరణసూచకములు: (1) ఆధ్యాత్మికారిష్టమనగా - ఇంద్రియములకు సంబంధించినవి. చెవులు మూసికొనిన ప్రణవశబ్దము వినుకుండుట లేక శ్లేశబద్ధము వినకుండుట. కన్నుల నది మిన జ్యోతిదర్శనము కాకుండుట. ఇవి మొదలయినవి. ఇవి మరణసమయమును జూపును (2) ఆధిభౌతికారిష్టము - యమభటాట పిశాచాదుల భీకరదర్శనము. (3) ఆధిదైవికారిష్టము = హఠాత్తుగా సిద్ధాక్షుల దర్శించుట. ఇది పుణ్యపురుషులకు గలుగును. స్వభావమునకు విపరీతముగా గనబడుటంతయు నరిష్టమేయగును.

సూ॥ మైత్ర్యాదిషు బలాని ॥

25

పద॥ మైత్ర్యాదిషు - బలాని.

అర్థము॥ మైత్ర్యాదిషు = మైత్రి మొదలయిన భావనలయందు (అదిశబ్దముచే కరుణా

ముదిత భావవల గుండు) (సంఘముచే) మైత్ర్యాది బలములు గలుగుచున్నవి.

అన॥ ఇకను కొన్ని సిద్ధులను వర్ణించుచున్నారు.

తా॥ మైత్రి కరుణా ముడిబలులు మూడు భావవలను సంఘముచే సాక్షాత్కరించిన యోగి “నుభిలేషు మైత్రిం భావయేత్” అన్నటుల నుభవంతులయెడ నుభముచే భావించిన మైత్రీబలమును పొందుచున్నాడు. సకల ప్రాణులును వీనియెడ సఖ్యతతో మెలంగును. సకల ప్రాణులకును నుభమును గలుగజేయు సామర్థ్యమున్న గలుగును. “దుఃఖిలేషు కరుణాం భావయేత్” అన్నటు దుఃఖమును జెందినవారి విషయమై కరుణను భావించిన కరుణాబలమును పొందుచున్నాడు. సకల ప్రాణులను దుఃఖముల నుండి రక్షించునట్టి యుదగణసామర్థ్యము గలవాడగుచున్నాడు. “పుణ్యాశీలేషు మాదితాం భావయేత్” అన్నటు పుణ్యవగతులయెడ ముదితను (సంతోషమును) భావించిన ముదితాబలమును పొందుచున్నాడు. చింతాయుక్తులగు ప్రాణులను సంతోషపెట్టు సామర్థ్యము గలవాడగును, ఈ పేక్షియనగా నౌదాశీస్యముగా నుండుట గనుక నచ్చోట భావనాసంయమము కుదురకు గాన వేబలము లేదు.

సూ॥ బలేషు హస్తీబలాదీని॥

26

పద॥ బలేషు - హస్తీబలాదీని.

అర్థము॥ బలేషు = గజము, గరుత్మంతుడు, హనుమంతుడు మొదలగుపారియొక్క బలములయందు (సంయమముచే), హస్తీబలాదీని = గజబలము మొదలయినవి గలుగుచున్నవి.

తా॥ గజముయొక్కయు, గరుత్మంతుడు, హనుమంతుడు మొదలగుపారియొక్కయు బలముల భావించి సంయమనసామర్థ్యముచే యోగి గజబలమును, గరుత్మంతుని బలమును, ఆంజనేయుని బలమును యిటుల దేనిని భావించిన నాబలమును పొందుచున్నాడు. ఎందువలన ననగా చిత్తమునకట్టి సామర్థ్యము స్వశిస్సీదముగనే యున్నది. దేనిని భావించిన అట్టి సామర్థ్యమును మనస్సే గలుగజేయునని తాత్పర్యము.

సూ॥ ప్రవృత్త్యలోకన్యాసాత్మక్ష్మ్యవ్యవహితవిప్రకృష్టజ్ఞానమ్॥ 27

పద॥ ప్రవృత్త్యలోకన్యాసాత్ - నూత్నవ్యవహితవిప్రకృష్టజ్ఞానం.

అర్థము॥ ప్రవృత్త్యాలోకస్వాసాత్ - ప్రవృత్తి = జ్యోతిష్కృతీ ప్రవృత్తియొక్క, ఆలోక = జ్యోతిస్సుయొక్క (ప్రకాశముయొక్క ఆధారమైన నిర్మల బుద్ధి సత్త్వముయొక్క), స్వాసాత్ = సంయమముద్వారా యుంచుటవలన, నూత్నకృత్యవహిత విప్రకృష్టజానం = నూత్నములయిన వ్యవధానము (అద్భుత) గలిగిన వయిన దూరసలములనున్న పదార్థములయొక్క సాక్షాత్కారజానము గలుగును.

అవ॥ సకల వస్తువుల విషయాకరించు ఆధిభౌతికసిద్ధిని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ హృదయకమలమునందలి సుషుమ్నాసానమందు ధ్యానమహిమచే సకలమును ప్రకాశింపజేయు ప్రవృత్తి చిత్తమున నుదయించుచున్నది. దానిచే జ్యోతిష్కృతీ ప్రవృత్తి యందును, సర్వప్రకాశక జ్యోతిష్కృతీ ప్రవృత్తికాధారమైన, నిర్మలమైన, ప్రకాశరూప మైన బుద్ధి సత్త్వమును బుద్ధిప్రభాశక్తిని నూత్నములగు పరమాత్మాదులయందును, భూమిచే వ్యవహితములయిన నిధి మొదలయినపానియందును, దూరములోనున్న అనగా మేరుపర్వత గుహలోపలయున్న రసాయనాదులయందును ధారణా ధ్యాన సమాధి మూలమున ప్రయోగించి సాక్షాత్కరించిన, సూర్యకాంతి ప్రసారముచే చిన్న చిన్న

కూటములుగూడ (గుహలుగూడ) సాక్షాత్కరించు విధమున, మాత్మవ్యవహిత దూరసము
లయిన పైన జెప్పబడిన పదార్థములన్నిటియొక్కయు సాక్షాత్కారజ్ఞానము గలుగును.
యోగి యిటులన్నిటిని తెలియుచున్నాడని భావము.

సూ॥ భువనజ్ఞానం సూర్యే సంయమాత్ ॥

28

పద॥ భువనజ్ఞానం - సూర్యే - సంయమాత్.

అర్థమా॥ సూర్యే = మూర్త్యభగవానునియందు, సంయమాత్ = సంయమమువలన, భువన
జ్ఞానం = పదునాలుగు లోకములయొక్క జ్ఞానము గలుగుచున్నది.

అవ॥ చక్షురశ్రవణానసిద్ధి సంయమసాధ్యమని తెలుపుచున్నారు. ఇది అధి
దైవికము.

తా॥ సుషుమ్న మొదలగు సహస్ర కిరణ సమాహముతో నొప్పుచున్న యాకాశ
మందు మూర్త్యమండలము ప్రకాశించగా దానియందు అనగా యోగశాస్త్రము రీతిగా
సుషుమ్నాస్థానమనబడు భూమధ్యస్థానమునకు పైన మూర్త్యమండలము సర్వదా భాస
మానమై యున్నది. దానియందుగాని చిత్తముంచి సంయమముజేసిన చిత్తమంతయు

దృశ్యమగు చతుర్థ (14) లోకముల యాకారమును ధరించినందుచే నా యోగివగుడు సమ సర్వోక్తముల సాక్షాత్కరించుచున్నాడు. మఱియు ఈ మైద అన్ని పుష్పముల దగ్గ అగుప్రోయి వాని రసమును, ఆయా పుష్పాకారమును తెలియువిధమున చిత్తము సకల భువనముల యాకారమును ధరించి సమ సర్వోక్తములను సాక్షాత్కరించుచున్నది గాన దీని నే మధుమతీసిద్ధియుని యోగశాస్త్రమున జెప్పచున్నారు.

సూ॥ చంద్రో తారకావ్యాహజ్జానమ్ ॥

29

పద॥ చంద్రో - తారకావ్యాహజ్జానమ్.

అర్థము॥ చంద్రో = నక్షత్రపతియగు చంద్రునియందు (సంయమమువలన), తారకా వ్యాహజ్జానం - తారకా = నక్షత్రములయొక్క, వ్యాహ = విశిష్టసానముల యొక్క, జానం = జ్ఞానము గలుగును.

తా॥ నక్షత్రములకు రాజగు చంద్రునిబహుంగు చిత్తముయొక్క సంయమమువలన యోగివరుడు నక్షత్రముల విశేషసానముల (యే నక్షత్ర మెట్లు రుణున్నదో అని) సాక్షా

త్కరించుచున్నాడు. సూర్యకాంతిచే నక్షత్రములు ప్రకాశింపనందుచే సూర్యసంయమముచే నక్షత్రజ్ఞానము గలుగదు అని భావము.

సూ॥ ధ్రువే తదతిజ్ఞానమ్ ॥

పద॥ ధ్రువే - తదతిజ్ఞానం.

అర్థము॥ ధ్రువే = ధ్రువజ్యోతిస్సునందూ (సంయమమువలన), తదతిజ్ఞానం - తదతి - ఆ నక్షత్రములయొక్క గమనముయొక్క, జ్ఞానం = సాక్షాత్కారము గలుగుచున్నది.

తా॥ ధ్రువజ్యోతిస్సునందు సంయమమును కీర్తించు యోగి యీ నక్షత్రము యీ గ్రహముతోగూడ నీ గమనముతో నింతకాలము పోవుచున్నదను నక్షత్రగమనజ్ఞానమును పొందును.

సూ॥ నాభిచక్రే కాయవ్యూహజ్ఞానమ్ ॥

పద॥ నాభిచక్రే - కాయవ్యూహజ్ఞానం.

అగ్రము॥ వాభిశక్రే = శరీరమున భాగమున నాభియందలి మణిపూరకమును శ్చేరుగల పది

దళములుగల చక్రమలదు (సంయమనమువలన), కాయవ్యూహజానం - కాయ = శరీరమునందలి, వ్యూహ = వాతపితౌతి నీతి విశేషముయొక్క, జానంభవతి = జానము గలుగుచున్నది.

అవ॥ వాహ్యములయిన అధిభౌతిక అధిదైవిక సిద్ధులను తెలిపి యిప్పుడు శరీరేని యములకు సంబంధించిన ఆధ్యాత్మిక సిద్ధులను తెలియజేయుచున్నారు.

తా॥ శరీరమధ్యమున నాభియందు మణిపూరకమును దశదళచక్రమున్నది. దాని యందు చిత్రసంయమనముచే (ధారణ ధ్యాన సమాధులచే) యోగీశ్వరుడు శరీరమునందలి వాతపితౌత్రేన్మృదుల నీతిని తెలియుచున్నాడు. అటులే రక్తమాంసాది సప్తధాతువుల సశేషవిషయమును తెలియును.

సూ॥ కణకూపే ఊత్పిపాసానివృత్తిః॥

32

పద॥ కణకూపే - ఊత్పిపాసానివృత్తిః.

అరము॥ కంఠకూపే = కంఠముయొక్క - కుహరమునందు సరియనుమువలన, ఊత్పిపాసా

నిష్కర్మత్వం - తస్మాత్ = ఆకలియొక్క, పిపాసా - దప్పియొక్క, నిష్కర్మత్వం = నివారణము గలుగును.

అనఁ|| ఆకలిదప్పులు పశమించు నీదిని తెలుపుచున్నారు.

తా|| నాలుకయొక్క ఆధోభాగమున దారమువలె ప్రసరించిన నాడిగలదు. దానికి కింది భాగమున కంఠమునకు సమ్మన్థించి కుహర (రంధ్ర) మొకటియున్నది. ఆ కంఠరస్థములలో ప్రాణాది వాయుస్పర్శచే (సంఘర్షణచే) తుత్త్విపాసలు గలుగుచున్నవి. అట్టి కంఠపుహరమున సంయమశక్తిచే యోగికి నాకలిదప్పులు లేకపోవుచున్నవి.

సూ|| కూర్మనాడ్యాం సైర్యమ్ ||

వి

పద|| కూర్మనాడ్యాం - సైర్యం.

అర్థము|| కూర్మనాడ్యాం = కూర్మనాడియందు సంయమమువలన, సైర్యం = చిత్రనిరత్వము నీదిందును.

అనఁ|| చిత్రసైర్యము గలుగు నుపాయము తెలుపుచున్నారు.

తా॥ కంఠరంగ్రమయొక్క కిందిభాగమున (గొంతుకు దిగువ) వత్ససలమందు తాజీలుకలె ప్రసరించిన యొక నాడిగలదు. అదియే కూర్మనాడియగును. ఆ నాడియందు చిత్తముయొక్క సంయమనముచే చిత్తస్థైర్యము సిద్ధించును.

సూ॥ మూరజ్యోతిషి నిద్దదర్శనమ్ ॥

34

పద॥ మూరజ్యోతిషి - నిద్దదర్శనం.

అర్థము॥ మూరజ్యోతిషి = బ్రహ్మరంగ్రమున జ్యోతిరూపమై సర్వదా వెలుగు నుషు మ్నగ్రసాసమందు సంయమమువలన, నిద్దదర్శనం = సిద్ధుల దర్శనము సిద్ధించు చున్నది.

అవ॥ పిదాది నుహోపురుషులగు వశరీరుల దర్శనసిద్ధిని తెలుపుచున్నాదు.

తా॥ బ్రహ్మరస్రము సహస్రారము అను పేర్లతో నొప్పుచు నుషుమ్నా సంబంధముచే (సూక్ష్మమగు బుదియొక్క నిర్విషయ బ్రహ్మభావనామహిమచే) సదా భాస్వరమైన అత్యధిక తేజోరూపమైన బ్రహ్మజ్యోతి దేదీప్యమానమగుచున్నది. అచ్చోట చిత్త సంయమముచే నా మూరసాసమునందుండి బయలుదేరినదై, శరీరమంతటను వ్యాపించిన

చిత్తమణిప్రభ అనగా చిత్తము బ్రహ్మతేజోరూపమును ధరించినదై యెవరికిని కనపడని సిద్ధాది దివ్యపురుషులను సాక్షాత్కరించు శక్తివంశమగుచున్నది. ఆ యోగి సిద్ధపురుషులను దర్శించుచున్నాడు.

సూ॥ ప్రాతిభాద్వా సర్వమ్ ॥

పద॥ ప్రాతిభాత్ - వా - సర్వం.

అర్థము॥ ప్రాతిభాత్ వా = స్వయముగా సిద్ధించిన ఊహాశక్తి మాత్రముచే గలిగిన జ్ఞానమువలనగాని, సర్వం (జానాతి) = సమస్తము నెరుగుచున్నాడు (అత్యను సంయమనము చేయుటచే సర్వజ్ఞుడగుచున్నాడు).
అవ॥ సర్వజ్ఞతాసిద్ధిని తెలియుపరచుచున్నారు.

తా॥ సంసారమునుండి తరింపజేయునదియు, ప్రసంఖ్యానమని జెప్పబడునదియు నగు వివేకఖ్యాతిగొరకు (అత్యసాక్షాత్కార జ్ఞానముగొరకు) చిత్తమును ఆత్మయందుంచి ధారణా ధ్యాన సమాధులభ్యసించిన యోగికి, మూర్ఖోద్దయమునకు ముందు అరుణాప్రభ ఉదయమగునటులను, దానిచే జనులు సమస్తపదార్థముల తెలియునటులను, వివేకఖ్యాతికి

మందు స్వయంసిద్ధప్రతిభయు నుదయించుచున్నది. దానిచే సర్వమును జేలిసి యోగి సర్వజ్ఞుడగుచున్నాడు. తర్వాత తప్పక ఆత్మసాక్షాత్కారమున్న యోగికి కలుగు చున్నది.

సూ॥ హృదయే చి త్తసంవిత్ ॥

౩౪

పద॥ హృదయే - చి త్తసంవిత్.

అరము॥ హృదయే = హృదయమునందు సదయమనువలన, చి త్తసంవిత్ = మనస్సు

యొక్క సాక్షాత్కారము గలుగును.

అవ॥ చి త్తస్వరూప సాక్షాత్కారసిద్ధిని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ఆధోముఖమైన చి త్తమునకు సానమైన అనేక విషయవాసనలకు అభిముఖ మయిన హృదయకమలమునందు సంయమముచే ననేక రాగాదివృత్తులతోడ చి త్తము తెలియబడుచున్నది. వేరు పదార్థమువలె విస్పష్టముగా గోచరించును. చి త్తముయొక్క వాసనలు ప్రత్యక్షములగును.

సూ॥ సత్త్వపురుషయోరత్యన్తాసంక్తిరయోః ప్రత్యయావిశేషో
భోగః పరారాత్స్వర్ధసంయమాత్పురుషజ్ఞానమ్॥ ౩7

పద॥ సత్త్వపురుషయోః - అత్యన్తాసంక్తిరయోః - ప్రత్యయావిశేషః - భోగః -
పరారాత్ - స్వర్ధసంయమాత్ - పురుషజ్ఞానం.

అర్థము॥ అత్యంతాసంక్తిరయోః = (బుద్ధి భోగ్యము భోక్త ఆత్మయగుచున్నది). ఇట్టి
విరుద్ధధర్మము లుండుటచే, అత్యన్త = మిక్కిలి, అసంక్తిరయోః = భిన్నము
లైన (వేరైన), సత్త్వపురుషయోః = బుద్ధి ఆత్మలయొక్క, ప్రత్యయావిశేషః -
ప్రత్యయ = బుద్ధియొక్క పరిణామములైన సుఖదుఃఖ మోహవృత్తులచే, అవి
శేషః = సమానరూపత్యము - ఆస్మయొక్క ప్రతిబిమ్మమగు జీవునిద్వారా సుఖ
దుఃఖాద్యాగోచరము, భోగః = భోగమునబడును (భోగ్యము బుద్ధి, భోక్త ఆత్మ
ఈ రెంటియొక్క అభేదాగోచరమే భోగము. సుఖదుఃఖాద్యనుభవము దృశ్య
మగును), పరారాత్ = భోక్తయగు జీవునికొరకైనందుచే పరారమైన, బుద్ధి

ధర్మమైన, జడమైన, దృశ్యమైన, భోగముకన్న (ఆ భోగమును వదలి), స్వార్థ సంయమాత్ - స్వార్థం = లింగగోళకైన చిత్స్వరూప పురుషునియందు (పరమాత్మ యందు) సంయమాత్ = సంయమమువలన (చిత్తమంచి ధారణా ధ్యాన సమాధులు సలుపుటవలన), పురుషజ్ఞానం = ఆత్మసాక్షాత్కారము గలుగుచున్నది.

అవ॥ ఆత్మసాక్షాత్కారజ్ఞానము ఆత్మసంయమముచే గలుగునని స్పష్టపరచుచున్నారు. తా॥ భోగజేయ విద్యుమైన పరిశుద్ధాత్మయందు (వలెచిమ్మమైన జీవద్వారా జడ బుద్ధి ధర్మములగు సుఖదుఃఖాదులను కల్పించుటయే (ఆరోపము) అజ్ఞానకేహతునగు చున్నది. వస్తుతః విచారింపిన భోగ్యమైనచే బుద్ధియు, భోగ్యయైనందుచే పురుషుడును (ఆత్మయు) వేరుగానున్నారు. ఇటుల విరుద్ధధర్మములు బుద్ధి ఆత్మలకున్నవి. అయినను అవివేకముచే బుద్ధి పరిణామధర్మములైన సుఖదుఃఖ మోహవృత్తులచే శుద్ధాత్మ బుద్ధియందు (వలెచింబించినదని భావించి బుద్ధ్యాత్మలకు సమానరూపత్వమును గ్రహించు చున్నారు. అనగా శుద్ధాత్మయందు బుద్ధ్యాత్మలు కలిసియున్నవను జీవత్వబుద్ధిచే సుఖ దుఃఖ మోహవృత్తు లారోపించుచున్నారు. ఆత్మయు సుఖదుఃఖాదులుగలదని తలఠచు

చున్నారు. అందుచేతనే దృశ్యమేర్పడుచున్నది. ఈ దృశ్యము బుద్ధికల్పితము. జీవుని భోగముకొరకైనది. అందుచే నిది పరారము. కాన పరారమై జడమైన, బుద్ధికల్పితమైన దృశ్యప్రపంచముగు పురుషునికి శేషమని చెప్పబడు (పురుషునికన్న శేరైనది మిగిలినది జీవునికి భోగరూపమైనది శేషమని చెప్పబడును) భోగమును వదలి దృశ్యప్రపంచముందాళ గొనక స్వార్థమైన స్వస్వరూపమైన పరమాత్మయందు చిత్తముంచి సంయమనము జేసిన ధారణా ధ్యాన సమాధుల కీలింఛిన పరమాత్మసాక్షాత్కారజానము సిద్ధించును. కావున నాత్మసంయమనము గావించవలయు. ఆత్మసాక్షాత్కారము నాత్మపురుషుడే తెలియు చున్నాడు. జాతయగు జీవుడుగాని, జేయమగు బుద్ధిగాని తెలియజాలవు. ఎందుకనగా జాత్యజేయములు పరస్పర విరుద్ధధర్మములుగలవి. అనగా ఆత్మస్వరూపసాక్షాత్కార మాత్మకే గలుగుచున్నది. అచ్చోట జాత్యజాన జేయములను త్రిపుటి లేదు.

సూ॥ తతః ప్రాతిభశ్రావణవేదనాదర్శాస్వాదవార్తా జాయన్తే ॥ 38

పద॥ తతః - ప్రాతిభ శ్రావణ వేదనా దర్శాస్వాద వార్తా - జాయన్తే.

అర్థము॥ తతః = స్వార్థమైన యాత్మపురుషునియందు సంయమమువలన, ప్రాతిభ , , ,

వార్తా - ప్రాతిభ = దివ్యజ్ఞానమును గ్రహించు మనస్సు, బ్రాహ్మణ = దివ్య శబ్దమును గ్రహించు శ్రోత్రము (చెవి), వేదన = దివ్యస్పర్శమును గ్రహించు త్వక్కు, ఆదర్శ = దివ్యరూపమును గ్రహించు నేత్రము, ఆస్వాద = దివ్యరసమును గ్రహించు జిహ్వ, వార్తా = దివ్యగంధమును గ్రహించు నాసిక, ఈ ఆరు ఇంద్రియములు, జాయంతే = (యోగికి) గలుగుచున్నవి.

అన॥ స్వార్థమగు ఆత్మపురుషునియందు సాక్షాత్కారముచే ఆత్మజ్ఞానమునకు ముందు గలుగు సిద్ధుల తేలుపుచున్నారు.

తా॥ స్వార్థ పరమాత్మయందు సంయమముచే నిర్దియములన్నియు దివ్యత్వము నొందుచున్నవి. ఈ దివ్యత్వము పరమాత్మపురుష జ్ఞానసిద్ధికి ముందు గలుగుచున్నది. దివ్యత్వమనగా మనుష్యులకు సాధ్యముగానిది, జీవతలకు యోగులకు సాధ్యమగునది. యోగ క్రిచే (ఆత్మసంయమనముచే) దివ్యత్వము నొందిన (1) మానస, (2) శ్రోత్ర, (3) త్వక్, (4) నేత్ర, (5) జిహ్వ, (6) సూక్ష్మేంద్రియము లారున్న క్రమముగా, (1) ప్రాతిభ, (2) బ్రాహ్మణ, (3) వేదన, (4) ఆదర్శ, (5) ఆస్వాద, (6) వా రలను

పేరతో యోగశాస్త్రమున ప్రసిద్ధముకాదున్నవి. (1) ప్రాతిభమును మనస్సువలన నూత్నవ్యవహిత విప్రకల్పిత అతీతానాగత జానసిద్ధియు, (2) భావణమును శ్రోత్రమువలన దివ్యశబ్దశ్రవణసిద్ధియు, (3) వేదనమును త్యక్తుచే దివ్యస్పర్శసిద్ధియు, (4) ఆదర్శమును నేత్రముచే దివ్యరూపదర్శనసిద్ధియు, (5) ఆస్వాదమును జిహ్వచే దివ్యగ్రహణసిద్ధియు (6) వార్తయు నాసికముచే దివ్యగ్రహణసిద్ధియు గలుగుచున్నవి. ఈ యారును సిద్ధులన బడును.

సూ॥ తే సమాధావుపసర్గా వ్యుత్థానే సిద్ధయః॥

39

పద॥ తే - సమాధౌ - ఉపసర్గా - వ్యుత్థానే - సిద్ధయః.

అర్థము॥ తే = ఆ ప్రాతిభాది సాక్షాత్కారము లాగును సాక్షాత్కార సమాధియందు, ఉపసర్గా = విఘ్నములుగను, వ్యుత్థానే = ఆత్మజానమును కోరక చిత్తము బహిర్భ్రమింపుచునున్నది సిద్ధులుగను అగుచున్నవి.

అవ॥ ఈ యారు సిద్ధులచేత యోగి కృతకృత్యుడు, వానికి చేయదగినది లేదని తలంప కూడదని చెప్పుచున్నారు.

తా॥ ఆ మానసాది యారణ్యములను ద్రవ్యత్వమును వహించుటచే గలుగు ప్రాతిభాజి దివ్యసిద్ధులారము ఆత్మసాక్షాత్కారము జ్ఞానరూప సమాధిని (మోక్షమును) గోరు యోగిపుంగవునకు విఘ్నబంధము లగుచున్నవి. కావున సిద్ధులన్నిటి ను పేక్షించవలయును. అటుగాక నాసిద్ధుల నపేక్షించివో, యోగి కాత్మసాక్షాత్కారము తప్ప మఱి యొకటి భవ్యత్వమును, కృతకృత్యత్వమును గలిగించునది లేదు గాన నట్టి కృతకృత్యతను యోగి పొందక మోక్షమునుండియు, నాత్మజ్ఞానమునుండియు భ్రష్టుడగుచున్నాడు. ఈ సిద్ధు లాత్మజ్ఞానమందుపకరించవు. ఏ సిద్ధియుగూడ చిత్తమునకు సమ్మనించినదే గాన, దృశ్యావేద్యమును నిష్కల్మష నిర్వికార నిష్పరిణామ పరమాత్మజ్ఞానమునకు సిద్ధులు పకరింప జాలవు. చిత్తమును దృశ్యముతోనికి ప్రవేశపెట్టి సిద్ధిపదర్శనమే పరమోద్దేశ్యమని తలంచు యోగికి ఆ ప్రాతిభాది సాక్షాత్కారములు సిద్ధులగుచున్నవి. ఈ విషయమున మహారుల నూ కులను గాంచుడు.

శ్లో॥ ద్రవ్యమనప్రక్రియాకాలక క్షయః సాధు సాధు సిద్ధిదాః ।

పరమాత్మచదప్రాప్తౌ నోపకుర్వన్తి కాశ్చన ॥

తా॥ యోగికి సంయమనశక్తిచే (1) ద్రవ్య, (2) మన, (3) క్రియా, (4) కాలములకు సమ్మన్ధించిన శక్తులు లొందరగనే సిద్ధిని గలుగజేయుచున్నవి. ఆ శక్తులన్నియు పరమాత్మప్రేక్షియం దుపయోగపడవు. ఇందులకు కారణమును యీ క్రింది శ్లోకమున నిరూపించుచున్నారు.

శ్లో॥ సర్వేచ్ఛాల్లాభసంకానావాత్మలాభోదయోహి యః ।

స కథం సిద్ధివాంఛాయాం మగ్నచిత్తేన లభ్యతే ॥

తా॥ ఆత్మసాక్షాత్కారప్రాప్తి, సర్వసంకల్పములు, సర్వవికలుడిగిన మాత్రమే గలుగుచున్నది కాన నాత్మజ్ఞానము సర్వవిచ్ఛారాహిత్యరూపము. సిద్ధుల్లో సకల వాంఛారూపములు కాన సిద్ధిగోరువానిచే నాత్మజ్ఞానము లభింపదు.

సూ॥ బనకారణైశ్చ ధిల్వాత్ప్రచారసంవేదనాచ్చ చిత్తస్య పరశరీరా-
వేశః ॥

40

పద॥ బనకారణైశ్చ ధిల్వాత్ - ప్రచారసంవేదనాత్ - చ - చిత్తస్య - పరశరీరావేశః.

అరము॥ బన్ధకారణైథిల్యాత్ - బన్ధ = సర్వత్ర వ్యాపించు శక్తిగల చిత్త మొకశరీర మందే సంక్షోచావస్థలో నుండుటయను బన్ధమునకు, కారణ = హేతువులైన ధర్మాధర్మరూప పుణ్య పాప కర్మలయొక్క, కైథిల్యాత్ = కైథిల్యమువలన (సంయమముచే నాశమగుటవలన), ప్రచారసంవేదనాత్ చ - ప్రచార = చిత్త మును సంపరింపజేయు నాడీ సంఘముయొక్క, సంవేదనాచ్ఛ = (సంయమముచే) సాక్షాత్కారమువలనను, చిత్తస్య = చిత్తమునకు, పురశరీరావేశః = ఇతర శరీరమందలి ప్రవేశము గలుగును.

అవ॥ ఈ ప్రకారము సంయమమునకు ఆత్మసాక్షాత్కారసిద్ధి పుర్య న్నము విభూతులను చెప్పి యిప్పుడు సంయమమునకు క్రియాగూపసిద్ధులను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ పరకాయ ప్రవేశసిద్ధి గలుగువిధమును తెలుపుచున్నారు. సర్వత్ర వ్యాపించు శక్తిగల చిత్త మొకేళగీరమం దుండుటచే సంకుచితమై యొకేచోట బంధింపుబడుచున్నది. ఆ చిత్తబంధమునకు కారణములు ధర్మాధర్మరూప పుణ్య పాప కర్మ లేయగును. ఆ కర్మల యందు సంయమముచే చిత్తబంధకారణ కర్మలు కైథిలములగుచున్నవి. చిత్తమును సంప

రింపజేయు నాడీ సంఘమున్నది. ఈ నాడీ సమాహుబలముచేతనే చిత్తము ప్రచారము జేయుచున్నది (ప్రవర్తించుచున్నదని భావము). ఆ నాడీ సంఘముయొక్క సాక్షాత్కారము సంయమనముచే గలుగుచున్నది. కావున చిత్తబంధకారణ కర్మలు శిథిలములగుట వలనను, చిత్తప్రచార కారణ నాడీసంఘ సాక్షాత్కారమువలనను, చిత్తము పరకాయములో ప్రవేశించు సామర్థ్యము గలదగుచున్నది. అట్టి చిత్తము మరణించి యుండువానియొక్కయు, జీవించి యుండువానియొక్కయు శరీరములో ప్రవేశించుచున్నది. చిత్తముతోపాటు ఇంద్రియములన్నియు పోతీగతో తుమ్మెదలువలె ప్రవేశించుచున్నవి. ఇదియే పరకాయప్రవేశ విద్యయగును.

సూ॥ ఉదానజయాజలపంకకంటకాదిష్వసంగ ఉత్క్రాంతిశ్చ ॥ 41

పద॥ ఉదానజయాత్ - జలపంకకంటకాదిష్వ - అసంగః - ఉత్క్రాంతః - చ.

అర్థము॥ ఉదానజయాత్ - ఉదాన = నాసిక్ గ్రామముండి శిరస్సవరకు వ్యాపించి యున్న వాయువుయొక్క, జయాత్ = (సంయమముచే) జయించుటవలన, జలపంకకంటకాదిష్వ = జలము బురద ముండు మొదలైనవానియందు, అసంగః =

తగులకుండుటయూ, ఉత్కాంతిశ్చ = ఊర్ధ్వగమనమున్న సిద్ధించును.

అవ॥ యోగికి సముద్రగమనాది సిద్ధులను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ దూదియందు మహాగ్నిజ్వాలవలె సమ స్తేంద్రియములయందును నొకేసారి పుట్టిన వృత్తి జీవముని వచింపబడును. ఆ జీవవృత్తియే ప్రాణాపానాది పంచవాయువులుగా నగుచున్నది. అందులలో నుదాసవాయువనగా నాసిక్తాగ్రమునుండి శిరఃపర్యంత ముండు నది. ఆ ఉదాసవాయువును సంయమముచే జయించిన జలము, పంకము, కంటకము మొదలగువానియందు తగులకనే యోగి శరీరలాఘవము గలవాడై పైన సంచరించు చున్నాడు; స్వేచ్ఛామరణమున్న పొందుచున్నాడు.

సూ॥ సమానజయాజ్వలనమ్ ॥

42

పద॥ సమానజయాత్ - జ్వలనమ్.

అగ్రము॥ సమానజయాత్ = నృదయము మొదలు బొడ్డుపరకు వ్యాప్తమైన సమాన వాయువుయొక్క జయమువలన, జ్వలనం = నాభివద్దనున్న నగ్నియొక్క దీప్తి గలుగును.

శ్రీ పాతంజల యోగసుధాకరము

తా॥ కృద్రయము మొదలు నాభివరకు వ్యాపించియుండునది సమానవాయువనం బడును. ఆ సమానవాయువును పశ్చిమంబున నాభిలోనున్న నగ్నిజ్యోతి యుదీ ప్తమగు చున్నది. ఇట్టిజ్యోతిచే యోగి జ్వలించునట్టి శేజోపంతుడగును.

సూ॥ శ్రోత్రాకాశయోస్సంబంధసంయమాద్దివ్యం శ్రోత్రమ్॥ 43

పద॥ శ్రోత్రాకాశయోః - సంబంధసంయమాత్ - దివ్యం - శ్రోత్రమ్.

అర్థము॥ శ్రోత్రాకాశయోః = శ్రోత్రేంద్రియాకాశములయొక్క, సంబంధసంయమాత్ = ఆధారాధేయభావ సంబంధమునందలి సంబంధమువలన, దివ్యశ్రోత్రం = దివ్యమగు శ్రోత్రేంద్రియము గలుగును. అనగా చెవి దివ్యశబ్దముల గ్రహించు శక్తిగలదగును. తా॥ శ్రోత్రేంద్రియమునకు ఆకాశమాధారము. అనగా నాకాశమువలన చెవి యేర్పడెను. చెవి ఆధేయముగానున్నది; ఆకాశము నాధారముగా జేసికొనియున్నది. ఈ శ్రోత్రేంద్రియమునకున్న, ఆకాశమునకున్న యున్న ఆధారాధేయభావరూపత్వవలన సంబంధమందు సంయమమువలన దివ్యశబ్దముల నన్నిటిని నొకేతూరి గ్రహించునదిగా

చెవి యుగుచున్నది.

సూ॥ కాయాకాశయో స్పృంబంధసంయమాలఘమూలసమాపత్యేశ్చ
ఆకాశగమనమ్ ॥

44

పద॥ కాయాకాశయోః - సంబంధసంయమాత్ - లఘుతూలసమాపత్యే - చ -
ఆకాశగమనమ్.

అర్థము॥ కాయాకాశయోః = శరీరాకాశములయొక్క, సంబంధసంయమాత్ = సంబంధమందు సంయమమువలన, లఘుతూలసమాపత్యేశ్చ - లఘుతూల = శలికయైన దూదియందు, సమాపత్యేశ్చ = సమాధిఃలనఁచును, ఆకాశగమనం = ఆకాశగమనము గలుగును.

తా॥ శరీరముండు చోటై ఆకాశమున్నదను ఆకాశ శరీరములయొక్క సంబంధమును సంయమమును జేయుటవలన, తగువాత చుట్ట నైన దూది మొదలైనవానియందు భ్రావించి చిక్షము తనాకారమగుటము సమాధి నభ్యసించుటచేతను లఘుశరీరుండై ఆకాశమున విహరించును. తగువాత సాలెఘుటగు నిర్మించిన దారములపై నను, తదనంతరము మార్కళిగణములయందును సంచరించుచున్నాడు. పిమ్మట స్వేచ్ఛగా నాకాశగమనమును జేయుచున్నాడు.

సూ॥ బహిరకల్పితా వృత్తిర్మహావిదేహః తతః ప్రకాశావరణక్షయః॥

పద॥ బహిః - అకల్పితా - వృత్తిః - మహావిదేహః - తతః - ప్రకాశావరణక్షయః.

అర్థము॥ అకల్పితా = కల్పింపబడని ఆహంకారశూన్యమైన, బహిర్వృత్తిః = వెలుపల

ప్రసరించు మనోవృత్తి, మహావిదేహః = మహావిదేహమును పేరు గలదగును,

తతః = ఆ మహావిదేహాఖ్య మనోవృత్తి సంయమమువలన, ప్రకాశావరణక్షయః =

ప్రకాశమైన చిత్తముయొక్క ఆవరణములగు కేళాదిమలములయొక్క నాశము గలుగుచున్నది.

తా॥ దేహముం దహంభావపూర్వకముగా మనోవృత్తి దృశ్యమందు ప్రవర్తించిన అది కల్పితమగు విదేహాఖ్యవృత్తి, దేహభావములేక స్వయముగానే ప్రవర్తించిన చిత్తముయొక్క బాహ్యవృత్తి మహావిదేహమగును. దానిముందు సంయమముచే చిత్త మందలి కేళాది మలావరణములు పూర్తిగా నశించుచున్నవి. అప్పుడు చిత్తము స్వయం ప్రకాశమగును. ఇదియే పరకాయప్రవేశప్రయోజకము.

సూ॥ సూలస్వరూపసూక్ష్మైర్వ్యూహార్థవత్త్వసంయమాద్యూతణయః॥

పద॥ మూలస్వరూప సూక్ష్మ అన్వయ అగ్రతత్వ సంయమాత్ - భూతజయః.

అర్థము॥ మూలస్వరూప సూక్ష్మత్వయోగతత్వ సంయమాత్ - సూల = శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములను మారు సుణములతో సభివ్యక్తమై కనబడునది మూలము, స్వరూప = కాత్మిన్య, స్నేహ, ఉష్ణత్వ, ప్రేగణ, సర్వగతత్వ లక్షణములు స్వరూపము, సూక్ష్మ = ఆవిభక్తములయిన శబ్ద స్పర్శాది పంచతన్మాత్రలు సూక్ష్మము, అన్వయ = కాగ్యభూత పంచభూతములందు కారణరూపముగా నన్వయించిన గుణత్రయ మన్వయము, అగ్రతత్వ = త్రిగుణములలో నున్న భోగ మోక్ష జ్ఞాన సామర్థ్య మర్థతత్వము, వీనియందు (పంచభూతముల ధర్మము లయిన మూల, స్వరూప, సూక్ష్మ, అన్వయ, అరప త్వములను నయిదింటి యందును), సంయమాత్. = సంయమమువలన, భూతజయః = పంచభూత పశీ కరణము నిదించును.

అప॥ పంచభూతములును యోగికి లోబడి వశములొ నుండుటను పంచభూతపశీకరణ నిధిని తెలుపుచున్నారు.

తా|| (1) స్థూలము, (2) స్వరూపము, (3) సూక్ష్మము, (4) అన్వయము, (5) అర్థవత్త్వమునవి పంచభూతముల పంచరూపములగును. 1. స్థూలమునగా - (1) పృథివి = శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములను నయుదు గుణములతో గూడుకొని, (2) జలము = శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రసములను నాలుగు గుణములతో గూడుకొని, (3) అగ్ని = శబ్ద, స్పర్శ, రూపములను మాడు గుణములతో గూడుకొని (4) వాయువు = శబ్ద, స్పర్శలను రెండు గుణములతో గూడుకొని, (5) ఆకాశము = శబ్దమును నొకే గుణముతో గూడుకొని ఈలాగున హేచ్ఛుతగులగు గుణములు గలవై పంచభూతములు నిండియుములకు గోచరములై యుండుటయే స్థూల భర్తము. 2. సూక్ష్మమునగా - (1) భూమి.మందు కాతిన్యము, (2) జలమందు స్నేహము ద్రవత్వము, (3) అగ్నియందు నత్వము, (4) వాయువునందు ప్రేరణ, (5) ఆకాశమందు వ్యాపకత్వమును పంచభూతలక్షణములు స్వరూపధర్మము. 3. సూక్ష్మమునగా - అహంకారాత్ పంచతన్మాత్రాణి. అహంకారతత్త్వమునుండి పుట్టిన విభజింపబడని (1) శబ్ద, (2) స్పర్శ, (3) రూప, (4) రస, (5) గంధములు స్వరూపధర్మము. 4. అన్వయమునగా -

కార్యములయిన పంచభూతములయందును కారణరూపముగా ననుగతములై యుండు సత్త్వ రజ స్తమోగుణము లన్వయభక్త్యము. 5. ఆరవ త్త్వమునగా - త్రిగుణములయందుండు భోగ మోక్షముల వొసగు సామగ్ధ్యము ఆరవ త్త్వ భక్త్యమగును. కావున పంచ భూతముల రూపములయిన 1. నూల, 2. స్వరూప, 3. నూత్నత, 4. ఆన్వయ, 5. ఆరవ త్త్వములయందు క్రమముగా సంయమమువలన క్రమముగా పంచభూతములను వశ్యములై, ఆవులు దూడ ననుసరించు విధమున, యోగి ననుసరించి తదాజ్ఞానువర్తములై యుండును.

సూ॥ తతోఽణిమాదిప్రాదుర్భావః కాయసమ్ప్రత్యద్దర్శనభిమాతశ్చ॥

పద॥ తతః - అణిమాదిప్రాదుర్భావః - కాయసమ్ప్రత్ - తద్దర్శనభిమాతః - చ. ఆరము॥ తతః = ఆ భూతజగమువలన, అణిమాది ప్రాదుర్భావః = అణిమాది అష్టమహాసిద్ధుల సిద్ధియు, కాయసమ్ప్రత్ = రూపలావణ్యాది ప్రాప్తియు, తద్దర్శనభిమాతశ్చ - తద్దర్శ - పంచభూత ధర్మములయిన కార్తివ్య స్నేహోదులచే, అనభిమాతః = కొట్టబడకుండుటయు గలుగుచున్నవి.

అప॥ పంచభూతముల పశ్చిమరణప్రయోజనమును స్పష్టపరచుచున్నారు.

తా॥ 1. అణిమా = పరమాణువుతో సమానమై యుండుటయగును. 2. మహిమా = విభునె యుండుట, అన్నిటియందును వ్యాపించియుండుట. 3. లఘిమా = దూదివలె చులకనైయుండుట. 4. గరిమా = మేధుపర్వతావత బహునై యుండుట. 5. ప్రాప్తి = చేతివేలితో చగ్గనుని తానుట. 6. త్యంకల్పదైయండుట ప్రాకామ్యమగును. 7. వశిత్వం = సర్వభూతముల వియమించుట. 8. ఈశ్వర్యం = సకల భూతముల సృజించుట. ఇవి అష్టైశ్వర్యములు. ఇవియే సిద్ధులు. పంచభూతములయొక్క (1) నూలధర్మ సంయమమువలన 1. అణిమా, 2 మహిమా, 3. లఘిమా, 4. గరిమా, 5. ప్రాప్తి ఈ అయిదు సిద్ధులున్ను. (2) స్వరూపధర్మ సంయమమువలన ప్రాకామ్యసిద్ధియు, (3) సూక్ష్మ ధర్మసంయమమువలన వశిత్వసిద్ధియు, (4) అన్వయ, (5) అర్థ త్వ ధర్మద్వయసంయమము వలన ఈశత్వసిద్ధియు గలుగును. మఱియు రుద్రాలాక్షణ్యాది శరీరసమ్మతున్న, పంచ భూతధర్మములగు కాలిన్య స్నేహదులచే బంధింపబడకుండుటయున్న భూతముల జయముచే యోగి పొందును.

సూ॥ రూపలావణ్యలవస్రసంహననత్వాని కాయసమ్మత్ ॥ 48

పద॥ రూప లావణ్య బలవస్ర సంహననత్వాని - కాయసమ్మత్.

అర్థము॥ రూప ... సంహననత్వాని - రూప = శేత్రప్రియము, లావణ్య = సర్వాంగ పౌన్దర్యము, బల = వీర్యము, వస్రసంహననత్వాని = వజ్రమువలె దృఢములయిన ఆవయవముల సన్నివేశము గలిగియుండుట, కాయసమ్మత్ = కాయసమ్మదయగును.

తా॥ కాయసమ్మత్తనగా, 1. వయనప్రియమైన రూపము, 2. సర్వాంగ పౌన్దర్యము, 3. వీర్యము, 4. వజ్రసమాన దృఢావయవములు గలిగియుండుటయగును. ఇదంతయు నాంజనేయనియందున్నది.

సూ॥ గ్రహణస్వరూపాస్మితాన్యైర్థవత్త్వసంయమాద్వినియ - 49
జయః ॥

పద॥ గ్రహణ స్వరూప అస్మితా అన్యైర్థవత్త్వ సంయమాత్ - ఇన్ద్రియజయః.

ఆరము॥ గ్రహణ ... సంయమాత్ = గ్రహణ = శబ్దస్పర్శాదులను గ్రహించు
వృత్తులు, స్వరూప = ఆ శబ్దస్పర్శాదులను ప్రకాశింపజేయుట, అస్మితా =
సాత్వికాహంకారము, అన్వయ = కారణరూపేణ అనుసరించియున్న త్రిగుణ
ములు, ఆరవత్త్వ = భోగ మోక్ష జననసామగ్ధ్యము వీనియందు (జ్ఞానేంద్రి
యములగు శ్రోత్ర త్యగ్దాదులయొక్క రూపము లయిందిటియందును), సంయ
మాత్ = సంయమముపలన, ఇంద్రియజయః = ఇంద్రియముల పశ్చికరణము
గలుగును.

అవ॥ భూతజయమును సాధనోపాయఫలితములవ్రోడ వివరించి ఇంద్రియజయమునకును
ఉపాయఫలముల నుడువుచున్నారు.

తా॥ శబ్దస్పర్శాదులను గోచరించు వృత్తులు 1. గ్రహణము, ఆ శబ్దాది ప్రకాశ
కత్వము 2. స్వరూపము (శబ్దస్పర్శాదులను ప్రకాశింపజేయుట, తెలియుజేయుట),
అహంకారములేక నేదియు జరుగదు గనుక కారణమయిన 3. సాత్త్వికాహంకారము,
4. సత్త్వరజ సమోగుణములు అన్వయమగును, అ త్రిగుణములయందున్న భోగ మోక్ష

ఫల దాతృత్వ సామర్థ్యము 5. అరప త్వము. ఈ యందు ధర్మములున్న త్వక్పక్షం
శ్రోత్ర జీహ్వఘ్రాణములను జ్ఞానేంద్రియముల రూపములు కావున 1. గ్రహణ,
2. స్వరూప, 3. అస్మితా, 4. అన్వయ, 5. అరప త్వమును నిందియధర్మము లయి
దింటియందును సంయమమువలన నిందియజయము సిద్ధమగును. ఆ యోగికి నిందియము
లన్నియు వశములై యుంటున్నవి.

సూ॥ తతో మనోజవిత్వం వికరణభావః ప్రధానజయశ్చ ॥ 50

పద॥ తతః - మనోజవిత్వం - వికరణభావః - ప్రధానజయః - చ.

అరము॥ తతః ॥ ఆ యింద్రియజయమువలన, మనోజవిత్వం = మనస్సువలె శరీరమున్న
అతి వేగము గలిగియుండుట, వికరణభావః = శరీరము సజ్జీవీకరణ చేసి యింద్రి
యములు ఆయా దేశకాల విషయముల గనుగొను వృత్తి లాభము, ప్రధాన
జయశ్చ = ప్రకృతి వికారముల జయించుటయు గలుగును.

అన॥ ఇందియజయముచే గలుగు సిద్ధులను తెలుపుచున్నాము.

తా! ఇంద్రియజయముచే హాసస్పృంహ వేగము గలదగుచున్నదో శరీరముగూడ నట్టి వేగముగలదై అత్యశీఘ్రముగామియు నగుచున్నది. ఇది మనోజఙ్గత్య సిద్ధియగును. మఱియు ఇంద్రియములు శరీరమునపేక్షింపకనే ఆయా దేశకాల విశేషముల గోరినచో జాలియుచున్నవి. అనగా కాళిలో గూర్చుని రామేశ్వరములోని ప్రదేశకాల విశేషములను చూచుచున్నాడు. వర్తమానకాలములో నుండియు భూతభవిష్యత్తుల తెలియుచున్నాడు. ఇదియే వికరణభావసిద్ధి. (వికరణభావణః = విశేష ఇంద్రియముల భావము, ఇంద్రియములు విశేషభావము గలిగియుండుట). (ప్రకృతియొక్క వికారములను జయించుట ప్రధాన జయసిద్ధియగును. ఈ మూడు సిద్ధులు గలుగుచున్నవి. ఇకను 1. అణిమా ద్యష్ట సిద్ధులు, 2. కామసమృద్ధిదియు, 3. కాఠిన్యాది, 4. ధర్మానభిఘాత సిద్ధియు, 5. మనోజవిత్వము, 6. వికరణభావము, 7. ప్రధానజయము అను సిద్ధులు, అనగా భూతజయము చేతను, ఇంద్రియముచేతను గలుగు సిద్ధులన్నియు నీ యోగశాస్త్రమున మధుప్రతీకసిద్ధులని చెప్పబడుచున్నవి. తేనెయొక్క యే వైపుగూడ అస్వాదయోగ్యమై అనందకరమగునటుల యీ సిద్ధులలో తేనెయొకటి పొందినను మనోహరమై మధుఁగుల్య

యోగ మున్నందుచే మధుప్రతికములని యా సిద్ధుల పేరు సంగక మెయిస్తుది.

సూ॥ సత్త్వపురుషోన్యనాభ్యాతిమాత్రస్య సర్వభావాధిష్ఠాత్మత్వం
51

సర్వజ్ఞాత్మత్వం చ ॥

పద॥ సత్త్వపురుషాన్యత భ్యాతిమాత్రస్య - సర్వభావాధిష్ఠాత్మత్వం - సర్వజ్ఞా
త్మత్వం - చ.

అరము॥ సత్త్వపురుషాన్యతాభ్యాతిమాత్రస్య - సత్త్వపురుష = బుద్ధ్యాత్మలయొక్క
అన్యతాభ్యాతిమాత్రస్య = (జడమైన బుద్ధికిన్ని ఆత్మ ప్రెతస్యవంతమై విలక్షణ
ముగా మున్నదను) వివేకజ్ఞానమేగల అనగా వివేకజ్ఞానమందే యుండున్న
యోగిని, సర్వభావాధిష్ఠాత్మత్వం - సర్వభావ = భూతేన్ద్రియముల రూప
ములై గుణ పరిణామ రూపములైన సకల జడార్థములయొక్క, అధిష్ఠాత్మత్వం =
ప్రభువువలె ఆక్రమణము (సకల పర్యాయములకు అధిపానముగా నుండుటయొక్క
సర్వజ్ఞాత్మత్వం = భూత భవిష్యద్వర్తమాన కాలీన సర్వవిషయములయొక్క
యథార్థజ్ఞానమున్న గలుగును.

అవ॥ ఈ ప్రకారము సంయమమువలన జ్ఞానక్రియాసిద్ధులు పాని ప్రయోజనమును వివేక భ్యాసితయు శ్రద్ధామూలమున గలుగుననియు చెలిపి యిప్పుడు వివేక భ్యాసితకి అనా వర్తసిద్ధులను తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ముందు జెప్పబడిన స్వార్థమును నాత్మయందు సంయమమువలన చిత్తము రజ సమోగుణముల మాల్సిన్యరహితమై స్వచ్ఛమై తనకు వశమగుచున్నది. అప్పుడు పర వైరాగ్యమునందున్న యోగివరునకు పశికారసంజగల సత్త్వపురుష వివేకజ్ఞాన ముదయ మగుచున్నది. అనగా పరవైరాగ్యముచే బుద్ధికన్న పరమాత్మపురుషుడు విలక్షణముగా నున్నాడను వివేచనచే నాత్మజ్ఞానము గలుగుచున్నది. అట్టి ఆత్మసాక్షాత్కారము సిద్ధించిన యోగికి త్రిగుణభరితామములయిన భూతేంద్రియముల రూపములయిన సకల పదార్థములను ప్రభువునలె నాక్రమించు సిద్ధి గలుగుచున్నది. ప్రభువు ననుసరించి నేవకు లుండువిధమున సమస్త పదార్థము లాద్యోగి ననుసరించియుండును. సమస్తము వానికి వశమైయుండును. మఱియు సకల పదార్థములకు నధిపానముగా నుండుటయు గలుగును. ఇకను భూతధవివ్యద్వర్తమాన కాలీన సకలపదార్థముల వేరు వేరుగా తెలియు వివేక

జానమున్న ఆ యోగికి గలుగును. ఆ యోగి సర్వజ్ఞత్వ సిద్ధిని పొందుచున్నాడు. సర్వ
జ్ఞానములను సర్వకాలములయందును యథార్థముగా జెలియఁజేయును, సర్వభూతేంద్రియాది
పదార్థములకు స్వామియై, సాక్షియై, అధిపానమై యుండుటయు నను సిద్ధులు సంపూ
ర్ణగోళోకనాశకములు గాన యోగశాస్త్రమున నీ రెంటిని విశోకసిద్ధి అనిరి.

సూ॥ తద్వైరాగ్యాదపి దోషబీజక్షయే కైవల్యమ్ ॥

52

పద॥ తద్వైరాగ్యాత్ - అపి - దోషబీజక్షయే - కైవల్యం.

అరము॥ తత్ వైరాగ్యాత్ - తత్ = విశోకసిద్ధికి కారణమైన వివేకభ్యాతియందు,
వైరాగ్యాత్ = ఇచ్ఛ లేకపోవుటయును వైరాగ్యమువలన, దోషబీజక్షయే -
దోషబీజ = అవిద్యాది సర్వకేళములకు కారణములయిన సర్వసంస్కారముల
యొక్క, క్షయే సతి = సంపూర్ణనాశము గలుగగా, కైవల్యం అపి = స్వస్వ
రూప సిద్ధియును ముక్తి సిద్ధిచును.

అన॥ వివేకభ్యాతికి ముఖ్యప్రయోజన సిద్ధిని తెలుపుచున్నాడు.

తా॥ పై జెప్పిన గీతిగా నాత్మసంయమమువలన సర్వభావాధిష్ఠాత్మత్య సర్వజ్ఞాత్మత్యరూప సర్వశోకరాహిత్య విశోకసిద్ధి గలుగగా సిద్ధులు ప్రతిబంధకములగుటచే నిది హేతుభూత వివేకభ్యాతియందును రయోగి ఇచ్ఛార్హితుడగుచున్నాడు. అట్టి పరవైర్యముచే సకల చిత్తవృత్తులు నశించిపోగా పరవైర్యగా మౌళయించి పురుషశేషుడైన మహానుభావునకు సకల అవిద్యాబీజములు సంపూర్ణముగా సంకల్పరూప మనన్మతోపాటు నశించుచున్నవి. ఈ ప్రకారము సకల అజ్ఞాన సంస్కారములు సర్వప్రతిబంధములు నాశమొందగా, అసంప్రజాతసమాధియగు సంస్కారశేషతాపదవాచ్యమైన నిర్భజసంపూర్ణసమాధి దృఢముగా లభించుచున్నది. అప్పుడు పరిశుద్ధమైన చిత్తశక్తికి (ఆత్మశక్తికి) స్వరూపప్రతిష్ఠారూప కైవల్యము సిద్ధించుచున్నది. అనఁగా ఆత్మస్వరూప సిద్ధిలో నుండున్న మోక్షమిదియే. ఇది సంస్కారశేషమును సిద్ధియగును. పరవైర్యగా ప్రాప్యము.

సూ॥ సాన్యుపమనత్రే సంగస్మయాకరణం పునరనిష్టప్రసంగాత్ ॥
 పద॥ సాన్యుపమనత్రే - సంగస్మయాకరణం - పునః - అనిష్టప్రసంగాత్,

అరము॥ సాన్మ్యపమస్త్రే - సాని = కేవేన్ద్రానులయొక్క, ఊపమస్త్రేణే =
 సత్కారవిశిష్ట ఆహ్వానపూర్వక ప్రార్థనముందు, సంగస్మయాకరణం - సంగ =
 ఆసక్తియు, స్మయ = యోగ ప్రభావ గర్వము ఈ కెంజీయొక్క, అకరణం =
 చేయకుండుట (చేయవలయు), (అన్యథా యని = మాటియొకవిధ మాయెనేని)
 పునః = తిరుగా పూర్వమువలె, అనిష్టప్రసంగాత్ - అనిష్ట = యోగభ్రష్టుడగు
 టచే సంసారప్రాప్తియొక్క, ప్రసంగాత్ = ప్రసక్తివలన దుఃఖమే గలుగును.

అవ॥ ఆత్మజానోదయమానకు ముందు గలుగు విఘ్నముయొక్క నివారణోపాయమును
 తెలుపుచున్నారు.

శా॥ యోగులు 1. ప్రథమకల్పికుడు, 2. మధుభూమికుడు, 3. ప్రజాజ్యోతి,
 4. అతిక్రాంతభావనీయుడు అను నాలుగు విధములు గానున్నారు. వారిలో 1. సంయుమ
 మందు ధారణాధ్యాన సమాధులంగు) ప్రవృత్తి మాత్రము గలిగి కొంచముగూడ జ్ఞానము
 లేనివాడు ప్రథమకల్పికుడు. 2. సగయమముచే భూతేన్ద్రియముల సాక్షాత్కరించి ఆ
 భూతేన్ద్రియముల జయింప నిచ్చగలవాడు మధుభూమికుడు. 3. భూతేన్ద్రియములను

జయించినవాడై పరమాత్మజ్ఞానమును గోరువాడు ప్రజ్ఞాజ్యోతియగును. 4. అత్మజ్ఞానముచే పరిపూర్ణుడై భరవైరాగ్య భురంధగుడు అతిక్రాంతభావనీయుడు. ఈ పరిపూర్ణజ్ఞానియగు నతిక్రాంతభావనీయుడు మహానుభావుడు, సకల సందేహములు సర్వవిఘ్నములు నశించిన జీవన్ముక్తుడు. మూడవవాడగు ప్రజ్ఞాజ్యోతియను యోగివరుడు భూతేంద్రియముల జయించినవాడగుటచే మహేశ్వారిగ్రులున్న వానిని కదలింపజాలరు. ఇక మిగిలినవారు ప్రథమకల్పికుడు, మధుభూమిపతుడు. ప్రథమకల్పికుడను యోగి అభ్యాసమునందున్నవాడగుటచే దేవతల ఆహ్వానమునకు యోగ్యుడగుచున్నాడు. అంతమాత్రమే. ఆ యోగిని మాత్రము దేవత లాదళలో నాహ్వానించరు. కనుక పరిశేషస్వామియమున సిద్ధమయినవాడు రెండవవాడగు మధుభూమికుడను యోగివరుడే. ఈ యోగివరుని దేవేంద్రిది దేవతలు గూడ మహాభయభక్తులతో “ఓ యోగిగతశేష్యా! ఇచ్ఛోట నుఖముగా నుండుము. స్వరాదిసాసమందు రమించుమా! ఇక్షుగో కమనీయ కన్యక యున్నది. ఇది దివ్యభోగము. జరామరణ నాశకమయిన రసాయనామృతమిది. ఇదిగో స్వేచ్ఛగా పోవు విమానము” యీ ప్రకారము ప్రార్థింతురు. అప్పుడా యోగివరుడు ఆ ప్రార్థనయం దాసక్తినిగాని,

నా యోగప్రభావ మిట్టిని గర్వమునుగాని చేయకూడదు. మరేమినిన, ఆ స్వర్గవిషయ భోగములం దిటుల దృఢముగా దోషమునే భావించవలయును.

“ఘోరేషు సంసారాంగారేష్యహం పాపచ్యూతానః కథంచిత్ కేశాదిధ్వస్త ధ్వంసకం యోగగ్రుదీపములభే! తస్మై తే తృషాయోనయో విషయనా యవః ప్రతిపత్తాః! స శిల్పహం బ్రాహ్మణ్యకః కథమేత్తైర్వంచితః పునఃపునః ప్రదీపస్య సంసారహృతభుజః స్వాత్మాత్మసమినీకుర్యాం! అతః స్వస్తి వః స్వచ్ఛసమేభ్యః కృపణజనప్రారసీయేభ్యః విషయేభ్యః ఇతి॥”

మహాఘోరములయిన సంసారాగ్నులలో పడినవాడనై, ఉడుకుచున్నవాడనై, శీతైటలులనో గురు దైవకృపచే అవిద్యాది క్షేత్రజ్ఞకారమును నశింపజేయు యోగప్రదీప మును పొందితిని. అయినను ఆ యోగప్రదీపమునకు (దీపమునకు) ఆకాజనకములయిన విషయబుద్ధులనెడమ విషయపాయువులు విఠోధులుగానున్నవి. అట్టివాడనైనను యిప్పుడు పొందబడిన జ్ఞానము గలవాడనై తిరుగా నీవిషయవాసనలచే పంచింపబడినవాడనైకి భాగా వాని విషయమును తెలిసియు, మరల మరల ప్రజ్వలించుచున్న సంసారాగ్ని

నేను కట్టెలగుడును. ఆందువలన న్యృష్టసదృశములయిన నీచజనులచే అశింపదగిన ఓ విషయబుద్ధులారా! మీకు న్యస్తి. ఈ ప్రకారము భావించుటచే సిరమతియై తిరుగా సమాధి నే భావించవలయును. జేవేన్మాదుల మన్ననలనుగూడ సరకుకొనగూడదు. ఇట్టి పరవై రాగ్యధురంధరుడు గావలయును. అటుగాక కృపణబుద్ధిచే విషయములపై నాన గొని ఆసక్తి గర్వముల బూనెనేని అట్టివాడు యోగభ్రష్టుడై అపార సంసార గర్వపాత మునకు గురియగుచున్నాడు. కావున కైవల్యప్రాప్తికి భంగకరమైన ఆసక్తి గర్వముల జేయరాదు. పరవై రాగ్య మానవలయునని భావము.

సూ॥ క్షణతత్క్రమయోః సంయమాద్వివేకజం జ్ఞానమ్ ॥ 54

పద॥ క్షణతత్క్రమయోః - సంయమాత్ - వివేకజం - జ్ఞానం.

అర్థము॥ క్షణతత్క్రమయోః - క్షణ - విభజింపసాధ్యముగాని సత్యమైన అతి సూక్ష్మమైన నిర్విభాగకాలమందు, తత్క్రమయోః = అట్టి నిర్విభాగ కాలయాప క్షణములయొక్క పౌర్వాపర్యక్రమమందును, సంయమాత్ - సంయమమువలన, వివే

కజం = త్షణముల విభేదసాక్షాత్కార వివేకమువలన గలిగిన, జ్ఞానం = ఆత్మ

సాక్షాత్కారజ్ఞానము గలుగుచున్నది.

అవ॥ పైన స్వార్థ (ఆత్మ) సంయమమువలన పరమాత్మ జ్ఞానము గలుగునని చెప్పిరి. ఆ యాత్మజ్ఞానము అన్యత్ర సంయమమువలన గలుగుననియు నుపాయా న్తరమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ త్షణమందును అతి సూక్ష్మత్వక్షణక్రమమందును సంయమమువలన ఆత్మపురుష జ్ఞానము గలుగుచున్నది. కాలమును విభాగించుచు పోయిన కడపట విభజింప సాధ్యము గాని కాలవిభాగ మేదియో అది నిర్విభాగకాలము. దానినే త్షణమని తెలియవలయు. ఈ త్షణము మహాతిసూక్ష్మము; సత్యమైనది, తర్వాత సంభవించు ను త్తరో తరత్షణములు త్షణ సమూహములగును. ఇవియే ముహూర్తాది కాలవిభాగములు అనత్యములగుచున్నవి. కావున (1) అవిభాజ్యమైన సత్యమయిన త్షణమందును, (2) ఈ త్షణముకంటె నీక్షణము పూర్వము, ఈ త్షణము ఊర్తరము అను పౌర్వాపర్యక్రమ (ముందు వెనుకల సంభవించు క్రమ) మందును సంయమమువలన అతి సూక్ష్మములగు త్షణములయొక్క భేదము

సాక్షాత్కరింపబడుచున్నది. అట్టి సూక్ష్మాతినూత్నత త్సణవివేదనాజన్య జ్ఞానమహిమచే నొకేతూరి ఆకాశము మొదలుకొని పరమాత్మవరకు సాక్షాత్కరించు జ్ఞానము సిద్ధించుచున్నది. ఇందుచే చిత్తము శుద్ధమై అతిసూక్ష్మమై పరమాత్మ నెఱుంగునని భావము.

సూ॥ జాతిలక్షణదేశై రన్యతానవచ్ఛేదాత్పల్యయోస్తతః ప్రతిపత్తిః ॥

పద॥ జాతిలక్షణదేశైః - అన్యతానవచ్ఛేదాత్ - తుల్యయోః - తతః - ప్రతిపత్తిః.

అర్థము॥ జాతిలక్షణదేశైః - జాతి = గోత్వాదిజాతి, లక్షణ = కృష్ణపీతాది స్వరూపము, దేశైః = పూర్వోత్తరాది ప్రదేశము వీనిచేగ, తుల్యయోః = సమానము

లగు పదార్థములయొక్క, అన్యతానవచ్ఛేదాత్ - అన్యతా = భేదముయొక్క, ఆనవచ్ఛేదాత్ = నిశ్చయము లేకపోవుటవలన (జాత్యాదులచే సమానమయిన

రెండు పదార్థములకు జాత్యాదులచే భేదనిశ్చయము లేకపోగా), తతః = త్సణ

క్రమముల రెంటియందు సంయమముచే గలిగిన వివేక జ్ఞానమువలన, ప్రతిపత్తిః =

భేదనిశ్చయజ్ఞానము గలుగుచున్నది.

అప॥ ఈ సూత్రమున త్సణకముల సాక్షాత్కారముచే గలుగు మఱియొక సూక్ష్మ

విషయ విశేషమును చెప్పుచున్నారు.

తా॥ 1. గోత్వాదిజాతి, 2. కృష్ణపీతాది స్వరూపము, 3. పూర్వోత్తరాది ప్రదే
శము యీ మూడింటిచేతను పదార్థముల భేదము గాననగును. ఈ మూడును లోకములోని
పదార్థభేద నిశ్చయహేతువులు. వానిలో దేశముచేతను, లక్షణముచేతను సమానము
లయిన గోగవయ మృగముల రెంటికిని గోత్య, గవయత్య జాతులు వేరగుటచే భేదము
స్పష్టము. 1. ఇది జాత్యాభేదనిశ్చయము. దేశలక్షణములచే తుల్యములయిన రెండు గోవు
లకు నొకటి నలుపు రెండవ దెఱుపు యను కృష్ణ ఆరుణ వర ములచే భేదము స్ఫుటము.
2. ఇది లక్షణేన భేదనిశ్చయము. మఱియు జాతిలక్షణములచే సదృశములయిన రెండు
ఉసిరికాయలకు ఒకటి ముందుభాగమున నున్నది, మఱియొకటి వెనుకభాగమున నున్నది
అను పూర్వోత్తర దేశములచే భేదము విదితము. 3. ఇది దేశేన భేదనిశ్చయము. ఇటుం
డగా నొక జాని మఱియొక యోగపురుషుని జూనపరీక్షకై జాతిలోను, పరిణామాదిలక్ష
ణములోను సమానములయిన రెండామలకములలో పూర్వదేశమం దొకదానిని, ఉత్తర

దేశమందు మఱియొకదానిని (మందు వెనుకలుగా) నుంచెను. అప్పుడు యోగియు నితర విషయమునందు ప్రవర్తించియుండగా, ఆ జ్ఞాని పూర్వదేశములకము నపహరించి ఉత్తర దేశమందున్న ఆమలకమును పూర్వదేశమందుంచెను. అందుచే నా రెండామలకముల కున్న దేశముచేతను అభేద మేర్పడెను. జ్ఞాని తీసికొనిన ఆమలకము యేదియని చెప్ప వలసియున్నది. ఇటుల కాలలక్షణ దేశముల మూడింటిచేతను సమానములయిన ఆమలక ముల రెంటికిని భేద మేర్పడకుండగా అతినూత్న, అవిభాజ్య, సత్యక్షణముల సంయమ మును జేసిన యోగివరుడు యీ ఆమలకము యిన్ని లక్షణములతో గూడియున్నది; ఆ లక్షణ ములవలనగూడిన ఆమలక మపహరింపబడెనని లక్షణసంయమజన్య వివేకజ్ఞానముచే దెలియు చున్నాడు. ఇటుల లక్షణసంయమమునకు నూత్నవిషయ విశేషజ్ఞానమను నీదిని తెలిపిరి.

సూ॥ తారకం సర్వవిషయం సర్వధావిషయమక్రమం చేతి వివే

కజం జ్ఞానమ్ ॥

56

శబ॥ తారకం - సర్వవిషయం - సర్వధావిషయం - అక్రమం - చ - ఇతి - వివేకజం - జ్ఞానం.

అరము॥ వివేకజం జ్ఞానం = ఆత్మానాత్మ వివేకముచే గలిగిన స్వస్వరూపజ్ఞానము,
తారకం = పరమాత్మతత్త్వముతో గూడినదగుటచే సంసారసాగరమునుండి తరింప
జేయునదిగను, సర్వవిషయం = సర్వపదార్థముల గోచరించునదిగను, సర్వభౌ
విషయం = సర్వపదార్థ విశేషముల అన్ని ప్రకారములుగా గ్రహించునదిగను,
అక్రమం = క్రమము నశింపకనే ఒకేతూరి సకల పదార్థముల కరతలామలకము
వలె (చేతిలోని ఊసిరిక కాయవలె) నెఱుంగునదిగను యగుచున్నది.

అవ॥ ఈ నూత్రమున వివేకజ్ఞానమునకు స్వరూపుప్రకారమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ ఆత్మ వివేకముచే గలిగిన స్వానుభవసిద్ధ స్వస్వరూపజ్ఞానము పరమాత్మ
తత్త్వమును తెలుపునందుచే సంసారసాగరమునుండి తరింపజేయుచున్నది. మఱియు
నది నమ స్వమును గోచరింపజేయుచున్నది. ఆత్మ దేనికిని విషయము గాదు. ఆత్మయే
నమ స్వమును విషయము జేయుచున్నది. దానికి విషయముకాని బెదియు లేదని అరము.
జరిగినవియు జరుగుచున్నవి. ఇక జరుగనున్నవియు నన్ని విషయముల నన్నివిధములుగా
నా జ్ఞానము గ్రహించుచున్నది. క్రమము లేకనే కరతలామలకమునువలె ద్దగములోనే

సమ స్తథార్ సమదాయమును తెలియునదిగా నా విజ్ఞాన మున్నదని భావము.

సూ॥ సత్త్వపురుషయోక్తుద్ధిసామ్యే కైవల్యం ఇతి ॥ 57

పద॥ సత్త్వపురుషయోః - కుదిసామ్యే - కైవల్యం - ఇతి.

అర్థము॥ సత్త్వపురుషయోః = బుద్ధికిని ఆత్మపురుషునకును, కుదిసామ్యే - కుది = సర్వవృత్తి కూన్యత్వమును కుదియొక్కయు, కల్పితభోగ కూన్యత్వమును కుదియొక్కయు, సామ్యే సతి = సమానత్వము గలుగగా, కైవల్యం = స్వస్వరూప ప్రతిష్ఠాలక్షణ పరమపదకైవల్యము (సిద్ధించును), ఇతి = విభూతిపాదము ముగిసినది.

అప॥ పరమాత్మవివేకజ్ఞానఫలమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ రజోగుణ తమోగుణ మాలిన్యములు నశించుటచే సమ స్త అవిద్యా విజృంభిత సంస్కారములు నిశ్చేషరహితములగుటచేతను, ఆత్మజ్ఞానోదయముచే బుద్ధి సర్వవృత్తులు నశించుటయును కుదిని పొందుచున్నది. ఆ ప్రకారముగానే స్వభావకుదుడగు నాత్మ పురుషుడున్న కల్పింపబడిన భోగములనుండి విడిపడుట దృఢ్యాత్మకగుటయను కుదిని

పొందుచున్నాడు. ఈ తీక్షణ బుద్ధ్యాత్మలు చెందును పరిశుద్ధములుకాగా, సమానాపనలో నుండగా కైవల్యముబ్బును. అనగా ఆత్మ వివేకజానముచే పరవై రాగ్యము గలిగి సకల వృత్తికూన్యత్వము సకల భోగరాహిత్య మేర్పడగా కూటస నిత్యశుద్ధ అనన్త అఖండ సచ్చిదానందమగు ఆత్మ స్వస్వరూప ప్రతిష్ఠలో నుండుట అను కైవల్యము సిద్ధించుచున్నది. సారాంశము - ఏ ప్రకారముచేతనైనా జనించిన ఆత్మపురుషవివేకజానముచే పరవై రాగ్యము ద్వారా పరమపదకైవల్యము లభించునని ముఖ్యతాత్పర్యము.

ఇతి శ్రీమత్పతంజలిప్రణీతే యోగశాస్త్రే యోగసుధాకరాయాం పృథ్వీ విభూతిపాదస్సమాప్తః

. ఓం తత్ సత్

అథ కైవల్యపాదః

శ్లో॥ వీరాసనే సమాసీనం సంవిన్ముద్రాలసత్కరం ।

కైవల్యాననదం కఞ్చిజ్ఞోత్తిరాతుముపాస్మహే ॥

ఈశ్వరప్రార్థన॥ వీరాసనమందున్నట్టియు, జ్ఞానముద్రావిలసిత హస్తము గలిగినట్టియు, కైవల్యాననము నొసగునట్టియునగు ఒకానొక సర్వవిలక్షణ అనిర్వాచ్య జ్యోతిర్బదారము సుపాసించుచున్నారము.

ఆవతరణిక॥ విభూతిపాదమున సమాధిక స్తరజములగు ధారణాధ్యాన సమాధులనువానికి లక్ష్యసానములయిన పరిణామభేదములను వానిని శ్రద్ధతో నాచరించిన ఆత్మవివేకముచే గలుగు కాలత్రయ విషయజ్ఞాన దివ్యశ్రవణజ్ఞానము మొదలగు జ్ఞానసిద్ధులను పరకాయప్రవేశ ఆకాశాది క్రియాసిద్ధులను అణిమాది సిద్ధిప్రకారమునున్ను, కైవల్యమునున్ను బాగుగా నిరూపించిరి. ప్రస్తుత మీ పాదమున సర్వముఖ్య ప్రయోగాల

మగు కడపటిదగు కైవల్యముయొక్క స్వరూపమును ప్రాధాన్యముగా ప్రతిపాదింపదలరిచినవారె మొదట పంచవిధ సిద్ధులను తెలుపుచున్నారు. కైవల్యయోగ్యమగు చి త్తముయొక్క నిరూపణకై సిద్ధి ప్రకరణము ప్రారంభింపబడెను.

సూ॥ జన్మోషధిమన్త్ర తపస్సమాధిజాన్సిద్ధయః ॥ 1

పద॥ జన్మోషధిమన్త్ర తపస్సమాధిజాః - సిద్ధయః.

అర్థము॥ జన్మోషధి ... సమాధిజాః - జన్మ = పుట్టుక, ఓషధి = రసాయనాది ద్రవ్యములను నేవించుట, మన్త్ర = శివమంత్రాదులను జపించుట, తపః = శరీరమును శోషింపజేసే ఇన్ద్రియముల నిగ్రహించుట, సమాధి = ధారణాధ్యాన సమాధులు పనివలన, జాః = గలుగు, సిద్ధయః = ఐదు సిద్ధులు (జాన్సిద్ధి).

తా॥ పుట్టుకతోనే పట్టాదులకు ఆకాశగమనాది సిద్ధులు గలుగుచున్నవి. అలాగున కపిలాది సిద్ధపురుషులకు జన్మతోనే జానక్రియాసిద్ధులు (త్రికాలజ్ఞాన పరకాయ ప్రవేశక్రియ మొదలయినవి) గలిగినవి. 1. ఇది జన్మసిద్ధియగును. రసాయనాది ద్రవ్యములను

శాస్త్రరీతిగా నేవించుటచే కాఁచునది గలుగును. ఈ యోషధినేవనముచే మాండవ్యాది మహామునులు జరాహురణవర్జితులయిరి. 2. ఇది యోషధియగును. తైపురాది (శివ) ము న్నముల జపముచే కొందఱు హేహానుభావులు (వసిష్ఠాదులు) అణిమాదిసిదులు గలవా రైరి. నారదాదులును మున్నజప సిద్ధి గలవారగుటచే త్రిలోక సంచారాదిసిద్ధి గలిగినవారైరి. 3. ఇది మున్నసిద్ధియగును. శరీరశోషణాది బంధియనిగ్రహాది తపోమహిమచే విశ్వా మిత్రాదులు సంకల్పసిద్ధిగలవారైరి. అపరస్పష్టి కరణశక్తినిన్ని సంపాదించిరి. 4. ఇది తప సిద్ధి అగును. 5. విభూతిపాదమున జెప్పబడిన సిదులన్నియు సమాధిసిదులగును.

సూ॥ జాత్యన్తరపరిణామః ప్రకృత్యాపూరాత్ ॥ 2

పద॥ జాత్యన్తరపరిణామః - ప్రకృత్యాపూరాత్.

అర్థము॥ ప్రకృత్యాపూరాత్ - ప్రకృతి = ప్రధానము మొదలుకొని పృథివివరకుగలవి ప్రకృతులనబడును. ఈ ప్రకృతులయొక్క, అపూరాత్ = ప్రవేశమువలన (ప్రాచీన నరాది జేహోవంశవములయందు ధర్మాధర్మముల నిమిత్తము జేసికొని నూతనావయవములయొక్క - ప్రవేశమువలన), జాత్యన్తరపరిణామః = మఱియొక

జాతిరూప (దేవాదిరూప) పరిణామము గలుగుచున్నది.

అన॥ యోగమహిమచే కామ్యోన్మియాదులు మూరి దివ్యత్వము నెటుల పొందుచున్నవి? ఒకే జన్మములోనే నన్దిశ్చరుడు తపశ్శక్తిచే మనుష్యదేహముతో దేవత్వము నొందెను. దేవుడాయె ననునది మనుష్యదేహమునకు దేవశరీరాకార పరిణామము యోగ్యము గానందుచే (సంభవింపకపోవుటచే) నెటులగునని సందేహము రాదని బలుపుచున్నారు.

తా॥ ప్రధానము మొదలు భూమివరకున్నవి ప్రకృతులనబడును. పంచభూతములు ఇన్ద్రియాదులు ప్రకృతులేయగును. ఈ ప్రకృతులు నరదేవాదులం దున్నందుచే ప్రకృతి పరిణామము గలుగుచున్నది. తపోమనాదులచే గలుగు ధర్మాధర్మముల నిమిత్తము జేసి తాని ప్రకృతులు అన్నిచోట్లున్నందుచే నరాదిదేహములయందు దేవాది నూతన ఆవయవముల నిర్మాణమునకై ప్రకృతి ప్రవేశించుచున్నది. ఇట్టి ప్రకృతిప్రవేశముచే ముందున్న నరాది పరిణామముతోయి దేవాది ఉత్తరపరిణామము గలుగుచున్నది. పూర్వదేహములు పోయి నూతనాణువుల ప్రవేశముచే నూతన దివ్యదేహము లేర్పడుచున్నవి. ఇదియే

ప్రకృత్యాపూరముచే ప్రకృతి ప్రవేశముచే గలుగు జాత్యంతర పరిణామము. అందుచే నందీశ్వరుని దేవత్యపరిణామము సమన్వితమేయగును.

సూ॥ నిమిత్తమప్రయోజకం ప్రకృతీనాం వరణభేదస్తు తతః శ్చేత్రికవత్ ॥ 9

పద॥ నిమిత్తం - అప్రయోజకం - ప్రకృతీనాం - వరణభేదః - తు - తతః - శ్చేత్రికవత్.

అర్థము॥ నిమిత్తం = తపోమస్తాది శక్తిచే చేర్పడు ధర్మాధర్మాదికము, ప్రకృతీనాం = ప్రధానాది పృథివ్యస్తప్రకృతులను (పంచ భూతేన్ద్రియాదులను), అప్రయోజకం = ప్రవర్తకముగాదు (ప్రధానకారణమును ప్రయోజకముగాదు), తు = మరేమనగా, తతః = ఆ ధర్మాధర్మదూష నిమిత్తమువలన (అప్రధానకారణమువలన), వరణ భేదః - వరణ = ప్రతిబంధకముయొక్క, భేదః = భేదింబుట (నిరాకరణము), శ్చేత్రికవత్ = వ్యవసాయము జేయువానియొక్కవలె (వాని వ్యాపారమువలె) అగుచున్నది.

అప॥ ప్రకృతి నూతనావయవములయందు ధర్మాధర్మాదుల నిమిత్తము జేసికొని ప్రజే
శించుచున్నది గాన, ప్రకృతి ప్రవేశమునకున్న ప్రవర్తకత్వమును ప్రయోజకత్వ
ధర్మము నిమిత్తధర్మాదులకే చెప్పవలయును. అదియే మంచిదని చెప్పట
యొక్కముగాదు. ప్రకృతియొక్క కార్యములయిన ధర్మాధర్మాదులు కారణమైన
ప్రకృతికి కారణములను నపసిద్ధాంతము వచ్చిపడును అని నిరూపించుచున్నారు.
(ప్రకృతియే పరిణామవిషయమున స్వతంత్ర) ప్రవర్తకమగుననియు ధర్మాదికము
నిమిత్త మాత్రమనియు చెప్పుచున్నారు).

తా॥ నిరీశ్వర సాంఖ్యమున (పుగుషుడు లేడని చెప్పట నిరీశ్వర సాంఖ్యముగనును.
ఆ షట్కమున) పురుషునియొక్క ప్రయోజనము పురుషార్థము. అది భోగాపవర్తరూపము.
ఇక రాబోవునది భవిష్యత్తున సంభవించబోవుచున్న ఆగామి పురుషార్థమే (భోగాపవర్త
ములు) ప్రకృతులను ప్రవర్తింప జేయుచున్నది. అనగా నిక పురుషునికి భోగాపవర్తములు
(నుఖ మోక్షములు, ప్రేయస్సు శ్రేయస్సులు) యెట్టివి రాబోవుచున్నవో దాని ననుసరించి
ప్రకృతి ప్రవర్తించుననియు, దానిచే జాత్యంతర పరిణామము గలుగుననియు నిరీశ్వర

సాంఖ్యవాదులు తెలుపుదురు. నేత్యరసాంఖ్యులగు (ఈశ్వరుడే సమస్తమునకు కర్తయును వారు) మేము పైన నిరూపించబడిన పురుషార్థము నుద్దేశించి ఈశ్వరుడే ప్రకృతిని ప్రపత్తింప జేయుచున్నాడని చెప్పుచున్నారము. కావున నీశ్వరోద్దేశ్యరూపమైన భోగాపవరములను పురుషార్థమే ప్రకృతి ప్రపత్తికరమగునని సిద్ధాంతింపబడెను. ఈ కారణముచే ప్రకృతికి ధర్మాధర్మాదికము నిమిత్తముమాత్రమే కాని ప్రయోజకముగాదు. ప్రకృతి కార్యములగు ధర్మాధర్మాదులు ప్రకృతికి కారణములుగావు. మృత్తకాచక్రాదులు గులాలుడను ప్రయోజకుడు (కుమ్మరియను ప్రధానకారణము) లేకుండిన ఘటమును జేయజాల నటుల ప్రధానకారణముగు ప్రయోజక ప్రకృతియే స్వతస్సర్వరూపేణ జాత్యంత పరిణామములో కారణమగుచున్నది; ధర్మాధర్మాదులుగావు. అది నిమిత్తమాత్రమలేయగును. ధర్మాధర్మాది నిమిత్త ప్రయోజనమేమనగా, ప్రకృతి ప్రవేశముననున్న ప్రతిబంధముల దొలగ జేయుటయే యగును. ఈ సూత్రముయొక్క హక్యోద్ధిష్ఠి ఆ గామియైన పురుషార్థము నుద్దేశించి యీశ్వరుడు ప్రకృతిని ప్రపత్తింపజేయుచున్నాడు. ఆ యీశ్వరప్రవేశంచేపంచ భూతేంద్రియాత్మక ప్రకృతి సంతస్సర్వముచే నరాది దోషములుపోయి, దేవాది జాత్య

సర్వ పరిణామ జననమునకై నూతనవాచములను ధర్మాధర్మముల (అపోమన్యాని జన్యములయిన) నిమిత్తము జేసికొని ప్రవేశించుచున్నది. అప్పుడు ప్రకృతియే సంకల్పముగా పరిణామములలో ప్రవర్తకముచున్నది. ధర్మధర్మాదులు ప్రవర్తకములుగావు. ప్రధానకారణములగు ప్రయోజకములుగావు. నిమిత్తమాత్రములే యగుచున్నవి. కేత్రపాలకుడు (నేద్యము జేయువాడు) పై ప్రదేశములనుండి బురును క్రిందికి ప్రవహింప జేయవలసియుండిన అడులను మాత్రము తొలగి ద్రోసిక జూము స్వయము చేసే ప్రవహించు నటుల (కృషీవలుడు జలప్రళయంబున లనున త్రము తొలగించుటయి) ప్రకృతియే సంకల్పముగానే ధర్మముచే సధర్మరూప ప్రతిబంధకము తొలగగా దేవానిపరిణామముందు ప్రవర్తించుచున్నది. కావున ధర్మానిమిత్తము ప్రకృతి ప్రతిబంధనానికారియైయున్నది. అంతమాత్రమే ప్రయోజకముగాదు (ప్రభావకారిణముకాదు). ధర్మముచే సద్ధర్మప్రతిబంధకము తొలగి ప్రకృతి దేవాదిపరిణామవస్తువులను ఒకకములో ప్రవర్తించుచున్నది. ఇందులకు ఉదాహరణము సందీప్తరేఖలు. ఆరేఖముచే ధర్మము నిరర్థక ప్రస్పృత్యత్ర జాత్య పరిణామములలో నుదాహరణము సహుల అజగరాగులు (సహుముల) అగ స్వ కావముచే పెద్ద అజగరస్వర్పమై స్వల్పముమండి పడెను.)

సూ॥ నిర్మాణచిత్తాన్యస్మితామాత్రాత్ ॥

4

పద॥ నిర్మాణచిత్తాని - అస్మితామాత్రాత్.

అర్థము॥ అస్మితామాత్రాత్ = మూలభూత స్వాహంకార ప్రకృతినుండి, నిర్మాణ

చిత్తాని = యోగప్రభావాతిశయముచే నిర్మింపబడు చిత్తములు గలుగుచున్నవి.

అప॥ యోగి యొకేసారి యనేకభోగము లనుభవంపగోరి అనేకశరీరముల సృజించు చున్నాడు. ఆ దేహములం దనేక చిత్తనిర్మాణము లెచ్చొట్టనుంచి యుద్భవిల్లు నను విషయమును స్పష్టికరించుచున్నారు.

తా॥ అనేకవిధ భోగారంభే అనేకచిత్తము లాయా కాయముల యానుగుణ్యముగా యోగప్రభావముచే నిర్మింపబడుచున్నవి. అప్పుడు యోగియొక్క సంకల్పానుగుణమై ప్రకృతి సూతనావయవసన్నివేశప్రవేశమందు ప్రవర్తించుచున్నది. అందుచే మూలాహంకార ప్రకృతినుండియే అనేక చిత్తములు గలుగుచున్నవని తాత్పర్యము. కావున యోగియొక్క నిర్మాణచిత్తములయొక్క యుత్పత్తి మూలాహంకారము నుండియే యని తేల్చియువలయును.

సూ॥ ప్రవృత్తిభేదప్రయోజకం చిత్తమేకమనేకేషామ్ ॥ 5

పద॥ ప్రవృత్తిభేదప్రయోజకం - చిత్తం - ఏకం - అనేకేషాం.

అర్థము॥ అనేకేషాం = అనేక నిర్మాణచిత్తములలో, ఏకం చిత్తం = ఒక నాయక
(ప్రభువైయున్న) చిత్తమును, ప్రవృత్తిభేదప్రయోజకం - (ప్రవృత్తి = స్వల్పోగ
మున కనుకూలములయిన వ్యాపారములయొక్క, భేద = విశేషములకు, ప్రయో
జకం = నియామకమునుగా, (నిర్మిమితే = నిర్మించుకొనుచున్నాడు).

అప॥ యోగప్రభౌపమామయొక్క నిర్మాణచిత్తములు పరస్పర భిన్నాభిప్రాయములు గల
వగుటచే స్వల్పోగానుభవమెట్లులని సంక్షేపంపనవసరములేదని తెలుపుచున్నాడు.

తా॥ యోగప్రభౌపమామయొక్క చిత్తములనేకములేదు, వానిలో ప్రధానమగు చిత్త
మొకటిగానే యుండున్నది. చిత్తములు, తదనుగుణ దేహములు మారినను స్వాహంకార
రూప (నేనను) మూలచిత్తము వానినిన్నిటికి నియామకమై ఆయాచిత్తముల విశేషముల
గనుగొనుచున్నది. ప్రభువువలెనున్నది. ఈ ప్రధానచిత్తము మారదు. ఇదియే సకల

భోగముల ననుసన్ధానమును జేయునది కావున చిత్తములు పరస్పరభిన్నములయినను, భోగసాధనము నాయక నియామక చిత్తముద్వారా సంభవించుచున్నది, అట్టి నాయక చిత్తమును యోగి సృజించునని భావము.

సూ॥ తత్ర ధ్యానజమనాశయమ్ ॥

6

పద॥ తత్ర - ధ్యానజం - ఆనాశయం.

అర్థము॥ తత్ర = ఆ ఐదు విధములయిన సిద్ధిపీఠ చిత్తములలో, ధ్యానజం = ధ్యానము వలన గలిగిన (సహాధిసిద్ధిచే సిద్ధమైన) చిత్తము, ఆనాశయం = కేశ కర్మ ఫల సకల సంస్కారములులేనిది (ఇదియే అపార్థ (మోక్ష)మునకు యోగ్యమయినది.),

అవ॥ ఈ ప్రకారము జన్మాషఢాది సిద్ధులను క్షదనముగూచి త్తములను నిరూపించి వానిలో అపవర్గ యోగ్యమయిన చిత్తమును నిరారణ జేయుచున్నారు.

తా॥ జన్మాదిసిద్ధులచే నేర్పడిన పంచవిధ చిత్తములలో నయిదవదియగు సమాధి కలన గలిగిన చిత్తము సకల కర్మలచేతిను, కేశములచేతిను, సంస్కారములచేతిను కూడ్య మయినదగుచున్నది. అనగా సకల సంస్కారరహితమైన, శుద్ధమైన, ఏకాగ్రమైన చిత్తము

మోక్షమునకు అర్హుడుచున్నది. బ్రహ్మములో లయించి బ్రహ్మమే యగుచున్నదని తాత్పర్యము.

సూ॥ కర్మాకుకృష్టం యోగినస్త్రివిధమితరేషామ్ ॥ 7

పద॥ కర్మ - అశుకకృష్టం - యోగినః - త్రివిధం - ఇతరేషాం.

అరము॥ యోగినః = యోగీశ్వరునియొక్క, కర్మ = మోక్షైకఫలక కర్మము, అశుక కృష్టం - (ఇచ్ఛోటనున్న సజ్జా భిన్నార్థకమై వేరుగాను, కలిసియు సన్వయించు చున్నది. అందుచే) అశుకం = పుణ్యభిన్నముగను, అకృష్టం = పాపభిన్నము గను, అశుకకృష్టం = పుణ్య పాప మిశ్రకర్మ భిన్నముగను సగుచున్నది, ఇతరేషాం = యోగులు కానివారియొక్క కర్మ, త్రివిధం = 1. పుణ్య, 2. పాప 3. మిశ్రరాచును త్రివిధమగుచున్నది.

అవ॥ యోగి చిత్తమిటులాయెను. యోగి కర్మ శాస్త్రితో తెలుపుచున్నారు.

తా॥ కర్మ పాపమనియు, పుణ్యమనియు, పుణ్యపాపములు కలిసినందుచే మిశ్ర

మనియు మాడు విధములుగా నున్నది. అంగులలో శాస్త్రనిషిదకర్మ కృషమనియు (పాపకర్మ), శాస్త్రవిహిత కామ్యోగ్మ శుక్లమసీయ (పుణ్యకర్మ), రెండును కలిసినది (మిశ్రకర్మ) శుక్లకృష్ణమయలు చెప్పబడును. ఈ త్రివిధ కర్మలు యోగులు గానివారికి సంభవించును.

శ్లో॥ శుభైరాప్నోతి దేవత్వం నిషిద్ధైః నారకీం గతిం ।

ఉభాభ్యాం పాపపుణ్యాభ్యాం మానుష్యం లభతేఽవశః ॥

జీవుడు శుభకర్మచే దేవత్వమును, పాపకర్మచే నరకలోకమును, పుణ్య పాప రూప మిశ్రకర్మచే మానుష్యత్వమును స్వతంత్రత లేనివాడై పొందుచున్నాడు. ఇటు లయిన యోగాభ్యాసమున్న శాస్త్రోపదేశములచే శుక్లమను పుణ్యకర్మగదా అని శంకింపగూడదు. ఆ యోగము కామ్యము గానందుచే పుణ్య పాపభిన్నమే యని తెలియ వలయును. యోగి కర్మ, పుణ్యము సతిక్రమించినదిగను, పాపరహితముగను, పుణ్యపాప ముల కందనిదిగను నున్నది. అందుచే యోగికర్మ అశుక్లకృష్ణమని చెప్పిరి. ఆ యోగి కర్మ కేవల మోక్షిఫలదమైయున్నది.

సూ॥ తత స్తద్విపాకానుగుణానామేవాభివ్యక్తిర్వాసనానామ్ ॥ 8

పద॥ తతః - తద్విపాకానుగుణానాం - ఏవ - అభివ్యక్తిః - వాసనానామ్.

అరము॥ తతః = ఆ (త్రివిధకర్మలవలన, తద్విపాకానుగుణానాం ఏవ - తద్విపాక =

ఆ కర్మలయొక్క, విపాక = ఫలములకు, అనుగుణానాం ఏవ = అనుకూలము

లయునట్టియే, వాసనానాం = సంస్కారములకు, అభివ్యక్తిః = ప్రకాశము

(ప్రకటముగుట) గలుగుచున్నది.

అవ॥ ప్రసంగసళాత్తుగా నాయాకర్మలయొక్క ప్రకటనారూపలోన్ముఖత కర్మ ఫలమునకు తగిన సంస్కారముల ప్రాదుర్భావమువలననే గలుగుచున్నదని నిరూపించుచున్నారు. ఫలానుగుణ్యముగా సంస్కారము లేర్పడి కర్మఫలానుభవమునకు గలుగజేయుచున్నవని ఆరము.

తా॥ త్రివిధకర్మ లేర్పడిన తర్వాత కర్మలు ఫలోన్ముఖములుకాగా, నాయాకర్మఫలానుగుణ్యముగా సంస్కారము లభివ్యక్తము లగుచున్నవి. కర్మఫలము వేరుగను, సంస్కారములు వేరుగను నుండజాలవు. పుణ్యఫలముగు దేవత్వప్రాప్తియందు దేవతా

సంబంధసంస్కారములే ప్రాదుర్భూతములై జేవత్వమును గలిగించుచున్నవి. దానికి విరు
దములగు నరత్వజనక సంస్కారములు నిద్రించుచుండును. అటుగాక నరభోగవాసన
లుత్పన్నములారెన్నేని దివ్యభోగము సంభవించదు. కావున నాయాకర్మఫలానుగుణ్య
ముగా వాసన లుదయమై కర్మఫలము ననుభవించ జేయుచున్నవి. పుణ్యఫలానుగుణ
సంస్కారములు జేవత్వమును, పాపఫలానుగుణసంస్కారములు నరకత్వమును, మిత్ర
ఫలానుగుణసంస్కారములు విరుద్ధములుగాక మనుష్యత్వమును గలిగించుచున్నవని
భావము.

సూ॥ జాతిదేశకాలవ్యవహితానామప్యావస్థ్యం స్మృతిసంస్కార
రయోరేకరూపత్వాత్ ॥ 9

పద॥ జాతిదేశకాలవ్యవహితానాం - అపి - ఆవస్థ్యం - స్మృతిసంస్కారయోః -
ఏకరూపత్వాత్.

అరము॥ జాతిదేశకాలవ్యవహితానామపి - జాతి - జన్మచరంపరలచే, దేశ - స్వరాది
భౌతికములచే, కాల - యుగములచే, వ్యవహితానామపి - మిగుల దూరము

లయినను సంస్కారములకు, స్మృతిసంస్కారయోః = స్మృతులకు (స్మరణలకును) సంస్కారములకును కంటికిని, ఏకరూపత్వాత్ = అభేదరూపత్వ ముండుట వలన, ఆనవర్త్యం = దగ్ధిగా నుండుట (కార్యకారణభావము) ఫలకారణత్వము గలుగుచున్నది.

అప॥ ఇచ్ఛడుంటున్న నరభోగవాసనలు పుణ్యాధిక్యతచే దేవత్వాది జన్మసహస్రలుగలిగి యుగములు గడచిన తర్వాత తరుగా నరజన్మను కాలవ్యవధాన మున్నందు చే గలిగించునా అని సందేహ మవసరములేదని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ సంసార మనాదియగును. ఇందులో నేరేమే కర్మచేత నేరేమే జన్మయందు సంపాదించబడిన యే సంస్కారములుగలవో, ఆ సంస్కారములన్నియు దేవాదిజన్మలు గలిగి స్వర్గాదిలోకములలో ననేకయుగములు గడచిపోయినను తిరుగా ఆయా కర్మాను గుణ్యాముగా జన్మము రాగా, ఆ కర్మచేతనే ప్రకటములయిన జన్మలకు స్మరణద్వారా భోగభూతువు లగుచున్నవి. అనగా సంస్కారమునకు తగిన జన్మయే గలుగుచున్నది. ఎందుకనగా స్మృతి సంస్కారములప్పు డేకరూపములుగానే యున్నవి. దేవాదిజన్మలు

పోయి తిరుగా మానుషసంస్కారములు క్షణరూపములై (స్మృతికి వచ్చినవై) జీవునికి మానుషదేహమునే యిచ్చుచున్నవని తాత్పర్యము. ఇదియే వ్యవహితమలయిన సంస్కారములకు ఆన వర్తము = కార్యకారణభావము; క్రియగాని, జ్ఞానముగాని, రాగాదులు గాని యేది యయినను శక్తిరూపముగా నుండిన యది సంస్కారమగును. క్రియాసంస్కారము క్రియారూపముగను, జ్ఞానసంస్కారము స్మృతిజ్ఞానరూపముగను, రాగాదికము రాగాదిరూపముగను పరిణమించును. ఈ ప్రకార మెట్టి సంస్కారమున్నదో, అదియే స్మరణకు వచ్చుచున్నది. గాన, స్మృతిసంస్కారములు మానుషసంస్కారము మనుష్య స్మృతినే గలిగించును. ఈలాగు ననేకవిషయములై అభేదరూపములై యున్నందుచే నెంత దూరమున నున్న నెంత కాలము గడచినను సంస్కారములు సజాతీయములయిన జన్మలకు గలిగించును గాన, సంస్కారజన్మలకు కార్యకారణభావమును దగఱుమున్న ఆనంతర్యము నమంజనమేను. ఘటానుభవసంస్కారము ఘటానుభవజన్యస్మృతి గలిగించును గాన, వ్యవధానముండినను సంస్కారములు సజాతీయమయిన స్మరణను గలిగించి సజాతీయజన్మల నొసగును. అనగా మానవభోగసంస్కారములు దేవాదిభోగములయిన

తర్వాతను మానవజన్మనే యిచ్చుచున్నవని భావము. ఇటు లాయాసంస్కారము లూహింపవగును.

సూ॥ తాసామనాదిత్వం చాశిషో నిత్యత్వాత్ ॥ 10

పద॥ తాసాం - అనాదిత్వం - చ - ఆశిషః - నిత్యత్వాత్.

అర్థము॥ ఆశిషః = నేను సదా యుండవలయునను మరణింపకుందునుగాక యను ఆశి ర్వాదముయొక్క (మరణభయముయొక్క) నిత్యత్వాత్ = తప్పక నిత్యముగా నుండుటవలన, తాసాం = ఆ జన్మాంతరవాసవలకు, అనాదిత్వం చ = అనా దిత్యరూపనిత్యత్వముగూడ సిద్ధించెను.

అవ॥ జన్మాంతరవాసన లేనని తలంప సాధ్యముగాదని ప్రత్యక్ష ప్రమాణములతో నిరూ పించుచున్నారు.

తా॥ ఆ పూర్వజన్మ పరంపరాసంస్కారములకు వెంబడే ఫలము నొసగుటయను ఆనంతర్యము మాత్రముగాదు, అనాదిత్వముగూడ సిద్ధమయ్యేయున్నది. శిశువుగూడ పుట్టిన వెంబడే మరణమౌతువు సంభవించిన భయపడుచున్నాడు. నేను సదా యుండ

నలయునని ప్రతిజీవియు నాశీర్వాదమును గోరచున్నది. మరణభయము నిత్యమగుటవలన నందఱియందును ననుభూతమగుటవలన పూర్వ పూర్వ జన్మసంస్కారములు ఆనాదులు నిత్యములు కావున తప్పక జన్మను గలుగజేయునవిగా నున్నవి.

సూ॥ హేతుఫలాశ్రయాలమృతైస్సంగృహీతత్వాదేషామభావే తద

భావః ॥

పద॥ హేతుఫలాశ్రయాలమృతైః - సంగృహీతత్వాత్ - ఏషాం - అభావే - తదభావః.

అరము॥ హేతుఫలాశ్రయాలమృతైః - హేతు = కేళకర్మలు, కారణములు, ఫల = జాత్యాదుర్భాగములు, అశ్రయ = ఆశ్రయమగు చిత్తమా, ఆలమృతైః = శబ్దాది ఆధారములు వీనిచే, సంగృహీతత్వాత్ = వాసనలు బాగుగా గ్రహింప బడినవి కావున (హేతుఫలాదులవ్రోగూడి వాసనలుపుట్టి విజృంభించుచున్నవని అరము), ఏషాం = ఈ హేతు ఫలాదులయొక్క, అభావే సతి = అత్యవిశేష

ముచే నాశము గలుగగా, తదభావః - తత్ - ఆ కార్యములయిన వాసనల యొక్క, అభావః = నాశము గలుగుచున్నది.

అప॥ వాసన లనాదులని వాని నాశము సంభవింపదని శంకింపవలదని తోచుచున్నారు. తా॥ జన్మపరంపరలనే హింతములయిన సంస్కారబాహులు పురుషుడగు నాత్మ పరై నిత్యములుగావు. జన్మలతోపాటు ప్రవాహకార్యరూపముగా ప్రరిప ర్తితము లగు చున్నవని తెలియవలయును. వాసనలకు కారణములయినవి నశించగానే సంస్కారములు గూడ నశించును. దానినే వివరించుచున్నారు. పూర్వపూర్వ సంస్కారలక్షణమైన అవిద్య అస్మితయును నహంకారమును గలిగించుచున్నది. ఆ హంకారము చేను మనుష్యుడను, నాకు నిది యిష్టము, నాకిది యనిష్టమును భ్రాన్తిని పుట్టించుచున్నది. ఆ భ్రమ తిరుగా రాగజ్ఞేషాదులను కల్పించుచున్నది. ఆ రాగజ్ఞేషాదులు ఆప్రియను తీరస్కరించుటయు, ప్రియుని చేపట్టుటయు నను ధర్మాధర్మముల కాశయము లగుచున్నవి. మగల ఆ పుణ్యపాపములు ముఖగూఢాద్యమభివృద్ధి నకు హితువులగుచున్నవి. ఇకను నా భోగము (అనుభవము) వాసనలను కలిగించుచునే యున్నది. ఈ ప్రకారము సంస్కారము

లనాదులై అనాదిసంసారచక్రమును నిరంతరము త్రిప్పచునే యున్నవి. ఆ సంసారము లకు, కేశకర్మలు (అవిద్యాది కర్మకర్మలు) కారణములు, జాత్యాయుర్భౌగములు, ఫలితములు, చిత్తము, అశ్రయము, శబ్దాదివిషయములు ఆలంబనములు. అనగా అనాది సంస్కారములు అవిద్యాదికేశములచే పుట్టుచున్నవై చిత్తమందున్నవియై జాత్యాయుర్భౌగఫలముల నీనుచు, శబ్దాదివిషయముల సాధారము క్షేసికొని విజృంభించుచున్నవి. త్క్షణక్షణము వృద్ధిని పొందుచునే యున్నవి. కావున కారణములగు హేతు, ఫల, ఆశ్రయ, ఆలంబనములయొక్క సాశము ఆత్మజ్ఞానముచే గలుగగా, కార్యములయిన సంస్కారములుగూడ మటునునాయములగుచున్నవని తాత్పర్యము.

సూ॥ అతీతానాగతం స్వరూపతోఽస్త్వధ్వభేదాద్ధర్మాణాం ॥ 12

పద॥ అతీతానాగతం - స్వరూపతః - అస్తి - అధ్వభేదాత్ - ధర్మాణాం.

అరము॥ ధర్మాణాం = అతీత అనాగత వర్తమాన (భూత భవిష్యత్ వర్తమాన) ధర్మము లకు, అధ్వభేదాత్ = కాలభేద ముండుటవలన, అతీతానాగతం = భూత

భవిష్యత్కాలీన ధర్మసమాఖామ, స్వరూపతః = శక్తిరూపమున, అస్తి =

ధర్మియందున్నది (త్రికాలములయందును వాసనారూప ధర్మములు చిత్తమను ధర్మి నాశ్రయించియున్నవి. అందులో గడించిని అతీతములు, రాబోవునవి అగాములు. ఇవి శక్తిరూపముగానుండి ఆనసరమువచ్చునట్లు డాయా కారణములచే వాసన లభివ్యక్తము లగుచున్నవి. ఇవి వర్తమానములని భావము.)

అవ॥ సంస్కారముల నాశయము మిప్పుడు చర్చనీయముకాదు. ముందు వాసనల యుత్పత్తివిషయము విచారింపదగియున్నది. వాసనలు లేనివలె గలుగుచున్నవా? సతే (యంండియే) పుట్టుచున్నవా? వాసనల యుత్పత్తియనగా శేమిటో యీ విషయములు ప్రస్తుతము విమర్శపథగామినులె యున్నవి. అభావమైన కుండేటికొమ్మయొక్క సితి సంభవించనట్లు, అభావములయిన సంస్కారముల కుత్పత్తి సంభవించును. ఉన్నవి ఘట్టించున్నవందుమా? చిదూప ఆత్మశక్తి వినా సర్వకాలముల యుండు సర్వగతము మరియొకటిలేదు. విదియున్నదో అది ఉత్పత్తి నాశములు లేనిదని కాన్త్రసిద్ధాంతము. కావున నీప్రకారమునను వాసనలకు ఉత్పత్తి వచోపణితి కుదురదు. ఇన్ని కారణములచే స్వప్రకృతియందు శక్తి

రూపముగానున్న వాసనలయొక్క అభివ్యక్తి (ప్రకటన) రూపమే ఉత్పత్తియని భరిభాషితము. దానినే యీ సూత్రమున వివరించుచున్నారు.

తా॥ ధర్మియందు వాసనాపూర్వములు అతీతానాగతములై శక్తిరూపమున నున్నవి. కావుననే అవి అభివ్యక్తములగుచున్నవి. వాసనా ఉత్పత్తియు ఇదియే. అటులయిన వాసనాసమూహబంధము సర్వదా యుండిన తత్వజ్ఞాన మేటుల గలుగును. దానిచే ప్రయోజన మేమని శంకింప నవసరములేదు. ఆ వాసనల భూత భవిష్యత్ ప గమనకాల పథములచే త్రివిధరూపములుగా నున్నవి. వాసనాబంధమనగా = పర్మానకాలమాన దుఃఖాదినానావిధ వాసనాబలిమిచే చిత్రమై విజృంభణాధికారముతోగూడి సంఖ్యాతీత పరిణామము నొందుచు నున్నచిత్తము నుభయభాద్యహాభివమునకు గురియగుటయే బంధము, తత్వజ్ఞానముచే చిత్తము నిర్వికారమై భోగమునకు యోగ్యము గానిదిగు చున్నది. ఇది వాసనలకుఃత్రితకాలము, కేవలము ద్యవసారింప యోగ్యముగా చిత్తమున్నను, నిక నాగామి సంస్కారవీజ మందుండు త్తి లేనిదికాగా, తాను జేయవలసినది ముగిసిన దగుటచే కృతార్థుడైన యోగి తిరుగా జన్మింపనేరడు. ఇది వాసనలయొక్క అనాగత

కాలము. ఈ ప్రకార మాయావాసము తత్వజ్ఞానముచే త్రికాలములయందును నశించి పోవుచున్నవి. అందుచే ఆయోగి జీవన్ముక్తు డనబడుచున్నాడు.

సూ॥ తే వ్యక్తసూక్ష్మ గుణాత్మానః ॥ 19

పద॥ తే - వ్యక్తసూక్ష్మైః - గుణాత్మానః.

అర్థము॥ వ్యక్తసూక్ష్మైః - వ్యక్త = వర్తమానములగుటచే పకటము లయినవియు, సూక్ష్మైః = భూత భవిష్యత్కాలీనములగుటచే వ్యక్తములు గానివియు నయిన, తే = ఆ వాసనారూపధర్మములు, గుణాత్మానః = సత్త్వ రజ స్మైగుణ

స్వరూపములు.

అప॥ ఆ వాసనారూపధర్మముల స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ ఆ వాసనారూపధర్మములు వర్తమానకాలీనము లయినట్లో వ్యక్తములనియు, భూత భవిష్యత్కాలీనము లయినచో వ్యక్తములు గానివి సూక్ష్మములనియు చెప్పబడుచున్నవి. ఆధర్మములు త్రిగుణాత్మికప్రకృతివలన జన్మించినందుచే సత్త్వ రజ స్మైగుణరూపము లెయున్నవి. కాబట్టి అతీతానాగతి వర్తమాన కాలీనములయిన మహాదాది

శ్రీ పాతంజల యోగసూత్రము

కుటాది విశేష పర్వస్థ పదార్థములు త్రిగుణస్వరూపములై యున్నవి.

14

సూ॥ పరిణామైకత్వాద్వస్తుతత్త్వమ్ ॥

శబ్ద॥ పరిణామైకత్వాత్ - వస్తుతత్త్వం.

అర్థము॥ పరిణామైకత్వాత్ - పరిణామ - అనేక ధర్మములకు, త్రిగుణములకును పరిణామముయొక్క, ఏకత్వాత్ - ఏకత్వమువలన (వస్తువుల ఏకములయినను గుణములు కూడైనను వానన్నింటియొక్క పరిణామము ఒకటేయగుటవలన), వస్తుతత్త్వం - వస్తు = మహదాదులకు, తత్త్వం = ప్రత్యేకముగా ఏకత్వవ్యవహారము, (యుజ్యతే = తగియున్నది).

అప॥ మహదాది తత్త్వములు మాడు నిజములయొక్క పరిణామముచే నేర్పడినవి. అందుచే కారణములయిన గుణములు మాడైనట్లుడు వాని పరిణామములుగూడ కూడు కావలసియుండగా, మహదాది తత్త్వములు ప్రత్యేకముగా నిది మహత్తు, యిది యహంకారము అని యేకత్వవ్యవహారము గలుగదను శంకను నిరాకరించుచున్నారు.

తా॥ లోకమున వస్తువు లనేకములైనను వాని పరిణామము ఒకటిగానే గనబడుచున్నదిగాదా? తెలము, వత్తి, లగ్ని, బాగామూడు వస్తువులయొక్క పరిణామము ప్రదిపమై యున్నది. కావున అనేక వస్తువులయొక్క పరిణామమునకు యేర్పడు యుక్తముగానే యున్నది. అటులయినచో మట్టి, బంగారము, క్షీరము వీని మూటికి నొకే పరిణామము చెప్పవచ్చునని ప్రకీర్ణంపడగదూ. అంగంగిభావము గలవానికే పరిణామము చెప్పవలయును గాన పైవర్కబగచిన స్పృశ్యవరాదులకు పరిణామైకత్వము సంభవించదు. కావున త్రిగుణములున్న అంగంగిభావముతో నున్నందున కారణభూతిగుణములు వేరుగా నున్నను, వాని పరిణామ మొకేవిధముగుటచే మనదాది వస్తువులకు ప్రత్యేకయేకత్వవ్యవహారము యుక్తమేను.

సూ॥ వస్తుసామ్యేఽపి చిత్తభేదాత్తయోర్విభక్తః పదాః ॥ 15

పద॥ వస్తుసామ్యేః - అపి - చిత్తభేదాత్ - తయోః - విభక్తః - పదాః.
అరము॥ వస్తుసామ్యే అపి = వస్తువునందు యేకత్వరూపసామ్యమున్నను (అర్థాత్ వస్తు
వోకకేటయియునను), చిత్తభేదాత్ = విజానరూప చిత్తములయొక్క భేదము

వలన, తయోః = ఆచిత్తవస్తువులకు, విభక్తః = భిన్నమయిన, పదాః = మార్గము (యందుండనే యున్నది).

అవ॥ త్షణికమై విజ్ఞానస్వరూపమైన చిత్తముకన్న వేరగు వస్తువులేదు. అనగా విజ్ఞాన స్వరూపచిత్తమే సకలవస్తుస్వరూపముగా నున్నది. కావున చిత్తము వేరు, వస్తువు వేరు అనుట తగదను పక్షమును నిరాకరించుచున్నారు.

తా॥ వస్తువు, చిత్తము వేరుగానున్నవి. వస్తువొకటేయైనను త్షణిక విజ్ఞానాత్మక చిత్తము లనేకములుగానున్నవి. ఒక స్త్రియందు భగ్తు సుఖస్వరూప విజ్ఞానాత్మక చిత్తము. సవతికి దుఃఖివిజ్ఞానము. ఆ స్త్రి లభించనందుచే కామికునకు మోహాత్మక విషాదవిజ్ఞానము. విరక్తునికి నుపేక్షావిజ్ఞానము. ఈలాగు నొకే స్త్రి పిండమందు వారి వారికి తగినట్లుగా వనేకవిజ్ఞానములు గలుగుచున్నవి. అందరికిని “యా త్వయా దృష్టా సా మయాఽపి దృష్టా” = ఎవతె నీచే చూడబడెనో అదే నాచే చూడబడెను అను ప్రత్యభిజ్ఞానము అబాధితముగా గలుగుటచేతను స్త్రిరూపవ్యక్తి ఒకటేయైనను విజ్ఞానములు అనేకములుగా నున్నందున యిట్టి చిత్తభేదములచే వస్తువు వేరు, విజ్ఞానము వేరని

తెలియవలయు. కావున సమస్తవస్తువులు విజ్ఞానచిత్తస్వరూపము కావు. మరేమనిన విజ్ఞానచిత్తముకంటే భిన్నమైన సమస్తవస్తువముదాయము గుణాత్రియ పరిణామరూపమై యున్నది.

సూ॥ న చైకచిత్తతంత్రం వస్తు తదప్రమాణకం తదా కిం స్యాత్॥

పద॥ న - చ - ఏకచిత్తతంత్రం - వస్తు - తత్ - అప్రమాణకం - తదా -

కిం - స్యాత్.

అర్థము॥ వస్తు = ఘటవస్తువు (కుండ), ఏకచిత్తతంత్రం యది - ఏకచిత్త = ఒకే మనస్సునకు, తంత్రం యది = స్వాధీనమైనచో (ఒకే మనస్సుచేత గ్రహింపఁబఱగినచో), తదా = అదే మనస్సు వస్టోదలను గ్రహింప ప్రవర్తించగా, తత్ = అప్పుడు చిత్తగ్రహణములేని ఘటవస్తువు, అప్రమాణకం కిం స్యాత్ = ప్రమాణరహిత మగునా, న చ = కానేకాదు.

అవ॥ విజ్ఞానము పేరు, విజ్ఞానాత్మకచిత్తము పేరు, తద్దాహ్యమగు ఘటాది వస్తువు పేరు (గ్రహణగ్రాహ్యములు పేరగుటచే) అగుగాక. ఆ వస్తువంతయు సేకవిజ్ఞాన చిత్తా

ధీనమేకదా; అనగా ఏకచిత్తముచేతనే సమస్తము గ్రహింపబడుటచే సర్వవస్తు సముదాయము చిత్తమునకు లోబడినదే యని చెప్ప సాధ్యముకాదను విషయమును నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ ఘటవస్తువు (కుండ) చిత్తముచే గ్రహింపబడుచున్నది. అదే సమయమున అచిత్తమే వస్త్రాదులను గ్రహించునప్పుడు చిత్తముచే విడువబడిన ఆ ఘటవస్తువు అప్రమాణము కాదు. చిత్తముచేత గ్రహింపబడినదే ప్రమాణమనిన చిత్తాతిరిక్తమైన వస్తువు ప్రమాణము కాదని వచించె యుక్తముకాదు. అటుల మానవ్యతమనియు అనుట సుతరాం సమంజసముగాదు. ఘటమునుండి దూరమైన చిత్తము తిరుగా ఘటమును చూడగానే 'అదే యీ ఘటము' అని అబౌధితప్రత్యభిజ్ఞానము, త్రివిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఒక వేళ వీనియొక్క చిత్తము ఘటాదుల గ్రహింపకపోయినను జనసామాన్యచిత్తము ఆ ఘటాదులను చూడనే చూచుచున్నది. కావున సమస్తము యీ చిత్తగ్రహణమునుట తగదు. కావున వస్తువంతయు చిత్తమునకు లోబడక అతిరిక్తమై, స్వతంత్రమై ఉన్నదనుట సిద్ధమాయెను.

సూ॥ తదుపరాగాపేక్షప్రార్థితస్య వస్తు జాతాజాతమ్ ॥ 17

పద॥ తదుపరాగాపేక్షార్థాత్ - చిత్తస్య - వస్తు - జాతాజాతమ్.

అగమ॥ చిత్తస్య = చిత్తము, తదుపరాగాపేక్షార్థాత్ - తత్ = ఆ వస్తువుయొక్క, ఉపరాగ = సమీపమును, అపేక్షార్థాత్ = అపేక్షించుటవలన, వస్తు =

వస్తువు, జాతాజాతమ్ = జాత = తెలియబడినదిగను, అజాతమ్ = తెలియబడనిదిగను అగుచున్నది.

అవ॥ చిత్త మహంకారమునకు సమీపించియున్నందున (అహంకారమనగా ఈ సమస్తము నేను తెలియుచున్నాననుభూతి, అట్టి యహంకారరూపము చిత్తము గానున్నది. అందువలన) సర్వగతముగను (అన్నిటయందును నున్నది) కావున చిత్తము సర్వదా జాత్యరూపమే సమస్తమును తెలియుచున్నదిగాదా యనిన నది సంభవించదని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ చిత్తము సర్వత్రయున్నను సన్నిహితములతో నుంటున్నను, శేషరీరమం దాచిత్తము వ్యాపారశీలమై యున్నదో, అపరీగమునకు (ఇంద్రియాదులకు) నేననువుతో

సంబంధమున్నదో, ఆ వస్తువుయొక్క జ్ఞానము గలుగుచున్నది. ఇతరవస్తుజ్ఞానము గలుగదు. అనగా చిత్తము ఇంద్రియములతో గూడుకొని యే వస్తువుతో సంబంధముగనునో, తద్వస్తువిషయకజ్ఞాన ముదయమగుచున్నది. చిత్త మేవస్తువుతో సంబంధించియున్నదో, ఆ వస్తువే జ్ఞాతమగుచున్నది (తెలియబడుచున్నది). ఏ వస్తువు చిత్తోపరకము - చిత్త సంబంధముగలది గాదో, ఆ వస్తువు అజ్ఞాతమగుచున్నది (తెలియబడుటలేదు). ఈ ప్రకారము చిత్తము పరిణమించు స్వభావము గలదిగా నున్నందుచే వస్తు వొకప్పుడు తెలియబడుటయు, తెలియబడకుండుటయు జరుగుచున్నది. అందువలన చిత్తము సదా అన్నింటిని తెలియుటలేదు. మఱియు చిత్తము పరిణామి అను విషయ మనుమానప్రమాణిగిదమై యున్నది.

“చిత్తం పరిణామి తాత్కాలికవిషయశ్యాన్ ప్రోక్షాంతః”

చిత్తము సదా పరిణమించు స్వభావముగలది; తెలియబడిన తెలియబడని విషయము గల దగుటచేత ప్రోక్షాద్విన్దియములవలె. ఇది తాత్కాలికవిషయము. దీనిని పైన తెలిపియు యున్నారు. కనుక చిత్తము పరిణామశీలము. సమ సము నోకేతూరి గ్రహింపబాలదు.

సూ॥ సదా జ్ఞాతాశ్చిత్తవృత్తయస్తత్ప్రభోః పురుషస్యాపరిణామాత్॥

పద॥ సదా - జ్ఞాతాః - చిత్తవృత్తయః - తత్ప్రభోః - పురుషస్య - అపరిణామాత్.

అర్థము॥ తత్ప్రభోః - తత్ = ఆ చిత్తమునకు, ప్రభోః = నియామకుడైన, పురుషస్య = ఆత్మపురుషునకు, అపరిణామాత్ = పరిణామము (మారుట) లేకపోవుటవలన,

చిత్తవృత్తయః = మనోవ్యాపారములు, సదా = ఎల్లప్పుడు, జ్ఞాతాః = జ్ఞాతము లగును (తెలియబడును):

అవ॥ చిత్తముపల నాత్మయు కొన్నిటిని దెలియచున్నది, కొన్నిటిని తెలియుటలేదు. కావున పరిణామి (మారుచున్నది) అని వచింప సాధ్యముగాదని తెలుపు చున్నారు.

తా॥ ఆత్మ చిత్తమునుగూడ తెలియచున్నది. అంశస్మాతమేగాక మనస్సును అన్నివిషయములలోను నియమించుచున్నది. వస్తువు లొక్కప్పుడు తెలియబడుటయు, తెలియబడకుండుటయు చిత్తముకొరకు వికాస సంక్రోచావసలచే గలుగుచున్నవి. ఆత్మయో చిత్తముకొరకు జాతాజాతధర్మములను విశిష్ట శుభశితావసలను తెలియు

చున్నది. చిత్తమునకు ప్రభువై యున్నది, అట్టి సజ్జా జ్ఞాతృరూపమైయున్నది. ఆ ఆత్మ సర్వకాల సర్వావస్థలయందు శేవికారములు, యే మాట్టలు లేనిదగుటచే పరిణామరహితమైనది, అపరిణామి, నిర్వికారి. ఆత్మ అపరిణామి గనుకనే చిత్తవృత్తుల సదా తెలియుచున్నది. ఆత్మ పరిణామి యయినచో పరిణామము ఒకప్పుడు సంభవించును, సంభవింపకపోవును. అందుచే చిత్తవృత్తులు సదా తెలియబడవు. చిత్తవృత్తులు సదా తెలియబడుట అనుభవసీదమైయున్నది.' అందుచే ఆత్మ అపరిణామియని సిద్ధిం చెను. ఇందులకు అనుమానప్రమాణము: 'పురుషః అపరిణామి సదా జ్ఞాతృత్వాత్ స యదేవం స తదేవం యథా చిత్తం' = ఆత్మ పరిణామి గాదు. ఎల్లప్పుడు సమ స్తమును తెలియుటచే జ్ఞాతృరూపమయిన దగుటవలన ఏది యపరిణామిగాదో, అది జ్ఞాతృరూపముగాదు; ఎటులనగా చిత్తమువలె. ఈ అనుమానప్రమాణముచే ఆత్మ పరిణామరహితమైనది. అందుచే సమ స్తము నెఱుంగుచున్నది. చిత్తము పరిణామశీలము. అందుచే సమ స్తము నెఱుంగుటలేదని సిద్ధమయినది.

సూ॥ స తత్త్వభాసం దృశ్యత్వాత్ ॥

పద॥ స - తత్ - స్వభాసం - దృశ్యత్వాత్.

అరము॥ తత్ = ఆ చిత్తము, దృశ్యత్వాత్ = దృశ్యమగుటవలన (దృక్కగు ఆత్మచే చూడబడుటవలన), స్వభాసం స = స్వయంప్రకాశమానముగాఁడు (అటులనే

పరప్రకాశముగాదు).

అవ॥ త్పణికవిజ్ఞానరూపమై చిత్తము తాను ప్రకాశశీలమై పరప్రకాశమగుగాక, ఆత్మపురుషునిచే ప్రకాశజనమేమని సంబోధింపదగదని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ “ఘటోఽయం రూపవాక్” - ఈ ఘటము కంటుగ్రీవాద్యాకారముగలది అను విధమున ఘటము (ఘండ) తనకంటే వేరైనందుచే దృశ్యముగానున్నది. అటులనే “నేషు నుభిని, నేను నుభిని, ప్రదుడో నా పొగను” కానించినట్టి ఇట్టి వ్యవహారము లనుభవసిద్ధమై యున్నందుచే చిత్తము వ్యక్తిమయ్యగునున్నది. అందుచే మనస్సు ఘటాదులవలె జడము. స్వయంప్రకాశమానముగాఁడు. అందుచేతనే పరప్రకాశము (ఇతరవస్తువులను ప్రకాశింపజేయునదియు) గాదు. చిత్తమునన్న పేరుగానున్న పదార్థముల తెలిసికొను త్పణికవిజ్ఞానము చిత్తముగాదు. ఎందుకనగా దానికన్న విలక్షణమై

(“సోఽహం” = ఆ పరమాత్మయే నేను అని) ప్రత్యభిజ్ఞానముచే (స్మృతి జ్ఞానముచే) ఆత్మవస్తువు సర్వదా సిద్ధమయ్యేయున్నది. ఈ గ్రీతిగా నాత్మయే సమస్తమును తెలియుచున్నదనియు, తదితర చిత్తబుద్ధ్యాదులుగూడ జడమూలనియు తెలియవలయును.

సూ॥ ఏకసమయే చోభయానవధారణమ్ ॥

20

పద॥ ఏకసమయే - చ - ఉభయానవధారణం.

అర్థము॥ ఏకసమయే చ = ఒకే కాలముననే, ఉభయానవధారణం - ఉభయ = విషయము తన స్వరూపము ఈ రెంటియొక్క, అనవధారణం = గ్రహింపకుండుట

(చిత్తమునకు సిద్ధము)

అప॥ చిత్త మెప్పటికిని స్వపరావభాసకము (తాను ప్రకాశించి యితరమాను ప్రకాశింపజేయునది) కాదు. చిత్తము స్వపరప్రకాశకమని అంగీకరించు విషయమున మఱియొక దోషమును చూపుచున్నారు.

తా॥ చిత్తము స్వపరావభాసకమని (తన స్వరూపమును తెలిసి యితరవస్తువును తెలియుచున్నదని) పచించుటయు నొకే కాలమున రెంటిని గ్రహించుకొని చిత్తమునకు

లేనందున పొసగదు. ఎందుకనగా చిత్తము అర్థమును (వస్తువును) గ్రహించునప్పుడు చిత్తము జనకముగను, దానిచే నర్థము గ్రాహ్యమగుటచే అర్థము జన్యముగను నున్నది. ఈ ప్రకారము చిత్తార్థముల రెంటికిని జన్యజనకభావమున్నందుచే చిత్తము స్వావభాసకము. తనను విషయము జేయుచున్నదని చెప్పనవచ్చు దాసమయమున చిత్తమునను సర్వముగై తనను విషయము జేయుచున్నదని చెప్పనవచ్చుది అని చెప్పట అ గాదు. చిత్తము పరావభాసకము = అర్థమును విషయాకరించుచున్నది అని చెప్పట అ సమయమున స్వరూపమూర్తిగాదు. ఇట్లు చిత్తక్షణమందు నర్థము, అర్థక్షణమందు చిత్తమున్ను లేకపోవుచున్నవి. ఒకే కాలమున రెండఁను (చిత్తార్థములు) లేనందుచే అ స్వస్వరూప విషయములయొక్క యనుభవ మొకేకాలమందు గలుగుటలేదు. చిత్తమునకును భయగ్రహణ సామర్థ్య మొకేసమయమున లేదు. కావున నాచిత్తము స్వభాసకము పర భాసకముగాదు. అందువలన నాచిత్తవస్తువే చిత్తార్థముల రెంటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నది గాన అదియే స్వపరభాసకముగా నున్నదని సిద్ధాంత తాత్పర్యము.

సూ॥ చిత్తాన్తరదృశ్యత్వే బుద్ధిబుద్ధేరతిప్రసంగః స్మృతిసంకరశ్చ॥
పద॥ చిత్తాన్తరదృశ్యత్వే - బుద్ధిబుద్ధేః - అతిప్రసంగః - స్మృతిసంకరః - చ.

అర్థము॥ చిత్తానరదృశ్యత్వే - చిత్తానర = ఇకర చిత్తములచేత, దృశ్యత్వే = చూడ దగియబడుట సంభవించగా, బుద్ధిబుద్ధి = గ్రహించుట బుద్ధికంటే బుద్ధికి, అతిప్రసంగః = అనవసాదోపాధా, స్మృతిసంకరశ్చ = స్మరణజ్ఞానములకు సాంక ర్యమున్న గలుగును.

అవ॥ చిత్తము ప్రకాశించునది గాకుండుగాక; చిత్తము మఱియొక చిత్తమాచే గ్రహింప బడుననియు ప్రకాశింపబడుననియు చెప్పవచ్చునుగదా, ఆత్మపురుషునితో ప్రయోజనము లేదుగదా, అని వచించుట సమంజసముగాదని తెలుపుచున్నారు.

తా॥ నీలాదుల నొక చిత్తము గోచరింపుచున్నది. అట్టి చిత్తము మఱియొక చిత్తముచే చూడబడుచున్నది. మొదటికి చిత్తమునకు ప్రకాళకము ద్వితీయచిత్తముగును. చిత్తమును గోచరించు ద్వితీయచిత్తము బుద్ధ్యాత్మకచిత్తముతో చూడబడుచున్నది. అదియు మఱియొక బుద్ధిగోచరమగుచున్నది. ఈ ప్రకారము బుద్ధి మఱియొకబుద్ధి, దానిని మఱియొకటి యను అతిప్రసంగరూపదోషము (అనవసాదోపాధా) గలుగుచున్నది. సంకల్పములను మఱియొక సంకల్పశక్తిచే తెలియుచున్నవి. అశుద్ధసంకల్పములను శుద్ధసంక

యోగసుధాస్కంద సహితము

ల్పములచే తెలియుచున్నారము. ఇట్లు విచారింపుచుపోయిన, బుద్ధ్యాదులన్నియు జడ
ములే. ఆత్మ యొక్కటియు చేతస్వరూపము, అదియే సమ సమును తెలియుచున్నది.
చిత్తము లనేకములు లేవు. ఒకే చిత్తమున్నది. అనేక చిత్తము లంగీకరించినచో సనేక
చిత్తానుభవములచే సనేకస్కృత్యము గలిగి ఆస్మరణములకన్నిటికి సాంకర్యమేర్పడును.
ఈ చిత్తముచే నీ యనుభవజ్ఞానము గలిగినది; ఇది స్మగణమ వచ్చినదని తెలియ సాధ్యము
కాదు. కావున నొకేచిత్తము ఆత్మకు ద్వారముగా నున్నది. అంతమాత్రమేను. అయినను
నట్టి చిత్తమును నా ఆత్మ తెలియఁచున్నది గాన చిత్తము సాక్షియగు ఆత్మచే భాస్యము
గాను, ప్రకాశ్యముగాను, ఆత్మప్రకాశకముగాను నున్నది. చిత్తాదిప్రపంచముంతయు
సాక్షిభాస్యమని యీలాగున తెలియవలయును.

సూ॥ చిత్తేరప్రతిసంక్రమాయా స్వదాకారతాపతౌ స్వబుద్ధిసంవేదనం॥

పద॥ చిత్తే - అప్రతిసంక్రమాయాః - తదాకారభావతా - స్వబుద్ధిసంవేదనం.

అరము॥ అప్రతిసంక్రమాయాః = బుద్ధికి ఘటాదుల సంబంధమువలె జీవిసమృద్ధి నములేని,
చిత్తే = ఆత్మకు, తదాకారతాపతౌ - తత్ = ఆత్మ ప్రతిబింబముతో గూడిన

బుద్ధియందు, ఆకారతా = ఆకారత్వముయొక్క (ఆకారముండుటయొక్క),
ఆపత్తౌ సత్త్వం = ప్రాప్తి గలుగగా, స్థబ్ధిసంవేదనం - స్వ = 'శకు (ఆత్మకు),
బుద్ధి = భోగ్యమగు బుద్ధియొక్క, సంవేదనం = సమ్యక్ జ్ఞానము గలుగును.

అవ॥ ఆత్మ కూటసమై, నిత్యమై, అసంగమై యుండునది. ఆత్మ సంబంధములేక నేదియు
దెలియబడుట గానుపించుటలేదు. కావున నట్టి నిర్వాప్యపారాత్మకును, చిత్తమున
కును వ్యాపారసంబంధము" కుదరదు గాన నాత్మభాస్వము (ఆత్మచే ప్రకాశింప
దగినది) చిత్తము అనునది సంధవించదని తలంపవలదని నిరూపించుచున్నారు.

తా॥ బుద్ధి పరిణామశీలమయినందుచే దానికి ఘటాది పదార్థములతో సమన్వ
ముండువిధమున పరిణామరహితమగు నాత్మకు దేనితోను సంబంధములేదు. ఆత్మ నిత్యము,
కూటస్థము, అసంగము అయినచో పదార్థభాస్వ మెట్లుల గలుగును? ఆత్మబుద్ధి నెట్లుల
తెలియుచున్నదని సంశయింపదగదు. నూర్చుడు జలమందు ప్రతిఫలించు విధమున అసంగ
చిద్రూపాత్మయు శుద్ధబుద్ధియందు ఫలించుచున్నది. బుద్ధి చిద్రూపారమును పొందు
చున్నది. అప్పుడు బుద్ధి చిత్తుతో గూడినదగుచున్నది. ఆత్మ భోగ్యమయిన బుద్ధిని

తెలియచున్నాడు. ఈ ప్రకారముగా చిత్తుతోగూడిన బుద్ధియే ఆత్మభ్యాసముగుచున్నది.

29

సూ॥ ద్రష్టదృశ్యోపరక్తం చిత్తం సర్వార్థమ్ ॥

పద॥ ద్రష్టదృశ్యోపరక్తం - చిత్తం - సర్వార్థం.

అర్థము॥ సర్వార్థం - సర్వ = ద్రష్టగను దృశ్యముగను నయిన, అర్థం = విషయముగల ద్రష్ట దృశ్యపదార్థములను విషయముగాగల, చిత్తం = చిత్తము, ద్రష్టదృశ్యోపరక్తం - ద్రష్ట = ఆత్మతోను, దృశ్య = శబ్దాది దృశ్యవిషయములతోను, ఉపరక్తం = సంబంధించినదాగా (నగుచున్నది.)

అవ॥ తొందరికి చిత్తమే చిదాత్మయని భ్రమ గలుగుచున్నది. ఆ భ్రమకారణమును

తెలుపుచు భ్రమను నివర్తించుచున్నారు.

తా॥ చిత్తము ద్రష్టయగు నాత్మను, శబ్దాది దృశ్యపదార్థములను నకలమున గ్రహించుచున్నది. ఇట్టి సర్వార్థగాహకమయిన చిత్తము చిదాత్మయొక్క సాన్నిధ్యము వలన నాత్మకారతను పొందినదై ద్రష్టపరక్తమయినదని చెప్పబడుచున్నది. ద్రష్టయగు నాత్మతోగూడిన చిత్తము ద్రష్టయగు నాత్మను విషయాకరించుచున్నది. ఇందియా

ద్వారా దృశ్యములగు శబ్దాదులతోగూడిన చిత్తము దృశ్యోపర క్తమగుచున్నది. అనగా నిట్టి చిత్తము సకల దృశ్యపదార్థముల గోచరించుచున్నది. అనగా భోగ్యశబ్దాది ఆకార మును జేంది సుఖదుఃఖాది అనుభవరూపమయిన చిత్తము దృశ్యమయినను, చిత్తప్రతిబింబ ముతో నభేదమువలన చిదాత్మయని భ్రమపడుచున్నారు. అవివేకులు అట్టి చిత్తమునే ఆత్మవిషయకమయినందుచే చిదాత్మయని భ్రమపడుచున్నారు. విచారించిన భోగరూప మగు చిత్తము భోగ్యమగు చిత్తము సమస్తము దృశ్యమే. కావున దృశ్యాతిరి కమయినది భోక్తయని, ఆత్మయని జెలియవలయు.

సూ॥ తదసంఖ్యేయవాసనాభిశ్చిత్రమపి పరార్థం సంహత్యకారిత్యాత్॥

పద॥ తత్ - అసంఖ్యేయవాసనాభిః - చిత్రం - అపి - పరార్థం - సంహత్య కారిత్యాత్.

అరము॥ తత్ - ఆ చిత్తము, అసంఖ్యేయవాసనాభిః - అసంఖ్యేయ - లెక్కింప సాధ్యముగాని, వాసనాభిః - క్షేత్ర కర్మ విపాక సంస్కారములచే, చిత్రమపి - సుఖాదుల కాశ్రయమైన భోక్తవలెనున్న నానావిధ చిత్తము, సంహత్యకారి

యోగసుధాస్వాద సహితము

275

త్వాత్ = ఇందియాదులతోచేరి భోగకార్యముల జేయుటవలన, పరార్థం -
 పర = జీవునకు, అర్థం = భోగపర్తి ప్రయోజనకారిగా నగుచున్నది. భోగ్యమగు
 చున్నదని అర్థము.

అప॥ చిత్తముకంటె వేరగు భోక్త, అత్మ యున్నదని నుడువుచున్నాడు.

తా॥ చిత్తము అననకేశకర్మ విపాక సంస్కారముతోగూడి నుఖదుఃఖాద్యాశ్ర
 యమై నానావిధముగా ప్రవర్తించుచున్నదై అదియే సమ సము ననుభవించుతీరున
 యున్నది. భోక్త భ్రానిని గణగజేయుచున్నది. వా సమముగా చిత్తము భోక్త గాజా
 లదు, భోగ్యమే. ఎందువలనననగా దేహేన్ద్రియాది సహకారములతో జేరియే ప్రధానుడగు
 నాత్మకు భోగాపవర్ణ ఫలమును సాధించుచున్నందుచే పరారమని (భోగ్యమని)
 చిత్తము చెప్పుబడుచున్నది. ఏది పాతీయోఽదానితోచేరి ప్రయోజనకారియగుచున్నదో,
 (గ్రహాదులు దేవదత్తుని కొరకునునటుల) నదియంతయు పరార్థమే. అటులనే చిత్తమును
 నున్నది. కావున చిత్తముకన్న భిన్నమైన చిదాత్మయే భోక్త అని తెలియవలయును.
 అత్మ శ్రీచేతనే చిత్తముగూడ ప్రవర్తించుచున్నదని భావము.

సూ! విశేషదర్శన ఆత్మభావభావనావినివృత్తిః ।

25

శబ్ద॥ విశేషదర్శనః - ఆత్మభావభావనావినివృత్తిః.

అర్థము॥ విశేషదర్శనః - విశేష = వివేకభ్యాతిచే బుద్ధికన్న వేరైన చిన్మాత్రపురుషుడను నేనను ననుభవమును, దర్శనః = గాంచువానికి, ఆత్మభావభావనావినివృత్తిః - ఆత్మభావ = ఆత్మతత్త్వమందలి, భావనా = జిజ్ఞాసయొక్క (తెలియవలయునను వాంఛయొక్క), వినివృత్తిః = నివారణము గలుగుచున్నది.

అప॥ ఈ ప్రకారము చిత్తప్రసంగమును పరిసమాప్తిగావించి కైవల్యమును నిరూపింపదలచి ఆ కైవల్యమునకు యోగ్యుడు సధికారిని నిరూపించుచున్నాడు.

తా॥ ముందు నిరూపించబడిన వివేకజ్ఞానముచే బుద్ధికన్న విలక్షణుడైన చిన్మాత్రపురుషుడను నేనని యనుభవజ్ఞాన వివేదయముకొంగ, పట్టి స్వానుభవ తత్త్వజ్ఞతకు నాత్మతత్త్వమెట్టిదో తెలియవలయునను కోరిక, అత్యంత త్వ జిజ్ఞాస పూర్తిగా నివర్తించుచున్నది. తెలిసినవారికి తెలియవలయునని కోరిక యుండదుగదా. ఈ ప్రకారము చెప్పి

నందుచే తత్త్వానుభవమునకు ముందు తత్త్వజ్ఞాన యుండెనని యేర్పడుచున్నది. అందు పలన పూర్వజన్మ నుకృతపరిపాకమువలన తీవ్రత త్త్వజ్ఞాన గలవాడే కైవల్యజ్ఞానమున కధికారిపురుషుడని స్పష్టమాయెను.

సూ! తదా వివేకనిమ్నం కైవల్యప్రాగ్భారం చిత్తమ్ ॥ 26

శబ్ద॥ తదా - వివేకనిమ్నం - కైవల్యప్రాగ్భారం - చిత్తం.

అరము॥ తదా = చిన్మాత్రపురుషుడను నేనను విశేషజ్ఞానము గలిగిన తర్వాత, చిత్తం = నివృత్తభ్రమ గల యోగియొక్క చిత్తము, వివేకనిమ్నం = వివేకజ్ఞానమందు ఆయుతమైనది (కేవల జ్ఞానరూపమే), కైవల్యప్రాగ్భారం - కైవల్య = కైవల్యమే, ప్రాగ్భారం = అవధి గలదిగా (మోక్షఫలమే అంతమందు గలదిగా) పగుచున్నది.

అవ॥ తత్త్వజ్ఞానచే నాత్మయే తానను స్వానుభవపూర్వక విశేషజ్ఞానము గలిగిన తర్వాత నివృత్తభ్రమ గల యోగి చిత్తముయొక్క సిద్ధిని జెప్పుచున్నారు.

శ్రీ పాతంజల యోగసూత్రము

తా॥ తత్త్వవిచారము లేనప్పుడు బుద్ధ్యాది అనాత్మపదార్థములయందు ఆత్మ భ్రాన్తి గలిగినప్పుడు మనస్సు విషయనుభూములయందు మునింగినదై సంసారఫలమునే అంతములూ పొందివదిగా నుండెడు. ఇప్పుడు తత్త్వవిచారముచే యోగాభ్యాససిద్ధిచే భ్రమలన్నియు నిశ్శేషముగా నశించిపోయెను. ఇట్టి తత్త్వజ్ఞానోదయము గలిగిన యోగి యొక్క చిత్తము కేవలము జ్ఞానరూపమై, వివేకజ్ఞానమందే మునింగినదై, కైవల్యము నవధి గలదిగా, అంతమున మోక్షఫలము నొసగునదిగా నున్నది. జ్ఞానయోగుల చిత్తము మోక్ష ఫలప్రదముగా నున్నదని తాత్పర్యము.

సూ॥ తచ్చిద్రేషు ప్రత్యయాన్తరాణి సంస్కారేభ్యః ॥ 27

పద॥ తచ్చిద్రేషు - ప్రత్యయాన్తరాణి - సంస్కారేభ్యః.

అరము॥ సంస్కారేభ్యః = ఆత్మజ్ఞానమువలన యనుక్షణము నశించునవి, ఆత్మజ్ఞానప్రవాహము సన్నగిలినపుడు ప్రకటములయిన పుష్కతాన సంస్కారములనుండి, తచ్చిద్రేషు - తత్ = వివేకజ్ఞానముయొక్క, చిద్రేషు = అపకాశములయందు, ప్రత్యయాన్తరాణి = నేను నాది అను పద్ధవహారజ్ఞానములు గలుగుచున్నవి.

యోగసుధాస్వాద నహితము

అవ॥ ఆత్మజ్ఞానమున్నను, శేషు నాది అను వ్యవహారజ్ఞానరూప వ్యుత్థానసంస్కారముల సంభవము నుడువుచున్నారు.

తా॥ ఆత్మ వివేకజ్ఞానముచే నహాధికి బహిర్ముఖములయిన వ్యుత్థాన సంస్కారములు నాశమొందుచున్నవి. అయినను వివేకఖ్యాతి (ఆత్మజ్ఞాన) (పవాహము సందుచుడి నప్పుడు) శేషు నాది అను వ్యవహారభూత వ్యుత్థాన సంస్కారములు బయలుపడుచున్నవి. అందుచే నితరజ్ఞానములు గలుగుచున్నవి.

సూ॥ హానమేషాం కేశవదుక్తమ్ ॥

28

పద॥ హానం - ఏషాం - కేశవత్ - ఉక్తం.

అరము॥ ఏషాం = ఈ వ్యుత్థాన సంస్కారములకు, హానం = నాశము, కేశవత్ = ఆవిద్యాది కేశములకువలె, ఉక్తం = చెప్పబడెను.

అవ॥ వ్యుత్థాన సంస్కారముల నాశప్రకారమును తెలుపుచున్నారు.
తా॥ వివేకజ్ఞానముచే నకల ఆవిద్యాది కేశములు దగములగునటుల వ్యుత్థాన

సంస్కారములు గూడ ఆత్మజ్ఞానముచే దహింపబడినవై తిరుగా నంకురింపవు. అప్పుడు నిఖిలవృత్తుపశమ విజ్ఞాన ముదయించుచున్నది.

సూ॥ ప్రసంఖ్యానేప్యకుసీదస్య సర్వథా వివేకఖ్యాతేర్ధర్మమేషు-
స్సమాధిః ॥ 29

పద॥ ప్రసంఖ్యానే - అపి - , అకుసీదస్య - సర్వథా - వివేకఖ్యాతేః - ధర్మమేషుః - సమాధిః.

అర్థము॥ ప్రసంఖ్యానే అపి = సర్వశోకముల నశింపజేయు విశోకనామక సిద్ధిని గలుగ జేయు వివేకఖ్యాతీయందును, అకుసీదస్య = విరక్తుడగు యోగికి, సర్వథా = అన్ని విధములుగా నేలాటి ప్రతిబంధములులేక, వివేకఖ్యాతేః = ఆత్మజ్ఞానానుభవమువలన, ధర్మమేషుః = పుణ్య పాపముల కతిరిక్తమైన కైవల్యఫల ధర్మమును మేఘమువలె పరించునందుచే ధర్మమేషుమను, సమాధిః = సమాధి సిద్ధించును.

అవ॥ ఆత్మ వివేకఖ్యాతీయు, పుణ్యతాప సంస్కార చిత్తధర్మము గనుక తన్ని రోడ్డోపాయమును తెలుపుచున్నాడు.

యోగసుధాస్వాద సహితము

తా॥ సర్వశోకకూన్యమయిన మహానందమును గలుగజేయు విశోకమను సిద్ధి నేయాత్మవివేకభ్యాతి గలుగజేయునో, దానికి యోగతాస్త్రిమున ప్రసంఖ్యానమని నామధేయము. సిద్ధిరూప వివేకభ్యాతియు చిత్తధర్మమగు వ్యుత్థాన సంస్కారమే గావున దానియందును కుత్స్థితుడుగాని, రాగములేని విరక్తయోగివరుడు ఆత్మవివేకభ్యాతి నిర్విఘ్నముగా సిద్ధించుచున్నందుచే, పూర్ణ పాపములంటని కైవల్యధర్మమును, విజ్ఞానవృష్టిధర్మమును మేఘమువలె సతతము వర్షించు ధర్మమేఘ సమాధిసిద్ధి నొందును. అనగా నఖండ విజ్ఞానానుభవమును నిరంతర మా యోగి పొందుచున్నాడని భావము.

సూ॥ తతః క్లేశకర్మనివృత్తిః ॥ 30

పద॥ తతః - క్లేశకర్మనివృత్తిః.

అరము॥ తతః = ఆ ధర్మమేఘసమాధివలన, క్లేశకర్మనివృత్తిః = సంస్కారములు శోభములు సకలకర్మలు వీనియొక్క నివృత్తి గలుగచున్నది.

తా॥ ఆ ధర్మమేఘసమాధిలాభమువలన నవిద్యాది క్లేశములు, వాని సంస్కారములు, ఫలములు, కర్మలు సంపూర్ణముగా నశించును.

సూ॥ తదా సర్వావరణమలాపేతస్య జ్ఞానస్యానన్యజ్ఞేయమల్పం॥ 31

పద॥ తదా - సర్వావరణమలాపేతస్య - జ్ఞానస్య - ఆనన్యత్ - జ్ఞేయం - అల్పం.

అర్థము॥ తదా = ఆ ధర్మమేఘసమాధి సిద్ధించినప్పుడు, సర్వావరణమలాపేతస్య - సర్వావరణం = విశుద్ధచిత్తము నావరించు రజోగుణ తమోగుణ రూపములయిన, మల = మలములచే, అపేతస్య = కూనస్యమయిన, జ్ఞానస్య = విశుద్ధజ్ఞానము యొక్క, ఆనన్యత్ = ఆనన్త్యమువలన, జ్ఞేయం = తెలియదగిన దృశ్య మంతయు, అల్పం = కొద్దిపాటిదగును.

తా॥ ఆ ధర్మమేఘసమాధి నిరస్తరాయముగా సిద్ధించగానే సర్వదా విశుద్ధబుద్ధిని (బ్రహ్మజ్ఞాన యోగ్యమయినదానిని) కప్పియోండు రజస్తమోమయ మాలిన్యములన్నియు క్షణములో నిశ్చేషముగ నశించి అనన్తమైన విశుద్ధజ్ఞానము యోగివరునకు గలుగుచున్నది. అందుచే నీ జగత్తంతయు తుచ్ఛమై, ఆకాశమున మిణుగురుపురుగువలె భ్రాసించుచున్నది. అట్టి యోగివరుని విజ్ఞానమఖండమై ప్రకాశించునని భావము.

సూ॥ తతః కృతార్థానాం పరిణామక్రమసమాప్తిర్గుణానామ్ ॥ 92

పద॥ తతః - కృతార్థానాం - పరిణామక్రమసమాప్తిః - గుణానాం.

అరము॥ తతః = ఆధర్మమేఘసమాధికి ఘట్టమైన అనన్త విజ్ఞానమువలన, కృతార్థానాం = పురుషునికి భోగమోక్షరూప అర్థమును గలిగించినందుచే కృతార్థములయిన, గుణానాం = సత్త్వ రజస్తమోగుణములయొక్క, పరిణామక్రమసమాప్తిః - పరిణామక్రమ = మహాధాద్యహంకారములుగా పరిణమించు క్రమమునకు, సమా

ప్తిః = సంపూర్తి (ముగింపు) గలుగుచున్నది.

తా॥ ఆధర్మమేఘసమాధిచే పరవైరాగ్యము (త్రిగుణములయందును ఆసక్తి లేకుండుట) గలిగి అనన్తముగా విశుద్ధవిజ్ఞానోదయము గలుగుచున్నది. అట్టి పరిపూర్ణావస్థ యందు వివేకఖ్యాతియొక్క ఆభ్యాసము పూర్తయగుచున్నది. అప్పుడు సత్త్వాది గుణములు మహాపహంకారాది పరిణామమునకు జేరింపఁ పురుషార్థములయిన భోగమోక్షముల నొసగినందుచే కృతార్థములగుచున్నవి. అనగా త్రిగుణాత్రివిధిని పొందుచున్నాడని

భావము.

సూ॥ త్షణప్రతియోగీ పరిణామాపరాన నిర్వాహ్యః క్రమః॥ 33

పద॥ త్షణప్రతియోగీ - పరిణామాపరాన నిర్వాహ్యః - క్రమః.

అర్థము॥ త్షణప్రతియోగీ - త్షణ = పూర్వక్షణము కడపటిదియగు ఉత్తరక్షణమున్న నిరూపకములుగా గల, క్రమః = త్షణికపరిణామము, పరిణామాపరాన నిర్వాహ్యః - పరిణామ = పిణ ఘట కపాల చూర్ణకణములను పరిణామములలో, అపరాన కడపటిదియగు కణపరిణామముచే, నిర్వాహ్యః = బాగుగా తెలియదగినది.

అవ॥ గుణముల పరిణామక్రమస్వరూపమును తెలుపుచున్నారు.

తా॥ పరిణామక్రమస్వరూపము - పూర్వక్షణము, ఉత్తరక్షణము రెండు జేరి పరిణామక్రమమును నిరూపించుచున్నవి. ఇదియే పరిణామక్రమమనబడును. త్షణముల పూర్వోత్తరవిచారమువలన పరిణామక్రమము స్పష్టమగుచున్నది. మృత్తిక (మట్టి) పిండముగను (ముద్దగను), ఘటముగను, కపాలముగను (పెంకులుగను), చూరముగను, కణముగను, పాడిలోని లేక ముగను పరిణమించుచున్నది. ఈ పరిణామములలో పిండమును నది పూర్వాన పరిణామము. అపరాన పరిణామము కణమైయున్నది. ఈ ప్రకారము పూర్వాన త్షణముచే పూర్వాన పరిణామము, అపరాన త్షణముచే అపరాన పరిణామము

మున్న నిరూపింపబడుచున్నది. కావున పూర్వోత్తర అవధులను గ్రహించుటచే నూత్న పరిణామము మొదలు నూత్నోత్పత్తమపరిణామమువరకును పరిణామక్రమము జేర్చి వచ్చును. ఇంతకు ఫలితార్థమేమనగా ధర్మమేముసమాధిచే క్రమముగా గుణముల పరిణామము యొక్క నిలుపుదల యేర్పడుచున్నది. ఆ నిమిషమగు పరమనూత్నమగున గుణపరిణామ క్రమరాహిత్యమే ధర్మమేముసమాధియొక్క య నిమానసస్థి ఫలభూతమునుగా జలుపుచున్నదని తాత్పర్యము.

సూ! పురుషార్థకూన్యనాం గుణానాం ప్రతిప్రసవః కైవల్యం 34
స్వరూపప్రతిష్ఠా వా చిత్తిక్తిరితి ॥

పద॥ పురుషార్థకూన్యనాం - గుణానాం - ప్రతిప్రసవః - కైవల్యం - స్వరూప ప్రతిష్ఠా - వా - చిత్తిక్తిః - ఇతి.

అరము॥ పురుషార్థకూన్యనాం - పురుషార్థ = పురుషునికి (జీవునకు) ప్రయోజనము లయిన భోగపవరములయొక్క, కూన్యనాం = రహితములయిన, గుణానాం = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, ప్రతిప్రసవః = ప్రధానప్రకృతిలోని లయము, కైవల్యం = కైవల్యమగును, వా = మత్యయొక పక్షమున, చిత్తిక్తిః = కూటస్థ

నిత్యాసంగ చిత్స్వరూప పరమాత్మస్వభావము, స్వస్వరూపప్రతిష్ఠా = బుద్ధ్యాదుల సమృద్ధి నములేనిదై తనయొక్క స్వరూపమందుండుట, కైవల్యం = కైవల్యమును, ఇతి = యోగశాస్త్రము సమాప్తము.

అవ॥ త్రిగుణరాహిత్యముచే గలుగు స్వస్వరూపనిత్యిని ప్రతిపాదించుచున్నారు.

తా॥ సత్త్వరజ సమోగుణములును జీవాత్మకు గలుగజేయవలసిన భోగాపవరముల పూర్తిజేసి స్వయముగా మూలప్రకృతియందు (ప్రధానమందు) లయించుచున్నవి. ఇట్టి త్రిగుణరాహిత్య నిత్యే కైవల్యమని నుడువుచున్నారు. లేక కూటసాసంగ నిత్యపరిశుద్ధాద్వయానందపరమాత్మ నిరాపరణమై, బుద్ధ్యాదులతో సంబంధరహితమై స్వస్వరూపమందుండుటయు కైవల్యమగును. ఫలితార్థము - త్రిగుణములుగూడ నాయాకార్యములజేసి కృతార్థములగీచున్నవి. గుణములు పరిణామరహితములగుచున్నవి. గుణపరిణామమే సమస్తప్రపంచమునకు కారణము. అట్టి గుణపరిణామము ధర్మమేధుసమాధిచే నిలిచిపోవుచున్నది. ఇక పురుషునకు భోగాపవరములున్న పరిసమాప్తములగుచున్నవి. అందుచే ప్రకృతిరహితస్థితి గలుగుచున్నది. ఈ ప్రకారము స్యాత్మాఖండయోగమహిమచే త్రిగుణములు రహితమై త్రిగుణాతీతమైన కూటసాసంగ నిత్య చిద్రూపాత్మ బుద్ధ్యాద్యసంగమైన నిత్య శుద్ధ బుద్ధి స్వయంప్రకాశమాన బ్రహ్మనంద స్వస్వరూపమందుంటున్నది.

యోగసుధాస్పాద సహితము

ఇదియే త్రిగుణాతీత కైవల్యమగును, కేవల స్వస్వరూపస్థితి యగును. ఇతి శబ్దము యోగశాస్త్ర ప్రరిసమాప్తివి తైలుపుచున్నది. యోగశాస్త్ర ప్రయోజనము చిత్తవృత్తి నిరోధము, స్వస్వరూపస్థితి, కైవల్యము.

శ్రీ గురుసమర్పణము

శ్లో॥ యత్యప్రాప్తోతమాసాద్య సముత్తీర్ణో భవార్ణవాత్ ।

సమోఽస్తు తస్మై గురవే స్వావిద్యాధ్వాస్తభానవే ॥

శ్లో॥ క్వాహం క్వ యోగసరణిగమానారా తథాప్యహం ।

శ్రీగురోః కృపయాఽకారం వృత్తిం యోగసుధాకరమ్ ॥

శ్లో॥ ఘణీన్ద్రసూత్రగ్రథితా మద్వాఙ్మోక్షికమాలికా ।

సమర్ప్యతే మయా శ్రీమద్గురోశ్చరణవజ్రజే ॥

ఇతి శ్రీ పరమహంసపరివాసకాచార్య శ్రీ పరమశివేనగ్రసరస్వతీపాదాబసేవాపరాయణేన

శ్రీ సదాశివేనగ్రసరస్వత్యా విరచితాయాం శ్రీమత్పతంజలిపణిశేషి యోగశాస్త్రే
సాంఖ్యప్రపంచనాశరనామధేయే యోగసుధాకరాభిధాయాం పృథ్వీకైవల్యపాదస్సహస్రే

శ్లో॥ శ్రీసదాశివబ్రహ్మేష్టస్మిన్మనః మునిపుంగవం ।
సదా ధ్యాయే వచస్సిద్ధ్యై యోగవృత్తౌ చచార యః ॥

శ్లో॥ శ్రీమత్పతంజలికృతేర్భాష్యాణి వివిధాని చ ।
సర్వేషాం సారభూతానాం యోగవృత్తిస్సుధాకరా ॥

శ్లో॥ తత్పుధాబినుమానీయ భాషాయాం వితనోమ్యహం ।
శ్రీగురోః కృపయా లబ్ధం సర్వం పీయూషసన్నిభమ్ ॥

ఇతి యోగసుధాస్వాదవ్యాఖ్యాన పరిపూర్ణా బభూవ.

ఇత్యం అనాద్యవిద్యావాసనాజాలజటిలభవజలధరర్పుంధూలిలాయమానానాం ప్రపశ్యేదాంతాన్ముత్యసంధిరితాపాగకృతాపారావారాణాం మహారిజనతీతి తిలకాయమానానాం శ్రీసద్గురు మలయాళస్వామివర్యాణాం చరణమంజరీనిశం నేనామధుమధుపస్పదా శ్రీవ్యాసాశ్రమవాసీ శివచరణాభిదః యోగసుధాస్వాదవ్యాఖ్యానమాలాం సమర్పయామానః.

ఓం తత్ సత్